

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**MİMARLIK VE YABANCILAŞMA OLGUSU BAĞLAMINDA
KENTSEL BİR OKUMA: İSTANBUL ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimar Şehriban ÇELEBİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ebru ÖZEKE TÖKMECİ

OCAK 2013

Şehriban ÇELEBİ tarafından hazırlanan “MİMARLIK VE YABANCILAŞMA OLGUSU BAĞLAMINDA KENTSEL BİR OKUMA: İSTANBUL ÖRNEĞİ” adlı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Yrd. Doç. Dr. Ebru ÖZEKE TÖKMECİ

Tez Yöneticisi



Bu çalışma, jürimiz tarafından MİMARLIK Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

: Yrd. Doç. Dr. Ebru ÖZEKE TÖKMECİ 

Üye

: Prof. Dr. Ayta Aytel 

Üye

: Yrd. Doç. Dr. Gül Köksal 

Üye

: _____

Üye

: _____

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

ÖNSÖZ

İnsana dair herhangi bir etkinliğin, yol aldığı tarihsel sürecin bir aşaması olarak günümüzde, nasıl oluyor da insana dair olmaktan uzaklaşıyor olduğu konusu, merakımın ya da ilgilerimin odak noktası olmuştur her zaman. Bu nasıl bir yoldur ki, insan kendisini var eden ve bir parçası olarak var ettiği doğanın ötesine düşmüş ve hem kendisine hem doğaya yabancılaşmıştır?

Peki, insanlığın ilk çağlarından günümüze zorunluluğunu ve dolayısıyla sürekliliğini hiç kaybetmemiş bir etkinlik olarak, içerdiği tüm anlamlarıyla -ve günümüzün dil kodlarıyla- ‘Mimarlık’ bu yabancılaşma sürecinin neresindedir? Ne kadar etkilenmiş ne kadar etkilemiştir? Belirlenmiş mi yoksa belirlemiş midir?

Bu araştırma mimarlığı, bu süreçte ‘sorunlu, ancak zorunlu’ bir olgu olarak ortaya çıkan ‘yabancılaşma’ olgusu bağlamında ele alarak, bu ve benzeri soruların cevaplarına yaklaşmak üzere hazırlanmıştır. Yabancılaşma olgusunun tarihin hangi döneminde başat bir sorun olageldiği ve baş aktörleri insan ve doğa olan Mimarlık etkinliğinin yabancılaşma miladıyla öncesi, sonrası ve günümüz olmak üzere ilişkisinin nasıl geliştiği de bu araştırmanın genel çerçevesini oluşturmaktadır. Yine bu soyut ve kavramsal düzey, bahsedilen genel çerçeveye uygun bir somutlanma olacağı düşünülerek İstanbul’un çeşitli mekânlarından izlenimler sağlanarak ele alınmıştır. İstanbul’un uygunluğu hem izinden gidilebilecek binlerce yıllık bir tarihselliğe sahip olmasından, hem de tüm bu tarihsellik içinde ekonomik, sosyal, kültürel, vb. neredeyse her alandaki dönüşümleri, tek konuttan kent ölçeğine dek birebir yansıtan yapısından kaynaklanmaktadır. İstanbul ev’dir, iş’tir, sokak’tır, meydan’dır, semt’tir, kent’tir ve bunların tümü araştırmamızın omurgasını oluşturan yabancılaşma olgusunun mekânı; nedeni, oluşu ya da sonucudur.

Başta tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Ebru Özeke Tökmeci olmak üzere Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı başkanı Sayın Prof. Dr. Ayla Antel’e ve bu süreçte bana ve konuya inanarak desteklerini esirgemeyen tüm hocalarıma, dostlarıma, ayrıca yüksek lisans öğrenimim süresince bana kapılarını açan Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi ile buradaki dostlarıma ve mesai arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Ocak 2013

Şehriban Çelebi

ŞEKİL LİSTESİ

ŞEKİL 1.	Sitüasyonistlerin “Kumsal, kaldırım taşlarının altındadır!” sloganı.....	6
ŞEKİL 2.	Bir ortaçağ dokusu olarak Floransa katedrali ve çevresi.....	19
ŞEKİL 3.	Kapitalizmin soyut mekân üretiminin aracısı olarak kent planlama.....	23
ŞEKİL 4.	More'un Ütopya Adası ve Campanella'nın Güneş Ülkesi.....	31
ŞEKİL 5.	Fourier ve Owen'in ütopyaları: Phalanstere ve New Harmony.....	32
ŞEKİL 6.	Bir 20. yüzyıl ütopyasının öncesi ve sonrası: Le Corbusier; Villa Savoy (1929 ve 1959).....	33
ŞEKİL 7.	Modernizmin yükselişi ve düşüşü: Mies van der Rohe, Seagram Binası (1958) ve St.Louis Pruitt-Igoe toplu konutları yıkımı (1972).....	35
ŞEKİL 8.	Ernst Bloch'a göre bütün mimari Mısır ve Gotik mimarilerinin uçları arasında yer alır.....	38
ŞEKİL 9.	Sermayenin kenti yoksulluğu ötelemekle kalmıyor, onu artırıyor da.....	52
ŞEKİL 10.	Alışveriş ve eğlencenin teması olarak İstanbul.....	53
ŞEKİL 11.	Kamusalın özele terkine bir örnek olarak Karayolları arazisi ve Zorlu Center.....	55
ŞEKİL 12.	İstanbul'un en karma fonksiyonlu yapısı; beşi bir yerde Zorlu Center...	57
ŞEKİL 13.	Zorlu Center'da bir daire planı.....	58
ŞEKİL 14.	Zorlu'nun İstanbul'un kamusal mekân kurgusuna yeni bir halka olarak eklenme iddiasındaki özgün kent meydanı.....	59
ŞEKİL 15.	Sırasını bekleyen Cercle d'Orient ve tartışmalarla açılan Demirören AVM.....	60
ŞEKİL 16.	19. yüzyılda Deveaux Apartmanları, 20 yüzyılda Emekli Sandığı Binası ve 21. yüzyılda Demirören AVM; değişen dönemler değişen temsiller ve değişen işlevler üretiyor.....	61
ŞEKİL 17.	Demirören AVM inşaatı komşu parseldeki Ağa Cami'nde ciddi hasarlara yol açmıştı.....	62
ŞEKİL 18.	Yeni bir kamusal alan yaratmak Zorlu Center gibi Demirören'in de iddiasıydı.....	63

ŞEKİL 19. One Ortaköy'ün terasında kamuya terki öngörülen spor ve yeşil alan düzenlemesi.....	65
ŞEKİL 20. One Ortaköy'ün konsepti benzerlerinden pek az farklı.....	65
ŞEKİL 21. One Ortaköy'de bir daire planı. “Konut değil, yaşam alanı” gibi ne vaat ederse etsin, sonuçta satışa sunulan banyo, mutfak, biraz parke, biraz da boya.....	66
ŞEKİL 22. One Ortaköy projesini Boğaziçi Köprüsünden geçerken hakkımızla izleyebiliriz.....	67
ŞEKİL 23. One Ortaköy projesi de Zorlu Center gibi yeşil ve sürdürülebilir tasarım ödülü alanlardan.....	69
ŞEKİL 24. Emlak geliştirme ve Dubaization.....	70
ŞEKİL 25. Minareleriyle yarışan gökdelenleriyle Fetis(h)stanbul.....	73
ŞEKİL 26. İdeolojiyi yeniden üretmeden kapitalist gerçekliğin eleştirisi mümkün müdür?.....	74
ŞEKİL 27. Kültürel pazarlama stratejisinin bir örneği; Haydarpaşa Garı'nda ışık gösterisi.....	76
ŞEKİL 28. Bir pırlanta kolyeye dönüşmüş İstanbul imgesi.....	77
ŞEKİL 29. Kent içi çöküntü bölgelerinden biri olarak ilan edilen Tarlabası'nda soylulaştırma.....	78
ŞEKİL 30. İstanbul imgesinin en sık başvuru kaynağı; “kıtalararası köprü” söylemidir.....	79
ŞEKİL 31. İstanbul 2012'de Avrupa Spor Başkenti de oldu.....	80
ŞEKİL 32. Spor da İstanbul için temel pazarlama stratejilerinden biridir.....	81
ŞEKİL 33. İstanbul artık sık sık iş ve ekonomi dünyası dergilerine kapak oluyor...83	
ŞEKİL 34. Krizlerden çıkışta inşaat sektörünün rolü.....	84
ŞEKİL 35. Türkiye ya da İspanya; şimdi fırsatlar kadar tehditler de benzeşiyor.....	86

ÖNSÖZ	iii
ŞEKİL LİSTESİ	iv
İÇİNDEKİLER	vii
ÖZET	viii
SUMMARY	x
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı	1
1.2. Çalışma Yöntemi	2
2. BİR KAVRAM OLARAK YABANCILAŞMA	3
2.1. Diyalektik Yöntem	3
2.2. Neden Yabancılaşma	4
2.3. Kavramın Kökenleri	8
3. YABANCILAŞMA VE MİMARLIK	15
3.1. Mimarlık ve Tarihi Üzerine	15
3.1.1. Belirlenim ve İmkân Arakesitinde Mimarlık	15
3.1.2. Tarihi Kavrayışta Bütünsellik	17
3.1.3. Kent, Mekân ve Toplumsallık	21
3.2. Mimarlık ve Arayışlar üzerine	30
3.2.1. Ütopya, İmkân ve Mimarlık	30
3.2.2. Modernite ve Yabancılaşma Sorunu	36
3.2.3. Mimarlık ve Yüzleşme	39
4. BİR İSTANBUL OKUMASI	44
4.1. Dünya Kentlerinden Bir Kent: İstanbul	44
4.2. Sermayenin İstanbul Tasarımları	49
4.2.1. Zorlu Center	54
4.2.2. Demirören AVM	60
4.2.3. One Ortaköy	64
4.3. Yanılsamanın Başkenti: Fetis(h)tanbul	70
5. SON SÖZ	88
KAYNAKLAR	93

ÖZET

MİMARLIK VE YABANCILAŞMA OLGUSU BAĞLAMINDA KENTSEL BİR OKUMA: İSTANBUL ÖRNEĞİ

Yabancılaşma olgusu üzerinden kentsel bir okuma yapmak ve günümüz kentselliği içinde üretilen mimari ürünleri bu bağlamda incelemek bu çalışmanın temel motivasyonlarından biri olmuştur. Günümüz postmodern düşüncesi içinde zaman ve mekân bağlamı sorgulanmayan hatta sorgulanması neredeyse ayıp kaçan mimari üretime bir eleştiri getirmek ise çalışmanın nihai hedeflerinden biri olmuştur. Eleştiriye yabancılaşma gibi eski olduğu düşünülen bir kavram üzerinden yürütmeye çalışmak yabancılaşmanın yabancılaşmasına uğradığımız postmodern zamanların duygu ve düşünce biçimlerine, belki de bir karşı duruşta bulunarak sorunun esasına bakmak niyetiyledir. Erdal Öz'ün belirttiği gibi; bu durumda Einstein'ın şu güzel sözünü hatırlamakta yarar var: *“Problemi onu yaratan düşünce sistemi içinde kalarak çözemezsiniz”*.

Elbette düşünce sistemleri belirli tarihsel toplumsal süreçlerden bağımsız değildir. Bu yüzden öncelikle düşünce yöntemi belirlenmeye çalışılmıştır. Konuya modern-postmodern bağlamında değil Marks'ın diyalektik tarihsel materyalist düşünme yöntemi bağlamında bakılmıştır. Bu, olgulara ilişkisellik ve dönüşüm potansiyelleri ile birlikte yaklaşılmasını sağlayan bir anlayıştır. Aksi halde *‘iktidar her yerededir’* ve *‘tarihin sonu’* gibi tartışmalara kayılacak ve umudun bittiği duygusu çalışmanın yolunu tıkayacaktı. Oysa varlığın ayrılmaz bir parçası olarak ütopya bu araştırmanın temel düşünce eksenlerinden birini oluşturmuştur. Ayrıca, bu çalışmanın kapsamı içinde yer almasa da ütopyanın cisimleşmesi ve yabancılaşmanın aşılması deneyimleri olarak anılabilecek kent ve mimarlık pratiklerinin önemli bir araştırma konusu olduğu belirtilmelidir.

Düşünce yöntemi böylece belirlendikten sonra yabancılaşma sorununun tarihsel süreç ve düşünce gelenekleri içinde nasıl ortaya konulduğu ele alınmıştır. Olgunun belirli dönemlerde nasıl sorunsallaştırıldığına kısa bir bakışın ardından tarih ve mimarlık tarihi kavrayışı üzerinde durulmuştur. Sonuçta eleştiri belirli bir tarihsel dönem ve yer üzerinden yapılacağından bu eleştiride izlenecek tutumun belirlenmesi amacıyla; mimarın mı, mimarlığın mı, ürünün mü, aktörlerin mi, kimin ya da neyin, nasıl sorgulanacağı tartışılmıştır. Bu noktada mimarlığın toplumsal tarihi kavrayışına yönelinmiş ve yine bu bölümde mimarlığın belirlenim ve imkân

arakesitindeki yeri üzerinde durulmuştur. Mimari ürün bir sanat eseri gibi tek başına ve bir duruş olarak ele alınabilir mi yoksa bütünüyle ait olduğu dönemin belirlenimleri olarak mı değerlendirilecektir? Bu konudaki tartışmalar başvuru kaynakları olmuştur.

Son bölümde ise İstanbul bağlamında bir günümüz kenti okuması yapılmaya çalışılmıştır. Küreselleşme ve neoliberalizm gibi tanımları esas alan bir anlatım yolu tercih edilmemiş konuya Marks'ın ortaya koyduğu şekliyle üretim biçimlerine bağlı olarak şekillenen toplumsal ilişkiler ve bu ilişkilerin ürettiği görünüm -ki bunlar yabancılaşmış toplumsal ilişkilerin biçimsel tezahürleridir- olarak yaklaşmıştır. Marks-Engels'ten Lefebvre ve Harvey'e uzanan düşünsel çizgide sermaye-mekân ilişkisine göz gezdirilmiştir. Bu noktada İstanbul'un diğer dünya kentlerinden ayrılmadığına ve söz konusu görünlere de tasarım demek zorundaysa bunların sermayenin tasarımları olabileceğine değinilmiştir. İstanbul'a değer kattıkları iddiasında olan birkaç örnek bu bağlamda ele alınmıştır.

Fetişizm ve İstanbul içeriklerinden yeni bir bağlam olarak sunulmaya çalışılan *Fetis(h)stanbul* nitelemesi, günümüz İstanbul imgesi üzerinden yaratılan benzer adlandırmalara bir atıf yapmak amacıyla öne sürülmüştür. İstanbul her türlü alışverişe ismi dâhil her biçimde girmektedir ne de olsa. Kendisi de bir imge-meta olmuş İstanbul bu haliyle, Marks'ın meta fetişizminde öne sürdüğü tanımlamaya uygundur. Bu sebeple bir gerçeklik olarak ortada duran ve türlü başkentliklere konu olan kent *Yanılsamanın Başkenti* olarak değerlendirilerek çalışma tamamlanmıştır.

SUMMARY

AN URBAN READING IN THE CONTEXT OF ARCHITECTURE AND ALIENATION: ISTANBUL CITY

To make an urban reading on the phenomenon of alienation and analysis architecture produced in today's urbanity in this context has been one of the main motivations of this study. In the postmodern thought of today's with its unquestionable context of time and space criticize architectural production is one of the final aims of the study. The criticism running on an old concept like alienation is perhaps against the forms of feeling and thought of postmodern times to look at the basis of the problem. As stated by Erdal Oz, Einstein's this beautiful word is worth remembering in these conditions: *You cannot solve a problem from the same consciousness that created it.*

Of course, systems of thought are not independent of the specific historical and social processes. So first tried to be determined the method of thought. The subject is examined not in the context of modern-postmodern but in the context of Marx's method of dialectical and historical materialism. This is an understanding that approaching the facts relational along with the potentials for changes. Otherwise participating the arguments like "power is everywhere" or "end of history", the study would have been blocked by the feeling of hopelessness. However, utopia being an integral part of asset constituted one of the main axes of the idea of this research. Also, with not being included in the scope of this study, urban and architectural practices considered as experiences of incarnation of utopia and overcoming alienation, should be noted that an important research topic.

After determining the way of thinking, the issue of how the problem of alienation had been presented within the historical processes and traditions of thought has been handled. Following a brief overview about how the fact problematizing in specific periods emphasized on the conception of history and architectural history. At the end due to the criticism will be made on a specific historical period and place, in order to determine the attitude to be followed, who or what and how interrogated is discussed; the architect, architecture, its product or other actors? At this point tended towards to the conception of social history of architecture and also focused on the place of architecture in the intersection of determination and possibility. Could an architectural product be taken as a stance alone like an artwork or considered as

fully determinations of the period it belongs to? Debates on this issue have been referenced sources.

In the last chapter a modern day study has been made concerning Istanbul. Approaches like globalization or neoliberalism are not preferred to be taken in the wording of this thesis and adopted an approach that alienated views produced by the relations as Marx put forth in terms of social relations resulting from mode of production. Following the traces of views from Marx-Engels to Lefebvre and Harvey had been looked over the capital and space relations. At this point mentioned that Istanbul cannot be separated from other world cities and being formal appearance of alienated social relations, its views can be named as the design of capital. A few examples which is pretend to add value to Istanbul have been considered in this context.

Suggestion *Fetis(h)stanbul* which is tried to be presented as a new context from the contents of fetishism and Istanbul, aimed to refer to similar portmanteaus created on the image of today's Istanbul After all Istanbul, including its name, is on the market in every possible way. Istanbul, an image-commodity herself, is fit for Marx's definition of commodity fetishism. Therefore as a reality that lies ahead and being subject to various forms of capital city, the study concluded naming the city *Capital of Illusion*.

1. GİRİŞ

1.1. ÇALIŞMANIN AMACI

Mimarlığı neyle ilişkilendirebiliriz? Mimarlık bir kavram mı, bir ürün mü, bir süreç mi? Tam olarak neyi tanımlıyor? Zaman zaman mimarlığın etiğinden, ahlakından söz açarız; ancak tam olarak sorguladığımız nedir? Taşın, betonun ya da alüminyumun ahlakından söz edemeyeceğimize göre, yapımında çalışan işçinin, proje aşamasında tasarımcının, müteahhidin, taşeronun, son kullanıcının, satıcının ya da alıcının, bankanın, emlakçının, devletin, belediyenin, politikanın, paranın, rantın, piyasanın ahlakı mıdır aradığımız? Görüldüğü gibi konuyla ilgili en masum merakımız bizi az ya da çok ilgili, uzak ya da yakın pek çok kavram, ürün, süreç ya da aktörle buluşmaya götürüyor.

Bu araştırmanın amacı suçluyu bulmak değil, eşyanın tabiatındaki gerçeği sorgulamaktır. İstanbul ili ile sınırlı güncel pratikler üzerinden yapılacak nihai incelemede tarih, bize aradığımız ipuçlarını gösteren rehber olarak eşlik edecektir. Felsefe, sosyoloji ya da ekonomi bilimleri, görülmesi -dolayısıyla anlaşılması umulan gerçeğin nesnesinin sınırlarında bize yardımcı olacaktır.

Yine çeşitli bilimlerde tanımını bulan bir kavram olarak *yabancılaşma*'nın, mimarın ya da mimarlık pratiğinin sorumluluk alanlarında da etkili olduğu varsayımı, onu, araştırmanın temel hareket noktası haline getirmiştir.

Ele alınacak örnekler, bir resmin bitmiş hali gibi önümüzde duracak ve her biri birer önerme olan bu resimler okunmaya çalışılacaktır. Yukarıda bahsi geçen tüm aktörleri bir son resimde bir araya getirenin ne olduğu araştırılırken ve o resmi oluşturan nedenler görülmeye çalışılırken araç olarak bilimsel yöntem kullanılacak, ancak bilime her zaman ışık tutmuş sezginin yol göstericiliği de elden bırakılmayacaktır. Cevaplar daima sorularla at başı gidecektir.

1.2. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Soyut bir kavram olarak görünmekle birlikte, yabancılaşma, mekân üretimi, deneyimi ve yeniden üretiminde sürekli tekrarlanarak somutlanan, bu sebeple de pek çok bilim dalına önemli bir sorunsal olarak konu olan ve toplumsallığın ekonomik, politik, ideolojik tüm boyutlarıyla doğrudan ilintili olarak insanda somutlanan bir olgudur.

Mimarlığın, yabancılaşma gibi adı üzerinde negatif toplumsal anlamlar içeren bir olguyu bünyesinde ne şekilde barındırdığı ve/veya ne şekilde ürettiği konusu, ele alınması gereken önemli bir sorunsal olarak ortada durmaktadır. Bu çalışma böylesi bir ele alınışa belki de giriş niteliğinde bir çabanın ürünü olup, mimarlığın farklı alanlarından detaylı analizlerle desteklenmeye açıktır.

Genel olarak toplumsal bir ürün olan ve kendisi de bir toplumsallık üreten mekânın yapıcısı olarak mimarlık ve bağlantılı olarak kent mekânı, bu çalışmada yabancılaşma olgusu bağlamında, donmuş bir anın değil, geçmişin birikimi ve geleceğin olasılıklarının içerildiği bir sürecin temsili olan bir maddi pratik olarak belirli bir tarihsellik perspektifiyle ele alınmıştır.

Yabancılaşma kavramına genel bir yaklaşımın ortaya konulduğu ilk bölümün ardından, kapitalist gelişmeye bağlı olarak değişen kent ve mimarlık sorunlarının, gerek tarihsel gerek kültürel alana yansıdığı şekliyle düşünsel bağlamda ne tür tartışmalara yol açtığı incelenecektir.

Son bölümde ise kent mekânının ve anlamının büyük ölçüde değiştiği, insana ve sağlıklı bir topluma dair, geçen yüzyılın çoğunlukla iyimser yaklaşımlarına karşın, olumsuz bir ütopya olarak önümüzde duran günümüz kenti ve mimarlığının sorunları, araştırma alanı olarak İstanbul kenti üzerinden ele alınacaktır. Bu bağlamda yabancılaşma olgusunun mimarlık ürünleri üzerindeki etki ve sonuçları son dönemlerde geliştirilen farklı işlevselliklere sahip Zorlu Center, Demirören AVM ve One Ortaköy projeleri üzerinden değerlendirilecektir.

2. BİR KAVRAM OLARAK YABANCILAŞMA

2.1. DİYALEKTİK YÖNTEM

Marks yabancılaşmayı, asıl olarak insanın emek etkinliğinin zorunlu, doğal bir sonucu olarak ortaya koyar ve ancak bu etkinliğin bilinçte yaratacağı farkındalıkla sona ereceğini vurgular. Bahsedilen diyalektik ilişkiselliktir. Doğayı değiştirirken kendinizi de değiştirirsiniz. Çünkü insan doğanın bir parçasıdır. Doğa, insanın organik olamayan bedenidir (Marks, 2000).

Diyalektik, dünyadaki tüm değişim ve etkileşim hakkında geniş ölçekli bir düşünce biçimidir. Marks diyalektiği, kapitalist toplumun (kökenlerinin ve olası geleceklerinin) incelenmesi, birleşik bir bilgi teorisi oluşturulması, diyalektik olmayan yaklaşımların eleştirilmesi (ideolojinin çeşitli biçimleriyle daimi olarak eleştirisi) ve en önemlisi de diyalektiğin kendisi tarafından ortaya konulan bilgi ve eylem arasındaki zorunlu bağ üzerine vurguda bulunmak için sistematik bir biçimde kullanmıştır (Ollman, 1993'ten akt: Arslan ve Mura, 2001).

Ollman'a (1998) göre diyalektik metot denilen şey, birbirini takip eden altı uğrağa bölünebilir (aktaran; Arslan ve Mura, 2001). Bu altı uğrak arasında içsel bir ilişki vardır, her uğrak aynı bütünün parçalarıdır ve birbirleri üzerinde etkide bulunurlar. Bu nedenle örneğin son uğrak olan praksis -bilinçli eylem- uğrağıyla birlikte ilk uğrak olan ontoloji uğrağı da -karşılıklı bağımlılık içindeki sonsuz varlık- değişecektir, zira bilinçli eylemle dünya değiştiğinde artık dünya aynı dünya, varlık aynı varlık olmayacaktır (Arslan ve Mura, 2001).

Parçalar arasında ilişkiler olduğu düşüncesi ya da 'içsel ilişkiler felsefesi' Marks'tan önce Spinoza, Leibniz ve özellikle Hegel'e dayanan bir gelenekten kaynaklanır. Marks, Hegel'in idealara öncelik veren kuramlarından ayrılrsa bile onun epistemolojisinden beslenmiştir.¹ Bu felsefeye göre, doğa birbirinden kesin olarak ayrılabilen kendilikler toplamı değildir. Başka bir deyişle şeyler başka şeylerle ilişkileri yoluyla var olurlar, bu ilişkilerden koparılan bir şey var olamaz. Değişim de bu şeylere içkindir. Tarih, şeylerin başından geçen olaylar dizisi değildir. Dolayısıyla Tarih ve Doğa birbirlerinden ayrı olarak ele alınamaz. Değişim, bizzat şeylerin

¹ Hegel, Marks'ın en çok üzerinde durduğu modern dönem düşünürüdür. Diyalektik yönteminin ters çevrilmesi gerektiğini düşündüğü Hegel, Marks'a göre Alman idealizmi ve soyutlamacılığının zirvesidir. Marks'a göre Hegel'in felsefesi gerçek bireyler ve öznelere hareket etmez, tersine belirsiz bir ideadan yola çıkar ve yine ona dayanır (Yılmaz, 2011).

doğalarının bir parçasıdır. Marks, böylece değişimin dışsal bir etken olmadığını saptadıktan sonra şeylerin 'neden' değiştiği sorusunu değil, 'nasıl, ne zaman ve ne yönde' değiştiği sorusunu sorar (Arslan ve Mura, 2001).

Marks esas olarak 'yabancılaşmış emek' olgusuna özel mülkiyet incelemesinden varır. İktisat kuramı, toplumların zenginliğinin kaynağını 'emek' olarak o dönemde zaten ortaya koymuştur; değer kaynağı emektir. Ancak bu, yani emeğin zenginliğin kaynağı olması olgusu 'doğal bir veri' olarak kabul edilmekte, dolayısıyla belirli bir olgunluk düzeyindeki kapitalizm onanmaktaydı. Oysa 19. yüzyıl başlarında insanlık hiç de güneşli günlere uyanmıyordu. Marks'ın politik -toplumsal- ekonomi kuramını eleştirisinin kaynağı burasıdır. Zenginliğin -özel mülkiyet şeklinde eşitsiz dağılmış olan- kaynağının emek olması değişim halindeki içsel bir ilişkinin sonucudur. Dolayısıyla doğal bir veri olmayıp, belirli toplumsal tarihsel koşulların ürünüdür. Öyleyse bu koşullar nelerdir, nasıl oluşmuş ve ne yönde değişmektedirler?

Marksizm'in böyle bir açılanmasına elbette burada girmek mümkün değildir. Ancak böylesi bir düşünme yöntemi, yani olgulara 'neden' sorusuyla değil 'nasıl ve ne koşullarda' sorusuyla yaklaşma, ilkesel olarak benimsenen bir yöntem olduğundan buraya kadar kısaca bu konuya değinilmiştir. Bundan sonra Marks'a -diğer kaynaklarla birlikte- başvurulması, epistemolojisinden buradaki sorular adına yararlanmak amacıyla olacaktır.

Öncelikle bu çalışmada, yabancılaşma olgusunun tek başına psikolojik, sosyolojik, ekonomik vb. herhangi bir boyutunu ele alarak bir analiz yapmanın ve bunu da mimariyle ilişkilendirmenin hedeflenmediğini belirtmek gerekmektedir. Bu analizlerin gerekliliğini yadsımadan ya da yok saymadan, daha çok bu olgunun mimaride sorgulanma biçimlerinin araştırılması ve mimarlık tarihine böyle bir izlekten bakarak toplumsal olgular karşısındaki mimarinin tutumunu inceleyerek ve olgular, düşünceler ve pratikler arasındaki karşılıklı bağı ve dönüştürücü ilişkiyi analiz ederek bugünü daha iyi anlamaya çalışmak amaçlanmıştır.

2.2. NEDEN YABANCILAŞMA

Yabancılaşma günlük hayatımızda, hemen her an karşımıza çıkan, farkında olduğumuz ya da olmadığımız, yakındığımız ama alt edemediğimiz bir sorundur. Aslında alt etmek bir yana, 'doğal olarak kabullendiğimiz' bir durumdur. Örneğin bir

kahveye gireriz ve oturup garsondan bir fincan kahve isteriz.² Bunu yaparak aslında istediğimiz ürün ve hizmet karşılığında belirli miktarda para ödeyeceğimizi sessiz bir anlaşmayla önceden kabul ettiğimizi belirtiriz. Birkaç dakika sonra garson elinde istenilen kahveyle gelir. Garson için biz sadece “para veren kişiyizdir” ve garson da bizim için sadece “kahve getiren kişidir”. İki insan da birbirine yabancısıdır; birisi kendi yaptığı ama içmediği bir kahveyi hiç tanımadığı birine, kendisine ait olmayacak bir miktar para karşılığı verir ve diğeri de hiç tanımadığı bir insandan kahve ister. Onları karşılaştıran ise temsil ettikleri ortak tanıdıklarıdır; para ve kahve. Bu yabancılaşmış ve aynı zamanda şeyleşmiş ilişkiler örgüsü neler olduğunun farkında olmayan sayısız insanın bilmeden yaptığı bir eyleme dönüşür ve her gün defalarca tekrarlanır.

Gündelik hayattaki bu yabancılaşma sorunları özellikle ‘60’ların sonu ve ‘70’li yıllarda pek çok araştırmanın da konusu olmuştur. Henry Lefebvre bu döneme damgasını vuran önemli düşünürlerden biridir; ancak Lefebvre bundan çok daha önce, gündelik hayatın çok güçlü yabancılaşma formlarından muzdarip olduğunu, kaleme aldığı ‘*Gündelik Hayatın Eleştirisi*’ (1947) adlı çalışmasıyla ortaya koymuştur. Buna göre; yaşam artık bütünlüğü içinde deneyimlenemez, aksine bağlantısız ve ilişkisiz anlar halinde parçalara ayrılmıştır. Bireyler kendi arzularına yabancılaşırlar. İşlerinin, toplumsal kimliklerinin, serbest zamanlarının ve kamusal yaşamlarının, hatta aileleriyle ilişki kurdukları şekillerin; bunların hiçbirinin asıl varlıklarıyla ilişkisi yoktur, aksine bunlar, görünürde başka amaçları olan bir toplumsal sistemin kontrol ve koşullandırması tarafından üretilmişlerdir (Heynen, 2011).

Lefebvre özellikle kentleşme süreçleri, koşulları ve sosyal gerçekliğin, gündelik hayat pratiklerinden kente ve tüm dünyaya, her ölçekteki sonuçlarının araştırılmasında ‘40’lı yıllardan 90’lı yıllara kadar yaptığı çalışmalarla, yeni ufuklar açmış bir düşünürdür. Üstelik düşüncesi teori düzeyinde de kalmamış, Mayıs ’68 öğrenci hareketlerinin gelişiminde önemli bir rolü olan Sitüasyonist Enternasyonal hareketi ve kuramcıları üzerinde de etkisi olmuştur. Heynen’e (2011) göre avangardın terk edildiği ve eleştirel sanat ve mimarlığın kurumsallaştığı bir dönemde ortaya çıkan uluslararası sitüasyonizm; sanat, toplumsal praksis ve kuramsal düşünüm arasındaki sınırları feshederek açık şekilde statükoyu devirmeye çabalayan son avangard harekettir. Guy Debord’un ‘*Gösteri Toplumu*’ ve Raoul

² Bu örnek, Önder Kulak’ın Doğu Batı Düşünce Dergisi’nin Karl Marks konulu sayısında yer alan bir makalesinden alınmıştır. Kulak’ın Marks’ın ‘yabancılaşma, meta fetişizmi ve şeyleşme’ kavramlarına ilişkin makalesinden daha sonraki bölümlerde de yararlanacağımızdan, günlük hayat içinde sayısız kez rastlayabileceğimiz örneklerden herhangi birisi olarak bu örnek de uygun bulunmuştur.

Vaneigem'in '*Gündelik Hayatta Devrim*' adlı aynı yıl (1967) yayımlanan çalışmaları ise bu hareketin kuramsal yönünü oluşturmuştur. "Yabancılaşma" bu dönemde toplumsal eleştiri için en önemli sözcüktür. Mimarlık ve şehircilik bireyin öz-gerçekleşmesini gerçekleştirebileceği kritik alanlar olarak görülmektedir ve işlevselcilik, yabancılaşma ve katılımsızlığa üstünlük tasladığı için reddedilmektedir. İşlevselciliğin bireylerin arzularını samimi şekilde ele almak yerine, sadece, bireylerin somut içsel deneyimiyle hiçbir şekilde ilişkisi olmayan, manipüle edilmiş ve soyut ihtiyaçlarına, yanıt verdiği düşünülmektedir (Heynen, 2011).

20'li yılların öncü modernizminin üzerinden geçen elli yıllık sürede günlük hayatta yarattığı sonuçlara karşı -kuramda ve sokakta- yapılan bu isyanın elbette günümüz koşullarını anlamak ve anlamlandırmak bakımından tarihsel bir önemi vardır. Ancak bugün 70'lerin üzerinden de neredeyse elli yıl geçmiştir. O gün isyan edilen 'yabancılaşma' belirli refah ve sosyal güvence koşullarının sağlandığı belki de sadece batı kapitalizmi koşullarında yakıcı hale gelmiş bir sorundu. Bugünse kapitalizm dünyanın neredeyse en ücra köşelerine kadar yayılmış durumdadır. Dünya nüfusunun yarısından çoğu artık kentlerde yaşamaktadır, üstelik çok daha düşük refah ve sosyal güvence koşullarında. Kırıldaysa neredeyse tüm doğallıklar sayılabilir, hesaba gelebilir niceliklere dönüştürülerek rasyonalize edilmeye ve bu yolla hâkim olunmaya, sahip çıkılmaya çalışılmaktadır. Sitüasyonistler o yıllarda 'kumsal kaldırım taşlarının altındadır' diye haykırdıklarında doğadan kopuşa isyan ediyorlardı. Bugünse değil kumsal, ayağımızı basacağımız kamusal bir kaldırımın olması bile hayal edilesi bir şey haline gelmiştir. Marks yabancılaşmayı doğanın sahiplenilmesinden başlatmıştır. Bu denli -yok etmecesine- bir sahiplenmeyi hayal etmiş midir bilemiyoruz. Ancak günümüz koşullarında bunun nasıl bir yabancılaşmaya neden olduğunu tahmin etmek zor olmayacaktır.



ŞEKİL 1: Sitüasyonistlerin "Kumsal, kaldırım taşlarının altındadır!" sloganı

68 hareketi sokağa inen bir hareket olmuşsa da mekânı ve muhatabı bakımından (kent, öğrenci ve aydın hareketi olarak) entelektüel düzlemde hayat bulmuştur. Bugünse kırım kendi doğal yaşam alanlarını savunma mücadelelerinin yanında, kentlerde de pek çok irili ufaklı hareketler -isyanlar- baş göstermektedir. Üstelik de küresel bir biçimde. Yani küreselleşen sadece sermaye olmayıp; yarattığı yoksulluk, umutsuzluk ve çaresizlik de gettolardan kent merkezlerine inen patlamalar şeklinde yayılmaktadır. O günler mekâna ya da içinde bulunulan duruma müdahale edilmesi yoluyla bir şeylerin değiştirilebileceğine inanılıyordu. Bu şiirsel devrimci miras bugün hala büyük dönüşümlere inananların ruhlarını beslemektedir, ancak bugünün isyanları artık şiirsel değil, yaşamsaldır. Kentin de kırım da gerçekliği bugün geçmişte olduğundan daha serttir ve gittikçe de sertleşeceği benzetilmektedir.

David Harvey, Umut Mekânları'nın giriş metninde (2008a), bu karşılaştırmayı iki film üzerinden yapar: 1995'te çekilen *La Haine / Nefret* ve Jean-Luc Godard'ın 1966 tarihli klasik eseri, *Une ou deux choses que je sais d'elle / Onun Hakkında Bildiğim Bir veya İki Şey*. Harvey'e göre Nefret; "günümüz metropolü işte böyle bir yer" demek istemektedir sanki: "İnsani anlamda var olmanın imkânsız olduğu bir yer değilse bile, gerek sanatsal gerek yaşamsal anlamda yoksullaşmanın mekânı". Godard'ın filminde ise; "bir öbek tüketim maddesinden oluşan, dönüşüm sürecine girmiş kent mekânı, doğrudan maddi üretimin ekonomi-politiğinin yerine, imgenin ekonomi-politiğinin damgasını" taşımaktadır. "Moderniteyle özdeşleştirilen korkunç paranoyanın yerini, postmoderniteyle özdeşleştirilen şizofreninin hassasiyeti" almıştır. Ancak yine de "karakterlerinin pasifliğini, yeraltından ütopycı bir aktivizm" dengeler. "Anlatıcı, 'eğer bazı şeyler yeniden netleşebilecekse bu, bilincin yeniden doğuşu sayesinde olacaktır' der. Geleceğin anahtarını elinde tutan, silahın değil, insan zihninin gücüdür." Böylece Harvey'e göre, "Godard'ın filminde bir soru işareti olarak duran kentin geleceği, Nefret'te artık tamamen şekillenmiş" haldedir. "Ütopik özlem yerini işsizliğe, ayrımcılığa, umutsuzluğa ve yabancılaşmaya" bırakmıştır.

O halde bugün 'yabancılaşma' gibi bir sorunun insanlığın gündeminden çıkmadığı gibi, daha yaşamsal bir yakıcılıkta ve daha büyük bir yaygınlıkta gerçekleşmesine devam ettiği söylenebilir. Peki, mimarlık düşüncesi ve pratiği bu geçen elli yılda nasıl bir yol almıştır? Ütopyaları olan bir mimarlıktan, durumun ikrarı haline nasıl gelmiştir? Tafuri'ye³ göre (1973) bu zaten başka türlü olamazdı; "her türlü sanat ve kuramla birlikte mimarlık da kapitalizmin ideolojik boyunduruğu altındadır, en

³ Manfredo Tafuri, 1973'te yayınlanan "Mimarlık ve Ütopya: Tasarım ve Kapitalist Gelişme" adlı çalışmasında modern mimari ile ilgili görüşlerini yoğun ve provokatif bir şekilde ifade etmiştir (Heynen, 2011).

reddeder gibi görünen durumlarda bile” (Heynen, 2001). Harvey (2008a) ise binyıl dönümünde kendi deyimiyle ütopya figürüne tekrar döner: “Umut Mekânları’nı öneriyorsam, tarihimizin bu anında, çok uzun süreler kapalı kalan düşünme yollarını açmak için zihin iyimserliğiyle başarmamız gereken çok önemli bir şey olduğuna inandığım içindir”.

Şimdiki bölümde batı kapitalizminin görece refah dönemi şartlarında önemli bir düşünüm konusu olduğu anlaşılan ve günümüzde de etkisini dünya ölçeğinde genişletmiş ve derinleştirmiş görünen, kentin yanında kırsal da etkisine alan ‘yabancılaşma’ olgusuna biraz daha yakından bakılacaktır.

2.3. KAVRAMIN KÖKENLERİ

Yabancılaşma, kaynağını dinden alan çok eski bir kavramdır; aşağı yukarı, örgütlenmiş din kadar eski bir tarihi vardır. Batı’da ve Doğu’da hemen hemen bütün klasik felsefi akımlar tarafından devralınmıştır. Bu kavram insanın acıklı, trajik kaderi diyebileceğimiz bir fikrin çevresinde dolanır (Mandel, 1975).

Batı düşüncesinde başlı başına bir kavram olarak ortaya çıkmamakla birlikte, yabancılaşma fikrinin ilk kez ortaya atılması, Eski Ahit’te sözü edilen putperestlik kurumu çerçevesinde olmuştur. Peygamberlerin putperestlik olarak adlandırdıkları ve eleştirdikleri şeyin özünde, putların insan elinden çıkma birer nesne olmaları yatmaktadır. Putlar, birer nesne olmalarına rağmen, insanoğlu onların karşısında diz çökmekte ve onlara yani kendi yarattığı şeylere tapmaktadır (Fromm, 1993’ten akt: Orbay Kaya, 2006).

İlk Hristiyanlar için yabancılaşma insanın Tanrı’dan ayrılmasıydı; Hegel için, Fenomenoloji’sinde ‘unglickliches Bewusstsein’, Kuşkucu (Grek) ve Stoacı (Roma) bilincini izleyen mutsuz Bilinç -ya da Hristiyan dini-’dir ve bölünmüş doğa olarak benliğin, ikili ve çelişik bir varlığın bilinci olan Yabancılaşmış Ruh’tur (Özbudun ve Demirel, 2008).

J.Schaar’a (1961) göre ise: *“Bazı anlamları bakımından yabancılaşma fikri yazınsal tarih kadar eskidir... Sonsuz gezgin motifi Yahudi geleneğinin şafağında başlar ve tüm batı dininde bunu izleyen tarihi boyunca nüfuz eder. Abram, yabancılaşmış insanın prototipi ve evrensel simgesidir. Ailesinden, ulusundan, ulusal dininden kopmuş, toprakta, toplumda ve imanda yurtsuz, dolaşır, durur. Sevmeye ve ait olma yetisi olmayan göçebidir. Kendine yabancılaştığından, kendi içindeki tüm iyi şeyleri*

artık kendi mutlak varlığı olmayan yabancı bir mutlak varlığa yansır” (akt: Özbudun ve Demirer, 2008).

İslam’da yabancılaşmanın içine giren kişinin önce kendisinin ne olduğunu unuttuğu, bu unutkanlığın sonucu olarak, kendi dışındaki varlıkların anlamını ve amacını da unuttuğu görüşü vardır. İslam görüşüne göre kendini varlığın efendisi olarak gören, fakat fiili hayatında başka şeylerin ve belki de kendi eliyle ürettiği şeylerin tahakkümü altına giren insan, böylece hem kendini hem de yaratıcısını unuttur. Bu ikilemin kıskacında kalan insan, kendine ve varlık âlemine yabancılaşmış insandır (Orbay Kaya, 2006).

Tasavvuf dizelerinde vurgulanan anlam ise öznenin evren oluş tasarımıdır. Yunus Emre’nin şiirlerinde vurguladığı, insanın resmi din ya da mezhebin çizdiği anlam sınırlarını aşıp kendi anlamını bulma, yani göksel yaratıklar içinde yer alma, doğayla bütünleşme ve bir olma çabasıdır. Taoculuk, Budacılık gibi Asya kökenli din felsefeleri de tasavvuf gibi, insanı doğanın bir parçası olarak görüp, doğa-insan bütünlüğünü koruma üzerine temellenmektedir (Orbay Kaya, 2006).

Grekçe *alloniosis* ve bundan türetilen Latince *alienatio* sözcükleri, önceleri *ekstasis*, yani ‘esrime, kendinden geçme, benliğinin dışına çıkma’ anlamına geliyordu. Klasik antikite sonlarına doğru ve Helenistik devirde ise, ‘Bir ve Tek olanla, yani Tanrı’yla’ bütünleşme anlamında kullanılmaya başlanmış... Bu bir bakıma İslam tasavvufundaki ‘Vahdet-i vücud’ kavramıyla tanımlanan hal ile de karşılaştırılabilir. Özetle ‘yabancılaşma’ kökeni itibariyle teolojik bir kavramdır; hem ‘ayrılma’yı (kendinden, bedeninden, köklerinden vb.), hem de ‘bütünleşme’yi (daha üst bir varlıkla) içermektedir (Özbudun ve Demirer, 2008).

Hegel ise bu düşünceyi farklı bir diyalektik anlayışla tanımlayarak kendinden sonraki düşünürlere aktarmış önemli bir filozoftur. Hegel’in bu alandaki en önemli katkısı, esrime/yabancılaşmayı düşünceyi aşan ve Öte’yle bütünleştiren bir ‘hal’ olmaktan çıkarak, yeniden düşünce alanına, dolayısıyla da ‘insani’ alana taşımasıdır.

Hegel’in tartıştığı ve Türkçeye ‘yabancılaşma’ olarak çevrilen *Entfremdung* ve *Entäusserung* kavramları insanın ‘hakiki benliği’ ile ‘görüngüsel benliği’ arasındaki bölünmeye denk düşer. Bunlardan ilki etik açıdan yetkin varlığı, ikincisiyse duyumları tarafından yönetilen ve bu nedenle de çok sayıda kusuru olan olgusal varlığı tanımlar. Klasik düşünürler ve Hristiyan teologlar, insanın aklıyla, düşünerek erişemeyeceği bir Öte’yi tasavvur ederken Hegel, bu varlığı insana özgü tasarımlar alanına yerleştirmiş ve ‘yabancılaşma’yı, bilenin (insanın) bilgi alanında içkin

zenginleşmesini sağlamak için geçici bir evre olarak tanımlamıştır. Tinin Fenomenolojisi'nde Hegel (1807), 'yabancılaşma'nın Tin'in tikel bireyselliğini kurmak ve özsel karakterini oluşturmak için gerekli, ancak 'aşılması gereken' bir süreç olduğunu belirtir (Özbudun ve Demirer, 2008).

Afşar Timuçin de 2006 tarihli bir konferansta benzer bir ayrıma değiniyor; bilincin kendini var etmek için sürekli yabancılaşmasıyla, bilincin yanlış yönelimlerle, yanlış eğitimle yabancılaşması arasında bir ayrıma. Timuçin'e göre yabancılık, insan olmanın zorunlu bir koşulu gibi görünmektedir. Ancak bu paradoksal bir durumdur: *"...biz bilinçlendikçe yabancılığımız artıyor. Yani bir perdeyi kaldırdığımız zaman arkada bir perde, sonra daha başka bir perde... Gene de bizi yabancılık duygusundan kurtaran bilincimizdir. Çünkü sağlıklı bir bilinç, gerçeklikle bütünleşen bilinçtir... ve gerçek bilinç yönelgendir. Çağdaş felsefe Husserl'den bu yana bilincin yönelgenliğini öne çıkardı. Yönelgen bilincimiz bizi bilmezliklerimizi aşmaya zorluyor. Bizi bu yolda sanata, felsefeye ve bilime itiyor. Ancak en küçük bir bilgi bile zorunlu olarak bilinci dağıtıyor, yabancılaşmayı gerçekleştiriyor ve sonra da kendine dönüşü sağlıyor. Demek ki bilinç kendini yabancılaşmalarla kuruyor."*

Timuçin'e göre bu olumlu anlamda bir yabancılaşmadır ve böylesi bir bilinç durumu yetkin bilinç durumudur. Ve yetkin bilinç için dünyayı dönüştürme istemi de bir zorunluluktur; *"yetkin bilinç belirli bir gelişmişliği duyurur ama mutlak yetkinliği duyurmaz. Yetkin insan Sisyphos'tur; mutsuzluğu pahasına ufuk çemberini kırmaya çalışır. Sisyphos, taşı dağın tepesine doğru sürüyordu ama tam doruğa geldiği zaman elden geçiriyor ve sonra gene aşağıdan taşı sürmeye başlıyordu. Yetkin insan Prometheus'tur; kendini insana adanmış olan Prometheus; tanrıların düşmanlığını kazanmak pahasına onlardan ateşi çalıp insana armağan eder"*. Olumsuz olansa yanlış kurulmuş sağlıklı bilinçtir: *"Bizim için kötü olan, bilincin gelişme süreçlerinde yabancılık duyması değil, gerçek anlamda yabancılaşmış olmasıdır; dünyaya ve kendine ya da daha doğrusu bütün bir gerçekliğe yabancılaşmış olmasıdır"*.

Şimdi tekrar Hegel'e geri dönmek gerekirse; Özbudun ve Demirer'e göre (2008) Hegel'deki felsefi kavrayışın toplumsal arka planını, anlatısında 'yabancılaşma' terimi geçmemekle birlikte, Rousseau oluşturmaktadır: *"Rousseau, insanların tecrit durumunda yaşadığı ve geçim araçlarını doğadan sağladığı bir 'doğal durum'dan hareket etmektedir. Bu durumda insanın başka insanlara gereksinimi yoktur. İradesi toplum tarafından değil, salt kendi gereksinimlerinden biçimlendiği içinse özgürdür. Ne var ki, nüfus artışı, doğal afetler vb. gelişmeler insanın toplumsallaşma evresine*

geçmesine yol açmıştır. Bu temelde gelişen karmaşık ilişkiler sonucunda işbölümü ve özel mülkiyetin ortaya çıkışı, doğal eşitliği bozarak özgürlüğün gerilemesine yol açmıştır. Böylelikle amour de soi'dan amour propre'ye yani kendini muhafaza içgüdülerinden, bencil özseverliğe geçilmiş, insanlar -ya da toplumsal sınıflar- arasında rekabet ve çatışmalar yükselmiştir. Bunun önüne geçebilmekse, ancak bireyin kendini genel iradeye tabi kılacağı bir toplumsal sözleşmeyle mümkündür (Özbudun ve Demirer, 2008).

Hegel de yabancılaşmayı, insan tininin kendini gerçekleştirme yolundaki bitmez çabası ve bu çabanın tüm evreleri boyunca sürekli gelişimini betimlemesi içinde ele alır. Buna göre insan tininin gelişimi birleşmeye doğrudur; başlangıçta bir olduğu bir şeyden, daha sonra sürekli ona tekrar geri dönmek çabasıyla ayrılmıştır. İnsanın tarihi -Hegel'de 'mutlak ruh' ya da 'tin'in hareketi- işte bu 'ayrılma ve bütünleşme' ya da 'yabancılaşma ve yabancılaşmadan kurtulma' tarihidir: Ruh, kendini geliştiren gerçektir. Dünya yalnızca onun eyleminin içinde ve sonucunda vardır. Düşünen özneler olarak oluşum halindeki insanla ilişkili olmayan hiçbir gerçek olamaz. Gerçek, insanın gerçeğidir. Doğa dünyasının sözde nesnelliği aslında bir yabancılaşmadır. Yabancılaşma ancak insanlar tümüyle öz-bilinçlerine kavuştukları, kendi çevrelerinin ve kültürlerinin ruh'tan kaynaklandığını anladıkları zaman son bulacaktır. Özgürlük bu anlayışta yatmaktadır ve özgürlük tarihin amacıdır (Ergil, 1978).

Genç Hegelcilerden Feuerbach Hristiyanlık üzerine yaptığı çalışmalarda dini, insanın bir başka görünüm altında sunulan kendiyse ya da kendi özüyle ilişkisi olarak tanımlamaktadır. Yabancılaşma, işte tam da bu insanın özünü 'kendi dışına yansıtma' halidir (Özbudun ve Demirer, 2008). Hegel'in, insanı mutlak tinin yabancılaşmış nesnesi olarak gören anlayışına karşı, Feuerbach, Tanrı'nın kendine yabancılaşmış insan olduğu anlayışını geliştirir. Din, temelde insanın kendi yeteneklerini, güçlerini, isteklerini, duygularını bir varlığa yükleyip ona boyun eğmesinden başka bir şey değildir (Öz, 2006). Feuerbach'a göre insan, kendini gerçekleştirerek, yani özsel nitelikleri olan irade, akıl ve sevgiyi kendisinde toplayarak yabancılaşmaktan ve Tanrı'nın kölesi olma durumundan kurtulur (Tolan, 1981).

Marks'ın çalışmalarında da yabancılaşma, Hegel'den aldığı *Entäusserung* ve *Entfremdung* kavramları etrafında, iki farklı boyutta ele alınır; *Dışsallaş(tır)ma* ve *Ayrış(tır)ma*. Marks'ta yabancılaşma, özne, doğa ve diğer özneler arasındaki

ayırışmış ilişkilerden ve fiziksel nesnelerin dışsallaşmasından oluşan toplumsal gerçekliğe işaret eder (Kulak, 2011).

Marks'ın Hegel eleştirisinin başlangıç noktası ise onun 'yabancılaşmış emek' teorisi değil, Rousseau'nun toplum sözleşmesi teorisinin geliştirilmesi olan 'siyasal yabancılaşma' konusu olmuştur. Buna göre, insan birtakım ferdi haklarından vazgeçer ve bu hakları topluluğun ortak, kolektif çıkarlarının temsilcisi olarak görülen devlete verir. Marks'a göre ise, kolektif çıkarları temsil etmeyi amaçlayan devlet, aslında toplumun sadece bir kısmının, özel mülk sahibi olanların çıkarlarını temsil etmektedir. Bundan dolayı ferdi hakların devlete devredilmesi bir yabancılaşma olayının ifadesi olmaktadır: aslında, insanların hakları kendilerine ait olan kurumlar tarafından gasp edilmektedir (Mandel, 1975).

Hegel'e göre yabancılaşma ihtiyaç ve emek diyalektiğinin sonucudur; ihtiyaçlar her zaman mevcut kaynaklardan bir adım ileridedir. Bu yüzden insanlar her zaman çok sıkı çalışmaya mahkûmdurlar. Hegel'in yabancılaşmış emek adını verdiği olgunun bir yönü buydu. Diğer yönü ise "dışsallaşma" adını verdiği kavramdır; bir şey üreten her insan, bu ürettiği şeyle veya yaptığı işle aslında kafasında daha önceden var olan bir fikri yeniden üretmektedir. Yani kaçınılmaz bir biçimde insanın kafasında var olan bir düşünce maddeleşerek kendi varlığından ayrılmış, dışsallaşmıştır (Mandel, 1975). Başlangıçta insan emeğinin ve bilgisinin ürünü olan nesneler dünyası, bağımsızlaşır ve insana karşıt hale gelir. Nesnel dünya denetlenemeyen güçlerin ve kanunların egemenliği altına girmiştir; insan bu kanunlarda kendini tanıyamamakta ya da gerçekleştirememektedir (Novack, 1975).

Marks, Hegel'in idealizmi ile Feuerbach'ın soyut maddeciliğinin gerçek tarihsel koşulları ve yabancılaşma biçimlerini yaratan toplumsal çelişkileri örttüğünü ve bulandırdığını (Novack, 1975) düşünmektedir. Emeğin yabancılaşmasının antropolojik bir nitelik yani insanoğlunun doğal ve silinemez bir yazgısı olduğunu reddeder. Başka bir deyişle Marks, Hegel'in yabancılaşmış emek kavramını sonsuz bir antropolojik kavramdan geçici bir tarih kavramına dönüştürür (Mandel, 1975).

Marks'a göre emek insanın en önemli faaliyeti, yaşam faaliyetidir. İnsan emeği aracılığıyla dünyasını ve bunun sonucunda kendisini yaratır. İnsan yaratıcı çalışma aracılığıyla kendisini gerçekleştirmekte, bir yandan türünün potansiyellerini hayata geçirirken, bir yandan kendi toplumsal doğasını dışa vurmaktadır (Özbudun ve Demirer, 2008).

Marks'ın metinlerine giriş niteliğinde olmak üzere kısaca bir yabancılaşma tanımı yapmak gerekirse; yabancılaşma, insanı, kendi etkinliğinin ürünlerine, üretken etkinliğinin kendisine, içinde yaşadığı doğaya, kendine, kendi özsel doğasına, insanlığına, öteki insanlara yabancılaştıran eylemdir. Marks yabancılaşmayı nesneleşmeden ayırt etmiş ve özgül toplumsal koşulların bir sonucu olarak (yani soyut bir insan durumu olmayarak) ele almıştır. Yabancılaşma en yüksek biçimine kapitalizmde ulaşır, çünkü kapitalizm, emeğin nesnel koşullarından kopuşunun doruğudur. İnsanın amacının üretim, üretimin amacının da servet olduğu bu modern dünya, bu nedenle üretimin amacının her zaman insan olduğu antik anlayış karşısında, aşağılık ve bayağı bir durumda görünür. Ama öte yandan kapitalizm, insanlığın büyük çoğunluğunu mülksüzleştirerek ve zenginlik ve kültür dünyasıyla çelişkili hale getirerek, yabancılaşmanın ortadan kaldırılmasının pratik koşullarını da hazırlar (Marks, 2010).

Marksist yabancılaşma teorisi içinde ekonomik yabancılaşmanın ilk ve en çarpıcı yönü, insanların, üretim ve geçim araçlarına hür olarak erişebilme imkânından yoksun kalmalarıdır. Emek, temel üretim ve geçim araçlarından ayrılmıştır. Emeğin yabancılaşmasının ikinci safhası ücretli emek kurumudur. İnsanlar sahip oldukları tek meta olan iş gücünü emek pazarında satmadan hayatlarını devam ettiremezler. Çalışırken faaliyetlerine hükmedemezler. Bundan sonra yabancılaşma üçüncü bir şekle bürünür; işgücünü işverene satan ücretli, emeğinin ürünlerine de sahip olamaz (Mandel, 1975).

Normal olarak herkesin emek faaliyetinde dışa vurması gereken bir yaratıcı kapasitesi, belli yetenekleri ve insani gelişmesi için henüz kullanılmamış gizil güçleri vardır. Ancak ücretli emek kurumu geçerli olduktan sonra, çalışma artık emek zamanını satan biri için kendini ifade etme yolu değildir. Böylece işçi üretim ve çalışma dünyasının dışında hürriyete kavuşmak ve insani gelişme kapasitesi kazanmak için vakit harcamak zorundadır. Ancak boş zaman da meta üretimi ve ücretli emeğe dayalı toplumun şartlarınca belirlenmektedir. Boş zaman, meta üretimi, sömürü ve birikim temeline dayalı ekonomik olaylar bütününden bağımsız değildir. Bu noktada yabancılaşma kavramı salt ekonomik bir olgu olma niteliğinden çıkıp daha geniş bir sosyal anlam kazanır (Mandel, 1975).

Yabancılaşmanın bir başka görünümü de, meta üretimi ve iş bölümüne dayalı toplumun insanda yarattığı yalnızlık duygusudur. Varoluşçuluğa göre, yabancılaşma, anlaşılmaz biçimde bu gezegene atılmış olan insanın tabiatında yerleşiktir ve bu

durumu aşmak mümkün değildir. Oysa ilkel toplumlarda, yalnızlığa imkân vermeyen bütünsel toplu hayat tarzları var olmuştur (Novack, 1975).

Marksizm'e göre ise; bu durum insanlığın kaçınılmaz ve çaresiz bir felaketi değildir. Yabancılaşma insanın bilinçsiz faaliyetinin ortaya çıkardığı ve daha yüksek bir iktisadi ve toplumsal gelişme düzeyinde gene insanın bilinçli toplu eylemiyle değiştirilebilecek belirli tarihsel koşulların ürünüdür. Yabancılaşma tarihsel bir olgudur. Kökleri insan tarihinin derinlerinde aranmalıdır; kölelikten kapitalizme kadar bütün özel mülkiyet sistemlerinin özelliği olan emeğin yabancılaşmasından doğar (Mandel, 1975). Üretici güçlerin yetersiz gelişmesiyle, meta üretimiyle, para ekonomisiyle ve toplumsal iş bölümüyle ilişkili olan yabancılaşma dünya ölçüsünde ve üretici güçlerin çok yüksek bir gelişme düzeyinde yok olup gider. Bu sadece bir bütün olarak alınan iktisat düzeyinde (yalnız üretimde değil, bölüşüm ve tüketimde de) emeğin tamamlanmış öz-yönetimini değil, aynı zamanda devletin yok olup gitmesini, kendini sınırlama ve baskıya dayalı bütün insan ilişkilerinin ortadan kalkmasını da ifade eder (Mandel, 1975).

3. YABANCILAŞMA VE MİMARLIK

3.1. MİMARLIK VE TARİHİ ÜZERİNE

3.1.1. Belirlenim ve İmkân Arakesitinde Mimarlık

K. Frampton'a göre, 'emek' insan varoluşuna içkin bir faaliyetken 'iş' dışsaldır. Frampton savına, mimari tarihinin okullarda okutulduğu şekliyle, 'emek kullanan hayvanın (animal laborans) anonim, bilinçsiz ve yarı kendiliğinden yapı etkinliği' olmaktan çok 'tüm toplumun kamusal, tanımlanmış ve kalıcı çalışmaları' olduğunu da ekler (Dostoğlu, 1980).

İlk bölümdeki yabancılaşma tanımlarına bakılırsa, dışsal olan 'iş'in, aslında insanın 'emek faaliyetinin zorunlu bir sonucu oluşan yabancılaşmasının, toplumsal hayatta işbölümü, iş saati, iş yeri ya da tersi -boş zaman vb.- olarak karşımıza çıkan hali olduğunu görülür. Bu dışsallaşmanın en çok yaşandığı ve her yeni gün yeniden üretildiği yere bu mekânı oluşturan tüm öğeleri ve mekanizmalarıyla birlikte kent mekânıdır. Bir uzmanlık alanı olarak mimarlık etkinliği de buna dâhildir; gerek düşünüşü, gerek eğitimi gerekse de pratiği ve toplumsal ilişkiler içindeki yeriyle.

Ama yine de bağrında, bu zorunlu belirlenimin yanında, bir değişim imkânını da barındırıyor olsa gerek ki mimarlık, pek çok yazında geleceğin kurulmasına dair önemli bir metafor olarak işlenmiştir.

Karatani “*yaratma istenci*” olarak anlaşıldığında “*mimari istencin, Batı düşüncesinin temeli*” olduğunu belirtir (Harvey, 2008a). Harvey ise “*gündelik hayat pratiklerimiz içinde devinirken, bu metafor aracılığıyla kendi yaşam dünyamızı inşa eder, yeniden yapılandırır ve muhafaza ederiz*” diye yazmaktadır. Marks'a göre de “*en kötü mimarı en iyi arıdan ayıran, mimarın yapısını gerçeklikte dikmeden önce, zihninde tasarlamasıdır. Her emek sürecinin sonucunda, ilk önce işçinin zihninde var olmuş olan sonucu elde ederiz. İşçi işlemekte olduğu hammaddeyi biçimini değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda bir amacı da gerçekleştirir*” (Harvey, 2008a). Harvey'e göre mimar, mekânları düzenlerken tamamen özgür bir fail olmasa da “*hayal gücünün dizginlerinin bırakıldığı -yaratma iradesinin devreye girdiği- bir an vardır zorunlu olarak*”. Çünkü “*kapitalist etkinliği yönlendiren yegâne amaç kâr yapmak da olsa, bu amaca giden yol bir tane değildir*”; “*kapitalizmin bekası için hayal gücünün dizginlerini salıvermek temel önermedir ve alternatif sosyalist tahayyülün yeşereceği alan da burasıdır*” (Harvey, 2008a).

Soykan da bir konuşmasında (2002) *“despotizmin, teokrasinin olduğu kadar, demokrasinin de mimarlığı olduğundan”* söz eder: *“Frank Lloyd Wright, madde yerine, yeni bir gerçeklik olan mekânı keşfettiğini ve bu yoldan ‘Demokrasinin Mimarlığını’ yarattığını (Scully, 1980) yazmıştır”*. Tanyeli’ye göre (2008) ise bu ‘hem mümkün, hem de mümkün olmayan’ bir alandır. Bu tasarım alanıdır ki; *“...bir temel aktör olduğumuz, söyleyecek sözümüz, konuşabilecek olanaklarımız”* olan. Ancak yine bu alandır ki; *“doğası gereği kapitalist bir üretim etkinliğinden başka bir şey olmayan: Bugünkü anlamda meta ekonomisini üreten kapitalizm sayesinde; tasarım adlı bir meta üretiyoruz ve onu değişim ekonomisi koşulları içerisinde başka değerlerle değiştirerek yaşamımızı kazanıyoruz”*.

Evet, ne yazık ki mimarlık pratiği ve düşüncesi hiç bu kadar birbirinden kopmamıştır ya da düşünce pratiğinin içinde hiç bu kadar erimemiş, yoksunlaşmamıştır. Gerçekliğin sertliği karşısında düşünce hiç bu kadar naif kalmamıştır. Yine de Harvey’in umutlu deyişiyle (2008a) ‘alternatifin yeşereceği tahayyül’ olan ve Tanyeli’nin umutsuz deyişiyle (2008), ‘üretimin doğası gereği metalaşan’ yaratıcı etkinlik olarak tasarımın, kaçınılamayacak bir biçimde mümkünsüzlüğünün içinde bir mümkün alan olduğu gerçeği umutları beslemektedir.

Gümüş’ün (2012) günümüz mimarlık pratiklerine eleştirel bir bakış sunmak amacıyla, kurgusal olarak ‘ezber bozan bir örnek’ olarak sunduğu bir 19.yüzyıl camisi canlandırma projesi için kurduğu ifadeleri de, yine mümkünsüzlüğünün içindeki mümkünü göstermesi bakımından ufuk açıcıdır: *“Çelik strüktür içinde bağımsız bir cam kılıfın yaratacağı etkinin, oryantalist bir yapının taklidinin yapılmasından çok daha iyi olacağına inanıyorum. Camiler insanların aldatılarak aşağılanacağı en son yerlerdir. Camiler insanların zekâsını harekete geçirmeli ve ibadetin düşünsel bir eylem olduğunu ortaya koymalı, onları entelektüel muhataplar olarak görmelidir. Aptal yerine koymamalıdır. İbadet gösteriş istemez. Özellikle bütün kamusal mekânlar içinde camiler halkın en çok kendisine yakın hissettiği yerlerdir. Bu mekân eğer yıllar önce yapılmış camilerin imgesini resmetmek yoluyla taklit etmeye kalkarsa, o zaman bu ana fikirden uzaklaşmış olur. İnsanı aldatır. Tıpkı, bir resmin içeriğindeki gerçek sanmak gibi. Bu yüzden sürekli kendisini sorgulamalı, tasvirin aldatıcı olmamasını sağlamalıdır. Klasik dönem camilerini gözünüzün önüne getirin. Bunlar hiç bir zaman tasvire bağımlı olarak yapılmış değildir. Mimar strüktürü kurgular ama yapının her parçasında insan zekâsını, bilgisini yeniden üretir. Kısacası hiç birinde insani olan uğraşın basit bir tekrara dönüşmesi, tasvirin içini boşalttığı, yerine geçtiği bir biçim tarafından hiyerarşize edilmesi söz konusu*

değildir. Bugün, tasarımsal olanın da böyle gizlenmiş bir temsil, insani olanı boyunduruk altına alan bir tasarım içermesini değil, insan zekâsını harekete geçiren bir şey olmasını amaçlıyorum. Benim yaptığım cami hem öznel bir tavır içeriyor, yani başkalarını aldatmıyor, hem de insan zekâsını harekete geçirmeye çalışıyor. Taşıyıcı strüktür üzerine yapılacak süslemeler, imitasyonlarla insanları aldatmıyor. Tasarımın öznelliğini gizlemiyor. Din ve mimarlık bağımlı olamaz: ne paraya, ne iktidara. Alışveriş merkezlerinin, spekülasyona açılan yerleşim alanlarının, kendisine olağanüstü güçler atfeden yaşam mimarlarının yaptırdıkları sitelerin böylesine bir arınma imkânı yok. Anonimlik, taklitçilik, tarih kandırmacası insanları tahakküm altına alan, onları dışlandıkları yere, alt sınıf pratiklerine çivileyen bir şeydir” (Gümüş, 2012).

Bu başlıkta kısa bir tarihsel kavrayış tutumu belirlenmeye çalışıldıktan sonra, yukarıda girilen tartışmanın geçen yüzyıldaki görünümleri üzerinde durulacaktır.

3.1.2.Tarihi kavrayışta bütünsellik

Başta da belirtildiği gibi tarihi ‘şeylere içkin olan ilişkisel bir değişim süreci’ değil de ‘şeylerin başından geçen olaylar dizisi’ olarak algılamak, kişiyi bu diziye ancak yeni şeyler eklendiğinde onu açıklamak üzere -işbölümü sonucu üzerine düşen görev nedeniyle- aktif hale getirecek, onun dışında edilgen olan bir konumda bekletecektir. Bu da tarih kavrayışında bir çeşit yabancılaşmaya düşmek anlamına gelir. Oysa tarihe bakmak özünde geleceğe dair kimi öngörülerde bulunmak ve yarın için yapılacak planlarda bu bilgiyi kullanmak yani edilgen değil etkin olmak niyetiyle olmalıdır. Harvey’in de (2003) dediği gibi; *“Düşüncelerimiz sadece mevcut gerçeğe dayanmakla sınırlı olmamalıdır. Yaratıcı bir şekilde seçenekleri de kucaklamalıdır”*.

O halde alana ilişkin bir olguyu, ilişkiselliği ve tarihselliği içinde kavramak -ve dönüştürmek- üzere, yine alana ilişkin bilgi nasıl derlenir? Dostoğlu ‘80’li yıllarda Mimarlık dergisinde yayımlanan bir makalesinde, bu sorunu ‘mimarlığın toplumsal tarihi kavrayışına duyulan ihtiyaç’ olarak ortaya koymuştur. Dostoğlu’na göre, *“Çağımız A. Hauser’in deyişiyle (1959) ‘kültürel ürünlerin toplumsal yorumu’ çağıdır. Mimarlığın toplumsal ve ideolojik boyutu giderek artan bir önem kazanıyor. Mimarlık artık şaheserler yaratan ilahi bir hüner değil, toplumun nesnel koşulları tarafından şekillenen toplumsal bir pratiktir... Ortaçağ katedralini bir nokta kemerler, omurgalı tonozlar, vitraylı gül pencereler birleşimi olarak görmek de olasıdır; baş mimarı, taş ustası, çırakları ile lonca işbölümü içinde yükselen, toplumsal oluşumun egemen düzeyinin çevreye bir yansıması olarak da... Biri diğerinden daha fazla mimarlık*

tarihi değildir. Önemli olan iki kavrayış biçimi arasındaki ilişkiyi sorgulamak, toplumsal tarihin “ürün”ü nasıl ve nereye kadar açıkladığını irdelemektir... Binayı hem ürün hem de süreç olarak bütünlük içinde görmek, bunun için de inşa edildiği toplumsal oluşumu tanımak söz konusudur. Mimarlığın toplumsal tarihi diye adlandırdığımız kavrayıştır bu” (Dostoğlu, 1981).

Dostoğlu makalesinde mimarlık tarihini diğer tarihlerle ilişkisi içinde sorgulamanın yanı sıra kendi içinde de sorgular ve mimarlık tarihi değil ama ‘mimarlık tarihinin tarihi’ olarak ifade edilebilecek süreci şu şekilde aktarır:

“Her ‘tarih’in esas ve kurucu sorunu, nesnesi ile geneldeki tarih -diğer tarihi nesneler- arasındaki ilişki sorunudur... Yani tikel tarihlerden söz etmek mümkündür; ekonomi tarihi, politik üstyapı tarihi, felsefe tarihi, sanat tarihi gibi. Yine de tüm bunlara ‘tarihler’ olarak geçerlilik kazandıran ‘bütünlük’ içinde oturdukları yer, diğer ‘tarihler’le iç içe geçme biçimleridir. A. Hausser bu noktada sanat yapıtını dünyaya (diğer tarihi nesnelere) yönelmiş bir pencere çerçevesine benzetiyor; “Tarihçi tüm ilgisini yöneltebilir bu çerçeveye, niteliklerini, rengini, biçimini, strüktürünü inceleyebilir ama pencere yine de dışarı bakmak için yapılmıştır.” Tarih yazımının her kategorisinde yalnızca belirli bir görünümle uğraşmak determinist bir yaklaşım tehlikesini içerir. Ancak göz ardı edilen, olası tüm etmenlerin basit bir toplamı da değildir; bu karmaşık bir birleşimdir; yani matristir. Zevi (1975); “Teknik, politik, psikolojik veya bilimsel bir ‘Mimarlık Tarihi’ yazmak meşruluğunu ve yararlılığını korumaktadır. Eğer bu mimarlığın bazı görünümünün kısmi tarihlerinin ‘mimarlığın tüm tarihi’ olduğu sanısına kapılırsak, işte o zaman yanlış bir yol tutturmuş oluruz” der” (Dostoğlu, 1981).

Dostoğlu’na göre Tarih kavrayışındaki değişimlere karşın mimarlık tarihi, *“hala biçimsel tarihin temel aktörlerini barındıran büyük yapıların çevresinde dolanmaktadır; zigguratlar, anıtlar, saraylar, kiliseler, katedraller, camiler, belediye sarayları, stadyumlar, ulaşım merkezleri, büyük özel malikâneler ve halk sarayları hala herhangi bir mimarlık tarihindeki, temel, hatta çoğunlukla tek ilgi alanıdır ve bu alandaki çalışmalar hemen hemen yalnızca üstad mimarların planlarına göre dikilen yapılara hasredilmiştir⁴. Bu konuda ünlü bir örnek, merkezinde ‘kutsal’ ve ‘kutsal olmayan’ın bulunduğu, homojen bir yerleşim yapısıyla çevrelenmiş ortaçağ kentidir. Floransa kenti, zihinlerde hemen ‘Katedral’i ve ‘Giotto’nun Çan Kulesi’ ile belirir. Oysa kentin ortaçağ koşullarındaki görünümünü koruyan yerleşim dokusu, sokak*

⁴ Niteleme; Oliver, 1976.

örtüsü, kırmızı kiremit çatıları ve meydanları, en az diğerleri kadar mimarlık tarihine konudur” (Dostoğlu, 1981).



ŞEKİL 2: Bir ortaçağ dokusu olarak Floransa katedrali ve çevresi

Güncel olarak ‘kurumsal’ ve ‘kurumsal olmayan’ mimarlık (Institutionalized /Vernacular Architecture) olarak ifade edilen bu ikilemde, dikkatler artan bir şekilde ‘kurumsal olmayan’a yönelmektedir. Rudofsky, Rapoport ve Oliver’in⁵ bunların en belirginlerini oluşturmaktadır. Ancak kurumsal olmayandan yararlanmanın yolu, onları geleneksel-modern ikileminin ürünleri ve korunması gerekli müzelik parçalar olarak değil, onları öylesine şekillendirmiş olan toplumsal/ekonomik ilişkileri tanımanın araçları olarak kavramaktır. Bu yapılar mimarlık tarihi tanımına “eklenecek” değil “bütünleştirilecek” öğelerdir. Ancak her toplumsal oluşum içinde egemen düzey, kendi simgesel ve anıtsal yapılarını kalıcı kılmıştır. Taş konstrüksiyon, ‘sürekliliği’ ve ‘ebediliği’ simgeleyen Mısır Piramitlerinin yapımına hasredilirken, binlerce kölenin ahşap kulübelerinden iz bile kalmamıştır (Dostoğlu, 1981). Dostoğlu’na göre ‘kalıcılık’ sorunlarından doğan bu kaçınılmaz ‘seçmeciliğin’ ancak uzak geçmişe ait çalışmalara özgü bir nitelik olması beklenirken, bu tutuma çağdaş dünyada da rastlanmaktadır: “Gecekondular, kırsal barınaklar, işçi konutları, ucsuz bucaksız ‘slum’ ve ‘getto’lar bizimle birlikte yaşayan olgular olsa da ‘red yığınının kırpıntı kümesi’⁶ ne gidebiliyor ve Modern/çağdaş Mimarlık Tarihi sıfatı gökdelenlere, ofis ve banka binalarına, otellere ve villalara veriliyor”.

Seçmeciliğin bir başka biçimi de ‘ethnocentrism’dir. Rudofsky’nin dediği gibi, “batı dünyasında düşünülmüş ve yazılmış olarak Mimarlık Tarihi birkaç seçilmiş kültürden başka bir şeyle hiç ilgilenmemiştir. Mekânsal olarak bakıldığında mimari tarihinin kıta

⁵ Rudofsky, 1964, Oliver, 1976, Rapoport, 1969.

⁶ Niteleme; Jencks, 1973.

Avrupalı'nın yalnızca küçük bir bölümünü, Mısır ve Anadolu'dan biraz, ya da MS. 2. yüzyılda bilinenden çok az fazlasını içerdiği görülebilir". Batılı özellik taşımayan her şeyi marjinal öneme sahip olarak değerlendiren Sir N. Pevsner, bu durumu şöyle açıklıyor: "Batı uygarlığı, farklı biyolojik bir birimdir... Bu kesinlikle ırksal nedenlerle değil -bunu söylemek sığ materyalizmdir- kültürel nedenlerden dolayı böyledir". Ancak gelişen kapitalist ilişkiler, kapitalist sistemin kendini yeniden üretmesi için elzem olan batılı olmayan kültürlerle karşı artan bir ilgiye neden oldu. Batı dünyası bu kültürlerdeki yaşamın her görünümüne nüfuz etmeye çalıştı; onların içinde yaşadıkları çevreyi 'onlar için' biçimledi. Niemayer'in Brasilia'sı ve Corbusier'in Chandigarh'ı bunun iki ünlü örneğini oluşturur (Dostoğlu, 1981).

Dostoğlu bu noktada mimarlık tarihinin kendi içindeki kavranışını sorgulamaya başlar: *"Mimarlık tarihi'nin genel kavranışında, binanın içinde inşa edildiği nesnel koşullara çok az rastlarız. S. Kostof (1977), mimarlık tarihinin bu "ürün"e yönelmiş ve "süreç"i çoğunlukla göz ardı etmiş niteliğine değiniyor: yüzyılımızda mimarlık tarihi, esas olarak mimarlığın "ürünü" etrafında kurulmuştur. Mimarlarla ise sadece bu ürünün yaratıcıları olarak ilgilenir. Çeşitli zamanlarda ve çeşitli kültürel ortamlarda mimarın eğitimi, mimarlık pratiğinin "süreç"i, mesleğin yapılışı ve mimarın toplumsal konumu hep ikincil önemde kalmıştır"*.

Mimarlığı 'ürün' olarak inceleyen mimarlık tarihinin dönüm noktası 'mekân' kavramının "mimarlığın baş aktörü"⁷ olarak lanse edilmesiyle olmuştur: Mimarlık mekân sanatıdır ve o halde mimarlık tarihi, mimarlığın mekânsal tarihidir. Giedion, Schulz, Zevi gibi tarihçiler, mimarlığın cepheler, süslemeler ve uyumlu oranlar olarak kavranmasından, onun üç boyutluluğu, mekânsal niteliği ile kavranmasına doğru bir geçişi ifade ederler. Mekâna verilen bu önem, biçime verilen belirleyici önemi yerinden eden bir tavidir (Dostoğlu, 1981).

C.N. Schulz, psikoloji alanından alınan 'varoluşsal mekân'⁸ kavramını öne çıkarır ve 'mimari mekân'ı bu 'varoluşsal mekân'ın bir somutlaşma şekli olarak tanımlar. Schulz'a göre, çevrenin somut yapısı insanın varoluşsal mekânını belirlerken, gereksinimleri ve istemleri sabit bir geri beslenme yaratır. Dolayısıyla insan ve çevre arasındaki ilişki, iki yönlü bir süreçtir: gerçek bir karşılıklı ilişkidir ve 'mimari mekân' da bu karşılıklı ilişkinin somut fiziksel görünümünü oluşturur (Dostoğlu, 1981).

⁷ Niteleme; Zevi, 1975.

⁸ Piaget'in psikoloji teorisinden yola çıkılan "çevreyle tatminkar bir ilişki kurmak amacıyla insanın geliştirdiği tasarımlar dizisi"ni ifade eden psikolojik bir kavram.

Zevi ise, mimari tarihin analizinde araç olabilecek bir dizi etmen sıralar; bunlar mimarlığın çeşitli yorumlarıdır, politik, felsefi, dinsel, bilimsel sosyo-ekonomik, teknik, fizyo-psişik ve formalist. Zevi, bu etmenlerden herhangi birinin mimariyi açıklamasındaki geçerliliği yadsımaz, ancak bunlardan farklı bir düzeyde işleyen, onların üstünde, tümünü kucaklayan bir kategori olarak ‘mekânsal yorumlamayı’ ortaya koyar. Zevi’ye göre “tüm yorumların mimarlık eleştirileri, mekân üzerinde yoğunlaştıkları ölçüde anlamlı hale gelir”. Böylece Zevi (1975), Antik Yunan’ın ‘statik mekânından’ başlayarak günümüzün ‘organik mekânına’ kadar çağlar boyu uzanan bir mekân tarihini ortaya koyar (Dostoğlu, 1981).

Giedion’da (1971) da ‘mekân’ mimarlık tarihinin dönemlerini belirleyen bir öge olur ve mimarlık tarihi bir “stiller silsilesi” olmaktan çıkıp farklı mekân kavrayışının birbirini izlemesi olarak görülür. Örneğin iç mekân olarak mimarlık kavramı (Giedion’un ikinci tarihsel mekân kavramı) Roma, Ortaçağ, Rönesans ve Barok için ortak bir niteliktir (Dostoğlu, 1981).

Dostoğlu’na göre sonuç olarak mimarlığı kavrayışta süsleme sanatından, mekân sanatına geçiş, önemli bir aşamayı işaret etmekle birlikte, ‘süreç’ yine ‘ürün’e ikincil kalmıştır. Oysa mimarlık tarihini incelemek kendi içinde amaç değil, ‘bütünlük’ü kavramanın bir aracı olarak görülebilir. “Mimarlığın toplumsal tarihi” olarak nitelenebilecek kavrayıştır bu.

Çalışma böyle bir kavrayışsal denemeye yola devam edecektir. Bu bölümde öncelikle “bütünlük”ü, toplumsalın mekânı olarak ‘kent’ ve toplumsalın üretimi olarak ‘mekân’ üzerinden ele alan kuramsal görüşlere yer verilmiştir. Ardından bu kuramlar ışığında gelişmiş olgulara ve bunun mimarlık alanındaki yansımalarına bakılacaktır.

3.1.3. Kent, Mekân ve Toplumsallık

Birçok yazar, kente her şeyin birbiriyle ilişkili olduğu, işleyen bir bütün olarak bakmak gerektiği konusunda hemfikir (Harvey, 2003). Harvey, Castells ve Lefebvre gibi 70’lerin eleştirel kent teorisinin sahipleri, kentleşmeyi, içinde sermayenin sürekli büyüyen bir ölçekte birikiminin gerçekleştiği süreçler olarak ortaya koymuşlardır: [Harvey, 1973; Sosyal Adalet ve Şehir, Castells, 1972; Kent Sorunu, Lefebvre, 1970; Kentsel Devrim ve 1972; Kent Hakkı] (Harvey, 2002). Bağrında böyle bir birikim sürecinin tüm çelişkilerini barındıran kent -Marks’ın ortaya koyduğu şekliyle bu, kapitalist sömürünün de temeli olan emek-sermaye çelişkisidir- yabancılaştırmanın sayısız belirtilerinin de kaynağıdır.

Daha önce de belirtildiği gibi Lefebvre'in kent, mekân ve toplumsallık üzerine düşünceleri, daha çok gündelik hayat pratiklerinin incelenmesine dayanır. Lefebvre'e (1973) göre kapitalizm, bir yüzyıldan bu yana, kendi iç çelişkilerini (çözemese bile), yumuşatmayı becerebilmiş ve 'büyümenin' sağlanmasında başarılı olmuşsa bu, "mekâna yerleşerek ve bir mekân üreterek" olmuştur. Kısacası kent yalnızca yapılı bir çevreden oluşmayıp, gerçekte kapitalist gelişmenin öznesidir (Gottdiener, 2001).

Harvey (2003) de kentselliğe, bir bütün olarak toplumda yerleşmiş ilişkiler kümesi olarak bakmak gerektiğini belirtir. İlk kentsel devrim, homojen olarak örgütlenmiş bir toplumsal ilişkiler kümesinden "kentsel" diye adlandırabileceğimiz özerk ve ayrı bir yapının ortaya çıkmasına tanıklık etmiştir. Marks bunu kent ile kırsal kesim karşıtlığı biçiminde, ilk büyük sınıf mücadelesinin billurlaşması olarak görmüştür. İlk başta toplumsal üretim ilişkilerinin (özellikle mülk sahipliğiyle ilgili) belirli bir biçimini ayakta tutmak için siyasal, ideolojik ve askeri bir güç olarak işlev görmekteydi. Kentin üretimle ilişkisi ya çok azdı, ya da hiç yoktu. Lefebvre, kentselliğin bu ilk aşamasını -siyasal kent- sonraki diğer iki aşamayla -ticari kent ve sanayi kenti- ile karşılaştırmaktadır. Siyasal kentten ticari kente dönüşüm, kentselliğin kendisinin bir iç dönüşümü olarak yorumlanabilir: kent hala siyasal, ideolojik ve askeri bir güç gibi işlev görmekteydi, ama kısmen kentsel nüfusun artan ihtiyaçları nedeniyle kent de kendi ticari işlevini genişletmek durumundaydı. Sanayi devrimiyle birlikte oluşan kentsel dönüşüm ise içten gelen bir dönüşüm gibi yorumlanamaz. Kentselliğin bu yeni biçimi genelde eski kentlerin dışında doğmuş ve zaman içinde siyasal ve ticari kentin eski, daha geleneksel işlevlerini soğurmuştu. Üretim güçlerinin, üretimde makineleşme, teknolojik değişme ve ölçek ekonomisinden yararlanacak şekilde yeniden örgütlenmesi, bu kentsellik biçiminin temelini oluşturuordu. Lefebvre'e göre (1970) kentselliğin gerçekliği üretim ilişkilerini değiştirir ama dönüştürmeye yeterli olmaz. Bilim gibi kentsellik de, üretimde bir güç haline gelir. Mekân ve mekânın siyasal örgütlenmesi toplumsal ilişkilerin bir ifadesidir ama aynı zamanda onlara tepki de verir. Zamanında kentselliği üreten sanayi, şimdi onun tarafından üretilmektedir. Yani yapılandırılmış bir biçim olarak kent ve bir yaşam tarzı olarak kentsellik birbirinden ayrı olarak düşünülmelidir; çünkü gerçekte ayrılmışlardır. Bir zamanlar eşanlı olan kavramlar artık öyle değildir (Harvey, 2003).

Lefebvre'e göre bütün bu süreçleri bir arada tutan şey, toplumsal mekânın eylemidir ve bu mekânın özü, kapitalizm öncesi tarihsel kent merkezinde de kendini göstermiş olan günlük yaşamdır (Gottdiener, 2001). Lefebvre'in günlük hayat pratiği üzerinden yaptığı incelemelere karşın, Castells kuramsal yaklaşıma öncelik vermiştir.

Böylelikle 'ekonomik öge'yi kentsel tanımının merkezine yerleştiren Castells, kentsel birimin, üretime ilişkin süreçler yerine, işgücüne ilişkin süreçlerce tanımlandığı görüşüne varır (Gottdiener, 2001). Çünkü Castells'e (1977) göre; ileri kapitalist toplumlarda mekânı yapılayan süreç; işgücünün basit ve genişletilmiş yeniden üretimine ilişkin olandır; kentsel pratik olarak adlandırılan şey, sürecin bir bütün olarak toplumsal yapıyla eklemlenmesini anlatır. Bu eklemlenmenin ise devlet müdahalesine bağımlı olduğunu ortaya koyan Castells'in ilgisi bundan sonra mekânın nasıl üretildiğinden çok, kentsel problemlerin nasıl üretildiğine yönelir (Gottdiener, 2001).



ŞEKİL 3: Kapitalizmin soyut mekân üretiminin aracı olarak kent planlama

Lefebvre'e (1973) göre devlet tarafından egemenliğin soyut mekânının üretimi ya da yabancılaşmamış insanın var olduğu mekânsal temelin bozulması, kent planlama (şehircilik) eliyle gerçekleşmektedir. Kentin; kapitalizm ve devlet, parçalara ayrılmış kenti istediği yere çekip çevirirken ve denetlenmiş mekânı üretirken en stratejik aracı olan 'şehircilik' (urbanism) ve kent planlamadan daha kötü bir düşmanı olamaz. Bu yüzden radikal eylem her şeyden önce günlük yaşamın, soyut mekânın egemenliğinden (yani geç kapitalizmin ekonomik ve devlet etkinliğinin somut mekânından) kurtarılmasına yönelmelidir (Gottdiener, 2001).

Lefebvre'in kent hakkı kuramının esası da mekân üzerine değerlendirmelerine dayanır. Lefebvre'de mekân, algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekân olarak üçlü bir diyalektiğe sahiptir. Gündelik çevrenin somut ve nesnel fiziki mekânıyla algılanan mekânı, zihinsel tasavvurlar ve mekâna yönelik yaratıcı fikirler ile tasarlanan mekânı ve yaşanan mekân ile de bu ikisinin karmaşık ilişkisini tarif eder. Gündelik yaşam pratiklerinde, yaşanan mekân ile toplumsal ilişkiler iç içe geçtiklerinden kentsel mekânın üretimi, sadece maddi mekânların üretimiyle sınırlanamaz, yaşamın her

alanı ve toplumsal ilişkiler de süreçte üretilir ve yeniden üretilir. Böylece mekâna yapılan her müdahale, salt fiziki bir müdahaleden öteye gider ve toplumsal ilişkiler ile gündelik yaşamı da etkiler (Baysal, 2011).

Castells (1983) Lefebvre'i, gerçek hükmetme ilişkilerinin yerine günlük yaşamın yabancılaşması temelinde bir siyasal strateji geliştirdiği gerekçesiyle şiddetle reddetmişse de son çalışmalarında Lefebvre'in gelişkin mekân kuramı ve kavramları önemli oranda kullanılmıştır. Her iki düşünürün 'kente' bakışlarındaki farklılıklar sonuç olarak 'kentsel toplumsal hareketler' yaklaşımlarında ifadesini bulur (Gottdiener, 2001).

Kapitalist kriz kuramına da sahip olan Lefebvre'e göre mali kriz biraz da, kent merkeziyle ilişkili geleneksel toplumsal mekânın kayboluşunun sonucu olarak sistemin kendisini yeniden üretememesiyle ortaya çıkan genel krizle ilgilidir. Toplumsal mekânın ya da günlük yaşamın yıkılmasına koyulan ise devlettir. Çünkü devlet, yönetsel ve ekonomik egemenliğin soyut mekânını üretir. Bu ise günlük yaşamı ve onun ilişkilerinin yeniden üretimini destekleyen komünal veya toplumsal ilişkilerin reddi anlamına gelir. Lefebvre'e göre bu devlet anlayışı, Paris mekânında ortaya çıkan tarihsel kullanım değerlerini stratejik bir mekân uğruna yok eden Haussmann'ın çalışmasıyla sergilenebilir (Gottdiener, 2001).

Haussmann eliyle gerçekleşen bu yıkım, 1850'ler Avrupası'nın, özellikle de Paris'in zor yoluyla modernleşmesinin de tarihidir (Harvey, 2012). Aslında Haussmann Paris'in mevcut yapısını ve planlamaya dönük fikirleri ölçek olarak değiştiriyordu. Harvey'e göre Haussmann *"hem düşünce hem de eylemin mekânsal ölçeğini değiştirdi"*. Mimarlık tarihçisi Loyer de (1988), 19. yüzyıl Paris'indeki mimari ve yapı uygulamalarına ilişkin ayrıntılı incelemesinde, Harvey'e göre geçerli olan ilkeyi açıkça ifade etmiştir: *"Kapitalizmin yapı üzerindeki en önemli etkilerinden biri de projelerin ölçeğini değiştirmektir"*. Haussmann'ın ön ayak olduğu bu değişimle kent artık ayrı ayrı projelerden oluşan bir karmaşa olarak değil de banliyöleriyle birlikte bir bütünlük içinde ele alınıyordu (Harvey, 2012). Elbette ki bu bütünlük kapitalist çıkarlara uygun olacaktı. Tafuri'ye göre tüm mimarlık üretimi, kapitalist ideolojinin başlıca takviyelerinden biridir ve kapitalist çerçevede üretilen şeyler dizisi, bu çerçeveyi ekonomik ve toplumsal gerçeklerin dinamik baskılarına karşı korumak ve daimi kılmak görevini üstlenmiştir (Dostoğlu, 1981).

Lefebvre dönüşümün itici gücünü, toplumsal mekânın kullanım değerlerini, soyut mekânın değişim değerlerinin egemenliğinden kurtaracak bir el koyma eyleminde

görmektedir. Lefebvre'e (1973) göre, "toplumu değiştirmek", "yaşamı değiştirmek" eğer ele geçirilen mekânın üretimi gerçekleştirilemiyorsa bir anlam taşımaz. Yeni toplumsal ilişkiler için yeni bir mekâna gerek vardır ve tersi içinde geçerlidir. Soyut mekân çok somut sınırlamalarıyla birlikte olağan varlığını sürdürdüğü ve ortada teknik ilerlemelerden başkaca bir şey bulunmadığı ve iş, barınma, dinlenme mekânları birbirlerinden kopuk olmayı korudukları ve ancak siyasal denetim yoluyla bir araya getirilebildikleri sürece, "yaşamı değiştirmek" tasarısı kimi zaman bir kenara atıliveren, kimi zaman yeniden sarınılan bir slogandan öteye geçmeyecektir (Gottdiener, 2001).

Peki, kullanıcıların bu sessizliği niye? (Lefebvre, 1970'ten akt: Gottdiener, 2001) Yoksa armağanlarla uyutuluyor olabilir miyiz? Günümüz sistemi bizi konut sahipleriyle kiracılar, toplu taşıma kullanıcılarıyla otomobil sahipleri, kazançlı işlerde çalışanlarla ekonomik anlamda saf dışı kalanlar olarak ya da kısaca mülkiyet ilişkilerinden çıkar sağlayanlarla (ister kamu araçlarıyla isterse de özel araçlarla sağlanıyor olsun) bunların kurbanları olarak bölmektedir. Oysa ezilmenin biçimleri günlük yaşamımız olarak gizlenmiş biçimde parmaklarımızın ucu ile dokunduğumuz şeylerdir (Gottdiener, 2001).

Harvey ise Lefebvre'in bu ütopycı yaklaşımını, biraz daha ayakları yere basar hale getirmeye çalışmaktadır. Harvey'e göre Lefebvre; *"günümüzde mevcut ihtimallerle ilgili bir varsayım ileri sürüyormuş gibi yorumlanabilir. Tarih boyunca kent hakkında birçok ümit verici ve ütopycı şey yazılmıştır. Günümüzdeki olanakları değerlendirebilirsek, bunların birçoğunu yaşayabilme fırsatımız var. Mekânı yaratma, kentsel farklılaşma getiren güçlere yaratıcı bir yön verme fırsatımız var. Ama bu fırsatları yakalayabilmek için, kentleri yabancı çevreler olarak yaratan, kentselleşmeyi bireysel ve ortaklaşa amaçlarımıza yabancı yönlerle süren güçlere karşı koymamız gerekiyor"* (Harvey, 2003).

Harvey bu süreci *yaratılan mekân-etkili mekân* ikiliğinde değerlendirir: Sanayi toplumu homojenleşirken kentsel toplumun farklılaşması sürecinde önemli unsur, *yaratılan mekânın*, coğrafi örgütlenmedeki başta gelen ilke olarak *etkili mekânın* yerini almasıdır. Sanayi öncesi toplumlarda, kaynak elde edilebilirliğindeki ve doğal çevrelerdeki farklılıklar, coğrafi farklılaşmanın temelini oluşturmuştu. Etkili mekân, mal ve hizmetlerin arz alanlarından talep alanlarına akışının -kentsel alanlarda artık birikimini sağlayan akışlar- düzenlenmesiyle oluşan ekolojik farklılaşma tarafından yaratılır. Bölgesel ve yerel yaşam tarzları yeşerebilir ve peyzaj toplumsal faaliyetlerle organik doğa arasındaki ortak yaşamla ilgili ince ilişkilere göre şekillendirilir.

Sanayileşme bütün bunları değiştirecek gücü yaratmıştır. Kırsal kesimin kentselleşmesi, bölgesel yaşam tarzlarının dünya piyasasının güçleri tarafından yok edilmesini de beraberinde getirmiştir. Tüketim ve kullanım için mevcut olan ürün ve nesneler standartlaşmış, çoğalmış ve yerel tabana daha az bağımlı hale gelmişlerdir. Ve çeşitli coğrafi bölgelerde bir zamanlar sürüp giden hareketli yaşam tarzları, şekillendirdikleri peyzajla birlikte, turistler görsün diye korunan, geçmişe ait bir şey haline gelmiştir. Yine de kentsel sistem, “büyük iktisadi, toplumsal, psikolojik ve simgesel öneme sahip devasa bir insan yapısı kaynak sistemi” olarak görülmelidir. Yaratılan mekân giderek etkili mekâna egemen olmuştur (Harvey, 2003).

Eski kentte mekânın örgütlenmesi, varsayılan bir evrensel düzenin simgesel bir yeniden yaratılmasıydı. Bunun ideolojik bir amacı vardı. Yaratılan mekân modern kentte de benzer bir ideolojik amaca sahiptir. Kısım, toplumdaki egemen grup ve kurumların yürürlükteki ideolojisini yansıtır; kısım de piyasa güçlerinin, hiç kimsenin özellikle arzu etmediği sonuçlar doğuruveren dinamikleri tarafından şekillendirilir. Yine de yaratılan mekân, kentsel kültür içinde günlük yaşama yön ve anlam veren karmaşık bir işaretleme sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Kentsel çevrede bizi saran işaret, simge ve sinyaller güçlü etkilere. Büyük oranda yaratılmış olan bir coğrafi çevreye göre duyarlılıklarımızı şekillendirir, istek ve ihtiyaç duygumuzu ortaya çıkarır ve emellerimize yön veririz. Sıklıkla ifade edilen kentsel kültüre yabancılaşma ve kent imgesine antipati, kısım daha derin bir yabancılaşmadan kaynaklanır. Mekân yaratma faaliyeti de, sonuçta ortaya çıkan ürün olarak yaratılan mekân da, bizim bireysel ya da ortaklaşa denetimimizdeymiş gibi değil de, bize yabancı güçler tarafından şekillendiriliyormuş gibi görünmektedir (Harvey, 2003).

Evet, geçmişte bir metanın üretim alanı olan kent, şimdi koskocaman bir metaya dönüştürülmüştür. Baysal’ın deyişle *‘gösterilere ve pitoreskliğe aç turistlere yönelik bir kültürel tüketim nesnesi’* olmuştur. *“Tüketim ve randıman terörü ile paranoyak bir gözetim ve denetim altındaki Berlin’de, para harcamaya, müşteri olmaya zorlanmadığımız çok az yer kaldı. Neden? Kültüre, müziğe, sanata, topluma karşı hislerimizi kimler çaldı?”* (Baysal, 2011). Bu haklı serzenişe yol açan durumları, bugün dünyanın pek çok kenti ve kentlisi yaşamaktadır.

Gayrimenkul değerlerinin insanlık değerlerini ötelediği bir dünyada çevreyi, dünyayı ve sonunda insanın kendisini tüketerek nerelere varacağını tahmin etmek pek zor değil. Kent hakkı konusu bu noktada Baysal’ın iddiasıyla bir insan hakkı olarak

ortada durmaktadır: *"Ne tür bir kent istediğimiz sorusu ne tür toplumsal bağlar, doğa ile ilişki, yaşam biçimleri, teknolojiler ve arzulanan estetik değerler istediğimiz sorusundan ayrılamaz. Kent hakkı, kent kaynaklarına ulaşma özgürlüğünden çok öte bir şeydir: Kenti değiştirerek kendimizi değiştirme hakkıdır. Ayrıca bireyselden çok ortak bir haktır çünkü bu dönüşüm kaçınılmaz olarak kentleşme süreçlerini yeniden şekillendirmek üzere ortaklaşa bir gücün kullanımına dayanır. Kentlerimizi ve kendimizi yapma ve yeniden yapma özgürlüğünün en değerli ama aynı zamanda en çok ihmal edilmiş insan haklarımızdan biri olduğunu ileri sürmek isterim"* (Baysal, 2011).

Lefebvre'den Harvey'e uzanmış ve günümüz kent bilimcileri ve sosyologlarda yankısını bulmuş bir kavrayış olarak *Kent hakkı*, özneler olarak kent sakinlerinin, ona sahip çıkma hakkını ifade etmektedir. Günümüz kentlerinde gayri meşru el koymalar arttıkça kaybedilen yaşam alanlarına sahip çıkma ya da el konulan kamusal alan veya varlıklar üzerinde söz sahibi olma mücadeleleri de artmaktadır. Haklılığı tartışılmaz böylesi hareketlerin avantajsız birey ve toplulukların, özel ve kamusal alanlar adına demokratik bir mücadelesi mi, yoksa anti-kapitalist bir mücadelenin temel unsurları mı olduğu ise tartışmalı bir konudur. Birazdan bahsedileceği üzere bugün had safhada yabancılaşma, ayrışma, kopma üreten ve yalnızca tüketim nesnesi olarak sunulan kent sorunu, farklı düzey ve anlamlarda -örneğin kendisi henüz bir nesne olmayıp üretimin bir aracı olduğu dönemlerde de- bir sorun olarak ortada durmaktaydı. Kentin en demokratik görünümü olarak antik kent, hizmetlerin köleler tarafından sağlandığı bir kentten başka bir şey değildi.

Antik çağdan biraz daha yakına, kapitalizmin kendini hissettirdiği dönemlere gelindiğinde ise, sorunların günümüzle benzerliği çok daha çarpıcı hale gelmektedir. Harvey tarafından *'kapitalist çözümlerin kaçınılmaz olarak bir çıkmaza gireceği'* yolundaki düşüncesi ciddi bir öngörü olarak teslim edilen Engels, 1872 tarihli *Konut Sorunu* adlı çalışmasında sanki günümüzün bir değerlendirmesini yapmaktadır:

"Büyük modern kentin genişlemesi, bazı bölgelerdeki toprağa, özellikle merkezi konumda olanlara, yapay ve devasa boyutlarda artan bir değer verir; bu bölgelerdeki mevcut binalar, bu değeri arttıracaklarına düşürürler, çünkü artık değişen koşullara uymazlar. Yıkılırlar ve yerlerine başkaları dikilir. Bu diğerlerinden çok emekçilerin başlarına gelir, çünkü bunların konumu merkezidir ve kiralari, aşırı kalabalık olmalarına karşın hiç artmaz ya da belli bir düzeyin üzerine çıkamaz. Bu binalar yıkılırlar ve yerlerine dükkânlar, depolar ve kamu binaları dikilir " (akt: Harvey, 2003).

Birkaç küçük farkla; bugün dükkânlar ve depoların yerini AVM'ler, kamu binalarının yerini ise özel sektör binaları almaktadır. Kapitalizm, bu yüz elli yılı aşkın süre içinde, görünürde elbette bazı değişikliklere uğramıştır ancak yapısal olarak değişmediği süreç içinde farklı coğrafyalarda yaşanan ve günümüzde ülkemizde de yoğun olarak yaşanan benzer gelişmelerin varlığından anlaşılabilir. Kapitalizm konut sorununa her dönem ve yerde çözüm aramıştır ancak Engels'e (1872) göre burjuvazinin bunun için tek bir yöntemi vardır; o da çözümün sorunu yeniden üreteceği tarzda bir çözümdür; yani Haussmann yöntemi:

“Haussmann derken, günümüzde genelleşen, büyük kentlerimizdeki emekçi sınıf mahallelerinde ve özellikle merkezi konumdaki alanlarda geniş gedikler açmaya dayalı uygulamayı kastediyorum. Bunun nedeni önemli değildir; ister kamu sağlığı ya da kenti güzelleştirme kaygısı, ister merkezi konumda büyük iş merkezleri, ister demiryolları ya da caddeler açma (bu bazen barikatlarda dövüşmeyi zorlaştırmak gibi stratejik bir amaç da taşıyor olabilir), yani trafik olsun... Gerekçe ne kadar farklı olsa da sonuç her yerde aynıdır; burjuvazinin kendi muazzam başarısı adına savurgan böbürlenmesiyle birlikte utanç verici ara sokakların kaybolması, ama bunlar hemen arkasından, üstelik çoğunlukla hemen yan sokakta tekrar ortaya çıkmaktadır!... Kapitalist üretim tarzının emekçileri tıktıkları delikler ya da tavan araları ortadan kalkmamıştır, sadece başka yere kaydırılmıştır! İlk başta ortaya çıkmalarına neden olan iktisadi gereklilik, aynı şekilde bir başka yerde de oluşmalarına neden olur. Kapitalist üretim tarzı varlığını sürdürdükçe, konut sorununu ya da emekçilerin kaderini etkileyen başka bir sorunun çözümünü beklemek budalalık olacaktır. Çözüm kapitalist üretim tarzının yok edilmesinde, yaşam ve emeğin tüm araçlarının emekçi sınıfın kendisi tarafından tahsis edilmesinde yatar “ (akt: Harvey, 2003).

Oldukça tanıdık gelen durumlar; önce bugüne kadar sorun olduğu hissedilmeyen alanlar çöküntü alanları ilan edilir -duruma ve konuma göre yenileme alanı ya da afet riski taşıyan alanlar olarak da ilan edilebilir- ve sonra bu alanların sterilizasyonu ile değer artışları sağlanır. Ya da tersinden okunursa değer artışları sterilizasyonla gerçekleşir -realize edilir-. Bu yüksek değerli arzın muhatabı tabi ki orada yaşayanlar olamayacaktır. Bu arz şimdilik talebini yaratmak üzere biraz zamana ve ideolojik bombardımana ihtiyaç duyar. “Diğerleri” ne yazık ki yok olmazlar, sadece biraz ötelenmişlerdir, başarılılarsa 2 oda 1 salon bloklarda eski sokaklarını yeniden oluşturacaklar. Başaramayanlar, henüz dönüşüme uğramamış yan mahallelere, geçici kiracı olarak dönecekler ya da mülklerini buradakilerle değiştirmeye

çalışacaklar. “Berikiler” bu yüksek değerli arzın sahibi ya da kiracısı olmak için daha çok çalışacaklar, hep biraz daha yaklaşıacaklar, bazen düşecekler sonra yine devam edip yeniden deneyecekler. Aslında hep yaklaşılan o ‘en’ ya da ‘en azından’ yerşey- uğruna bütün bir toplum koşuşturuyor olacaktır.

Sadece iktisadi bir niteleme olarak değil kapsadığı bütün bir toplumsallıkla kapitalizm, kendi dinamiklerinin yarattığı sorunları her zaman sorunun mağdurlarına mal etmeyi bilmiştir. 1950’lerin ekonomi politikalarıyla tarımdan koparak iş ve yaşam olanakları edinmek umuduyla kentlere yığılan işçi sınıfı aileleri bugün altmış yıl sonra hala gelecekleriyle ilgili büyük belirsizlikler içinde yaşamaktadırlar. Kendilerine yerleşme alanı olarak seçtikleri kentin o dönemki çeperleri, bugünün merkezi alanları haline gelmiş, dolayısıyla değerlenmiş ancak mevcut kira gelirleriyle değerini gerçekleyememesi yüzünden dönüşüme uğramak zorunda bırakılmıştır (Başbüyük, Derbent, Aydınli vb.). Aynı durum ‘90’lı ve 2000’li yılların zorunlu göç olgusu nedeniyle kent merkezlerindeki atıl alanlara yerleşen Kürt aileleri için de, tarihi kent merkezlerinde yaşayan dar gelirliler için de geçerli olmaktadır (Tarlabaşı, Sulukule, Fener-Balat-Ayvansaray, Süleymaniye vb.).

Ancak Harvey’in de aktardığı gibi, *“Gerçek görev, üzücü gerçeği ortaya koymak değil, onu düzeltmeye çalışmaktır”* (Lösch, 1954’ten aktaran Harvey, 2003).

Mimarlık bu gelişmelerden ne kadar uzak olarak ele alınabilir ya da böyle bir şansı, toplumsal önceliği, farklılığı var mıdır? “Dünya kenti”, “marka kent”, “yarışan kentler”, “yarışan yerellikler” vb. kavramlar manipülasyonu içinden, kendi dağarcığını nasıl oluşturmali, varoluşunu ya da meşruiyetini hangi bilgi, duygu, düşünce kümesinden almalıdır? Kısacası mimarlığın varlık ve bilgi temeli nedir? Ve bu temel hangi toplumsal varoluş koşullarınca belirlenmektedir?

Bu noktada toplumsal yapının bütününe ilişkin bir fikre ve mimarlığın bu bütünlü ilişkilenme biçimlerine bakmak yanlış olmayacaktır. Bu bakımdan bu bölümde 40-50 yıl önce Batı Avrupa, İngiltere ve ABD’de yaşanan gelişmelerin kent, mekân, toplumsal ilişkiler, iktisadi yapı vb. kavramlar üzerinden yarattığı düşünsel ortamın, günümüzde ülkemizde ve aslında sermayenin uzandığı tüm dünya kentlerinde çeşitli ölçeklerde yaşanan gelişmeler bağlamında, önemine vurgu yapılmak istenmiştir.

3.2. MİMARLIK VE ARAYIŞLAR ÜZERİNE

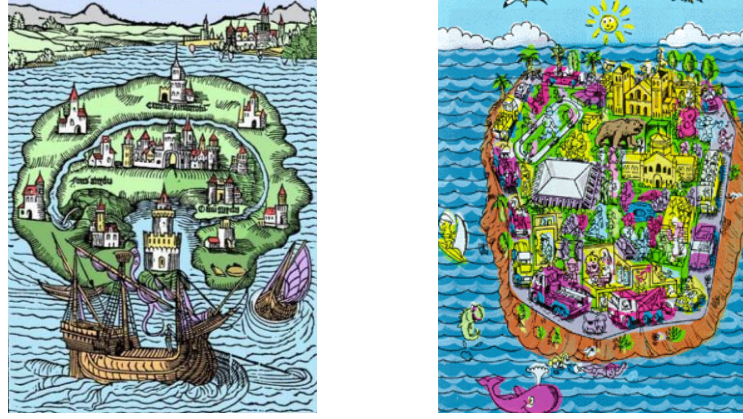
3.2.1. Ütopya, İmkân ve Mimarlık

Ernst Bloch'un yapıtları felsefi bir yaklaşımla, ütopya ve umut teması etrafında dolaşır. Bloch umudun herkesin yaşamındaki asli bir kuvvet olmasını bekler; çünkü varlık, henüz olmayanı gerçekleştirerek kendisini ifa eder: Varlık mecburen henüz varlık olmama durumunu içerir. Bu da varlığın temelde ütopyacı bir karakteri olduğunu gösterir. 1959'da yayımlanan *'Umut İlkesi'*nde Bloch *"felsefenin temel temasının; yeninin eski olanla giriştiği diyalektik-materyalist mücadelede, dışarıya ve yukarıya doğru gelişirken, hala olmamış, hala başarılmamış anavatan (heimat)"* olduğunu belirtir: *"Bu heimat henüz mevcut değildir, ancak çocukken hepimiz bir an için yakalamıştık onu; yoksunluğun, yabancılaşmanın ve gaspın olmadığı bir varoluş. Bu yüzden heimat'ın yaratılması, tüm insani faaliyetin hedefidir"* (akt: Heynen 2011).

Adorno da (2001) 1964 yılında *'ütopik özlemin çelişkileri üzerine'* başlıklı bir tartışmada Bloch'un umut ilkesini şu şekilde destekler: *"Bütün insanlar ister kabul etsinler ister etmesinler, mümkün olanın olacağını veya farklı olanın olabileceğini derinden derine bilirler. İnsanlar yalnızca tok ya da endişesiz değil, ama özgür insanlar olarak da yaşayabilirlerdi. Ancak toplumsal aygıt insanlara karşı katılaştırmıştır ve işte bu yüzden de baştan sona tüm dünyada insanların gözleri önündeki ulaşılabilir imkân, açık gerçekleşme imkânına sahip olarak görünen şey, kendisini onlara radikal olarak imkânsızmış gibi sunmaktadır... İnsanların öznel olarak bilincini yitirdikleri şey, çok basit biçimde, bütünlüğü, tamamen farklı olabilecek bir şey olarak hayal etme yetenekleridir. İnsanların bu dünyaya olduğu şekliyle sınırsız sarılmalarının ve imkân karşısında bu katılaştırmış bilince sahip olmalarının çok derin bir nedeni vardır; bu tam da ütopyanın yakınlığıyla ilişkilidir"* (Adorno, 2001).

Bloch (2001) ütopyaların, genelde de toplumsal ütopyaların, daha iyi bir hayatın düşleri olarak göründüklerini belirtir: *"Oysa More'un ve Campanella'nın hedefi, daima bilinçli bir şekilde düşlenen, düşte de olsa az çok nesnel biçimde temellendirilen bir ülkeydi; yoksa bütünüyle anlamsız daha iyi hayat hülyasının ülkesi değil. Thomas More'un kitabının adı En İyi Devlet Türü ve Yeni Ada Ütopya Üzerine'dir. En iyi devlet, Thomas More tarafından bir hedef olarak koyulmuştur. Başka bir deyişle, burada, dünyanın, mutluluğun, toplumsal mutluluğun mümkün en eksiksiz gerçekleşimine dönüşmesi söz konusudur. İçerikleri açısından ütopyalar*

toplumsal koşullara bağımlıdır. İngiliz emperyalizminin ortaya çıkmakta olduğu dönemde, Elizabeth döneminde yaşamış olan Thomas More, adalılar arasındaki ortak duygu için liberal koşullar öngörüyordu. Bir yüzyıl sonra Campanella, II. Philip ve İtalya'daki İspanyol egemenliği zamanında, Galileo davasının atmosferinde - Galileo davaları 1615-16 ve 1633'te Roma'da oldu-, Güneş Ülkesi'nde özgürlük için bir karşı model tasarlıyordu. Campanella, eğer mümkün en muhteşem düzen hüküm sürseydi, eğer her şey son derece duyarlı olabilse ve 'birbiriyle uzlaştırılabilseydi', ancak bu durumda her koşulun düzene sokulabileceğini söylüyordu" (Bloch, 2001).

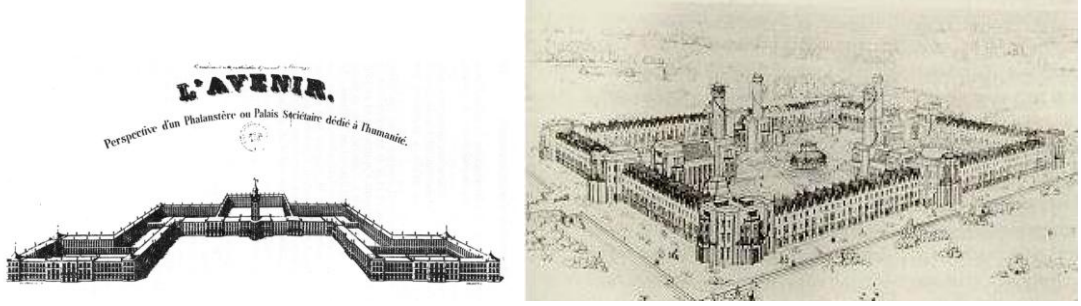


ŞEKİL 4: More'un Ütopya Adası ve Campanella'nın Güneş Ülkesi

19. yüzyılda ütopyanın içeriğinin o çağın toplumuyla bağlantısı, açık biçimde, en açık da Saint-Simon ve büyük, ciddi ve titiz bir tahlilci olan Fourier'in eserlerinde görülebilir. Fourier daha 1808'de *Dört Hareket Teorisi* adlı kitabında tekelin gelişini önceden haber veriyordu. Başka bir deyişle bu durumda söz konusu olan negatif ütopyadır da. İçerik değişir, ama içeriği hiçbir şekilde göz önünde bulundurmaksızın tamamen psikolojik olarak özlem -tüm insanların içinde yer eden ve her şeyden önce onların tek dürüst niteliği olan bir özlem- şeklinde ifade edilen bir yönelim değişmezliği vardır (Bloch, 2001).

Genellikle kent üzerine modern düşüncenin kaynağı, ütopyacı düşünce geleneğine dayanmıştır. 16. yüzyılda Thomas More ve Tommaso Campanella ile başlayan bu gelenek 18. ve 19. yüzyıllarda Robert Owen, Charles Fourier ve Henri de Saint-Simon'un temsil ettiği ütopyacı-sosyalizm düşüncesine kadar uzanır. 20. yüzyılda ise Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright ve Le Corbusier gibi ideal kent arayışlarını ideal toplum düşünceleriyle birleştirmeye çalışan plancı ve mimarların düşüncelerini besler. Ne More ve Campanella'nın liberal ada devletleri, ne ütopyacı sosyalistlerin kolektivist-komünal bir yaşam öngören halk sarayları, ne de 20. yüzyıl modernist düşüncesinin ideal yaşam alanları tartışmasız ve nihai bir gerçeklik olarak

kalmıştır. Ancak ütopya yeryüzünün çeşitli bölgelerinde tüm yenilgilerine rağmen boy göstermeye devam etmiştir. Bugün ekolojik bir yaşam ve mülkiyet gözetilmeyen bir barınma hakkı için deneyimler; Hasan Fethi'nin Yeni Gurna örneğinden (Özaloğlu, 2009), Samuel Mockbee'nin Alabama'da hayata geçirdiği yoksullar için mimarlık deneyimine (URL-1, 2013) ya da Metin Yeğin'in Urfa-Viranşehir'de hayata geçirdiği evsiz köylüler için barınak ve geçimlik toprak öngören komünal yerleşmesine (URL-2, 2011) tümü, ütopyanın ve arayışların devam ettiğinin göstergesidir.



ŞEKİL 5: Fourier ve Owen'ın ütopyaları: Phalanstere ve New Harmony.

Tafari ise Fourier ve Owen'dan etkilenen ve sonradan Garnier'den Le Corbusier'e dek uzanan ütopyacılığı, mimarlığın 19. yüzyıl boyunca içinde olduğu krizden ahlaki bir kurtuluş umudu olarak değerlendirir (Ertekin, 1980).

Sanayi devrimiyle birlikte mimarlık artık ekonomik liberalizmin gereklerine uygun bir teknolojik birikime sahip bulunmadığından geri bir noktaya düşmüştür. Aydınlanma çağına akılcı, bütüncül ve düzen eğilimli mantığından uzaklaşmış, kendini bir duyular bilimi, yüce görüntüler elde etme uğraşı içinde konumlandırmıştır. Klasik dönem yapı türleri yeni koşullara karşı rasyonalize edilmeye çalışılmakta, seçenekler de ya farklı yapı türleri için geliştirilen form çalışmalarına ya da üslup mimarisine indirgenmektedir. Bu tutum 19. yüzyılda, mimarlığın esaslı bir krize girmesine yol açacak ve sonunda mimarlık, burjuva kent yapısının bir parçası olabilmek için, kendini yeniden tartmak ve bu düzensiz yapı içinde eritmek zorunda kalacaktı. Tafari'ye göre mimarlığın 19. yüzyılda içine düştüğü bu 'belirsizlik' durumu ve bunun üslupsal ifadesi olarak 'eklektisizm', işlevini yitiren mimarlığın ahlaki bir çıkış yolu bulmaya çalışan, sahte bilincinin tezahürleriydi (Ertekin, 1980).

19. yüzyıl sonlarında ise, Marksist eleştirinin toplumsal soruna ve kaynağına yönelttiği yaklaşım tarzı, ütopyacılığın olgular karşısındaki yanılgısını ortaya koyuyordu. Ne var ki ütopyacılığın sonu ile gerçekçiliğin doğuşu, modern akım için bir dönüm noktası olmadı. Tafari'ye göre 19. yüzyıl sonundan başlayarak gelişen

süreç aslında, gerçekçi ütopyacılık ile ütopyacı gerçekliğin sürekli iç içe geçişini yansıtır (Ertekin, 1980).

20. yüzyılda toplumsal ütopyanın çöküşüyle mimarlık da, sanatsal ve kentsel ideolojiler gibi, bir biçim ütopyasına kapıldı. Üretim sürecine dolaysızca bağlı olan mimarlık, metalaşmasının sonuçlarını kabullenen ilk faaliyet oldu. Modern mimarlık bununla kalmayıp, yeni kapitalist kentin üretim, tüketim ve dağılım düzeninin yeniden örgütlenmesi çabalarıyla bütünleştirilmeye çalışılarak, bu süreçte aktif bir rol aldı (Ertekin, 1980).

Artık ideoloji kapitalist-endüstriyel ütopyaya dönüşmüştü. Bundan önceki yenilikçi akımların tersine, artık biçim oluşturma, günlük deneyimleri biçim yoluyla denetleme anlamına gelmiyordu. Tafuri'ye göre eski dönemlerin "işlev biçimi izler" şiarının bu dönemde "biçim işlevi izler" biçiminde ters yüz edilmesi, bireyi belirleyen etkenin, günlük deneyimler olduğundan yola çıkılarak, bireyin sistemli yok edilmesinin ifadesiydi. Bu yüzden artık işlev biçimi değil, biçim işlevi izleyecekti. Biçim değil, deneyim esas olacaktı. İdeolojik olan biçimden değil, deneyimden gelecekti (Ertekin, 1980).



ŞEKİL 6: Bir 20. yüzyıl ütopyasının öncesi ve sonrası: Le Corbusier; Villa Savoy (1921 ve 1959).

18. yüzyılın biçim ve tasarlama anlayışı böylece değişmişti. Ancak yeni kurallar gerekliydi, yani planlama. Hazır-yapım nesneleri bir araya getirme yöntemleri, kuralları belirlenmeliydi. De Stijl ve Bauhaus'un tasarım yöntemi olarak benimsedikleri, plan ideolojisinden başka bir şey değildi. Bir üretim örgütlenme yöntemi olarak endüstriyel tasarım, avangardın sanatsal ifadesinde saklı olan ütopya kırıntılarını bile yok etmişti. Mimarlık ve kent planlamanın ortaya koyduğu planlama kavramı, aslında, üretim ve tüketimin genelde yeniden düzenlenmesi, üretimde planlı eşgüdümün sağlanmasını ifade ediyordu. Bu anlamda mimarlık, gerçekçilikle ütopya arasında arabuluculuk yapmaya başladı. Le Corbusier şöyle

diyordu: “Devrim değil, mimarlık!”, 1920-30 arasında mimarlık işte bu kadar politik bir role sahipti (Ertekin, 1980).

Tafari’ye göre 1920-30 arası orta Avrupa mimarlığı, sol kanat entelektüelleriyle demokratik kapitalizmin ileri unsurları arasındaki bir uzlaşmaya işaret ediyordu; sosyal demokrat mimarlığı idi bu. Bütün bu ‘politik ve insancıl’ çabalar, Almanya ve Hollanda kentlerinde, yeni bir kentsel görünümünden ziyade, bütünleşmemiş parçalardan oluşan bir kentsel mekân oluşturmuştu. Sosyal demokrasinin doğa ve üretim araçları üzerinde gerçekleşecek kolektif hâkimiyet ütopyasına dayanan bu yeni sentezi başarıya ulaşamamıştı. Bu çabalar toplumsal muhalefet açısından yıkıcı olduğu gibi, bu deneysel yerleşim alanları, gerek fiziksel gerek sosyal olarak kentsel alanın yeniden örgütlenmesine yabancı kaldılar. Ancak büyük kentin karşısına kasaba-kent modeli konmasından ibaret çabalar olmanın ötesine geçememişlerdir (Ertekin, 1980).

Bu Marks öncesinin sosyalist düşün geleneğinde epey kökleşmiş bulunan bir yere ulaşmıştı: cemiyet’e karşı cemaat, kente karşı kır. Tafari’ye göre organik topluluğa ‘cemaate’ karşı duyulan bu özlemin, metropoliste ve metropolis yoluyla örgütlenmiş, yabancılaşmış toplumsal ilişkilerin hâkim olduğu ‘cemiyet’in karşısında tutunması mümkün değildir ve olamamıştır da (Ertekin, 1980).

Tafari’ye göre bu gelişim, modern akımın 1935’ten beri süregelen acılı çelişkilerinin kaynağını oluşturmaktadır. Tam bir çıkmaza giren, ütopyaları cevapsız kalan mimari ideoloji ise, kentsel düzenleme ve üretimin yeniden örgütlenmesinde kendi kendine atfettiği işlevlerden vazgeçerek ya kendi “özerk” konumunu tekrar elde etmeye çalışmış, ya da nörotik bir kendini yönetme yoluna gitmiştir. Bu kaçış, yeni gelişen iletişim teknikleri ile teknolojik ütopya arasında kurulan, neo-hümanist olduğu öne sürülen bir uzlaşmayla son bulmuştur. Protesto niteliği taşısa da yeni avangardın bu protestosu, kurumsallaşmış, sistemle bütünleşmiş ve elit bir çevre tarafından onaylanmış bir protestodur. Kurtuluşun bireysel imgelemde yattığını savunur, kent de bu bireysel imgelemin cennetidir. Özellikle ABD’deki üniversite kentleri bir çeşit yaşayan mimari müzeler haline getirilmiş, Mies van der Rohe’nin imgeleri günlük birer gerçek haline dönüşmeye başlamıştır (Ertekin, 1980).

Le Corbusier de, Amerikan kentlerini dönemin kalabalık, gürültülü, kirli kentlerinden kurtulmak için bir olanak olarak görmektedir. Ancak 30’lu yılların bu uzlaşmış ütopyasının etkisi çok uzun sürmez. Bir anlamda, 20. yüzyılın sorunlu kentsel deneyimlerinden, büyük ölçüde, insan doğasına aykırı yüksek yapılaşmanın sorumlu

olduğu, modernizm tartışmalarında genel kabul gören bir değerlendirme olur. 20. yüzyılın tkretim toplumuna duyulan tepkiyle kaleme alınan topyalarda, gökdelenler ya da yüksek katlı yapılar, yabancılaştırıcı kentsel düzenin simgelerinden biri olarak sunulur. Modern mimarlığın ngrleri gerçekleşmemiş, sonunda insan doğasına aykırı, beton yığınlarından oluşan, insan varlığını hiçe sayan bir kentleşme anlayışı ortaya çıkmıştır. İlk olarak, Charles Jencks tarafından modern mimarlıktan postmodern mimarlığa geçişin bir simgesi olarak kullanılan, St. Louis’de düşük gelirliilerin oturduğu toplu konutların dinamitle 1972’de yıkılmasını postmodern eleştiriler anmadan geçemezler. Anılan yerleşimlerin oldukça yüksek yapılar olması, gökdelenler ile modernizm arasındaki bağlantıyı akla getiriyor ister istemez. Ancak, modern kent planlaması eleştirilerinde vurgu gkdelenlerden daha çok, kentin yabancılaştırıcı etkisine yöneliktir (Duru, 2001).



şEKİL 7: Modernizmin yükselişi ve düşüşü: Mies van der Rohe, Seagram Binası (1958) ve St.Louis Pruitt-Igoe toplu konutları yıkımı (1972).

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde 20. yüzyıla damgasını vuran modernite çerçevesinde sorunlaştırılan yabancılık durumuna ilişkin görüşlere yer verilecektir.

3.2.2. Modernite ve Yabancılaşma Sorunu

İşlevselci mimarinin amacı olan dürüstlüğün, artık dürüstlük tarafından karakterize edilmeyen toplumsal koşullarda anlamı var mıdır?⁹

Modernite sık sık bir evsizlik durumu olarak tarif edilir. Bürger vd.'ne göre üretimin teknolojik gelişimi ile toplumsal yaşamın bürokratik örgütlenmesi, toplumsal yaşamın çoğulculaşmasına yol açmıştır. İnsanlar işte, evde, kulüplerde ve cemiyetlerde her seferinde başka -birbiriyle çelişebilen- normların ve kuralların geçerli olduğu farklı durumlarda yaşamaktadırlar. Bu bağlamların kendileri de zaman içinde değişime açık olduğundan insanlar için bu ortamların hiçbiri hakiki yuva olmayı başaramaz (Heynen, 2011).

Vidler'e (1992) göre de günümüzde hissedilen tekinsizlik duygusunun kökenleri modern gelenekte bulunur: *"Tekinsizlik¹⁰ duygusu ilk olarak 18. yüzyılın mirasıdır. Önceleri korku hikâyelerinde ortaya çıkan tekinsizlik duygusu Hoffman ve Poe'nun kısa hikâyelerinde kendini bulur; güvenli ve korunaklı içeriye karşı, korkutucu ve yabancı dışarısının karşıtlığı. Yeni oluşan sınıf evde gibi değildir kendi evinde. Tekinsizlik bu açıdan burjuva tipi korkunun özeti olarak karakterize edilebilir. Ernst Bloch bunu ilk fark eden değildi; dedektif hikâyelerindeki kurma mekânlar, genellikle çok konforludur, bu yüzeydeki güvenli ve barışçıl ortam tehlikeli şeylere bulaşmıştır. Tekinsizliğin bu dolaylı tadı, modern kültürde sürekli hale gelir"* (Vidler, 1992).

Walter Benjamin'e göre ise tekinsizlik büyük şehirlerin yükselişinden doğmuştur. Burada, Hoffman'ın pazar alanına belli bir mesafeden baktığı "The Cousin's Corner Window", Poe ve Dickens'ın kalabalıklara bakışı, Baudelaire'in kendini bulvarlarda kaybedişi, bu ayrıcalıklı bakışlar, dedektifin ipuçlarını ararken modern şehir hayatında, kişisel güvenliği korumak niyetiyledir (Vidler, 1992).

19. yüzyılda Rousseau'dan Baudelaire'e ifadesini bulan bireysel yabancılaşma, geniş kalabalıkların gerçek ekonomik ve sosyal yabancılaşmayı deneyimlemesiyle artarak güçlendi. Benjamin Constant'a göre Fransız devriminden sonra kentsel yabancılaşma, devletin merkezileşmesi ve politik ve kültürel güç üzerinde yoğunlaşmasıyla, yerel toplulukların bütünden ayrışmasının sonucudur; kişiler

⁹ Ernst Bloch, 1965, Werkbund semineri.

¹⁰ Antony Vidler'in 'The Architectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely' kitabının giriş yazısından yapılan bu özet çeviride 'uncanny' kelimesi Türkçeye 'tekinsizlik' olarak çevrilmiştir

doğadan yalıtılmışlardır, doğdukları yere yabancıdırlar, geçmişle bir ilişkileri kalmamıştır, sadece hızlı bir şimdiyi yaşamaktadırlar (Vidler, 1992).

Bundan otuz yıl sonra yazacak olan Marks'a göre ise bireysel yabancılaşma, sınıfsal yabancılaşmaya dönüşmüştür. 1844 El Yazmalarında, kira sisteminin gelişmesinin, “ev”i en iyi ihtimalle geçici bir illüzyon haline getirdiğini söyler; “...İnsan mağara yerleşiminden geriye gidiyor. Mağarasındaki vahşi kendini evinde hisseder; sudaki balık gibi. Ancak yoksul adamın tavan arası ona düşman bir varlık gibidir” (Vidler, 1992).

Hegel'in *Entfremdung*, Marks'ın *Entausserung* olarak adlandırdığı, politik zorunluluk düşüncesiyle bağlanan “yabancı” sorunu yüzyıl dönümünde George Simmel ve takipçilerinin sosyolojilerinin de temel nosyonu olur (Vidler, 1992).

Yabancılaşma olgusu 19. yüzyılın ikiz keşfi “tarih ve doğa” ile entelektüel olarak güçlenir. Tekinsizlik alışkanlığı tarihte kendini, beklenmedik ve istenmeyen biçimlerde, sürekli tekrar etmektedir. Çoğu için, “rahat yaşam” bu dünyada imkânsızdır. Bu durumda “yabancılaşma” tarihsel bağlamın doğal bir sonucudur. Sonuçta bir modern huzursuzluk durumu olarak genellenir; bireysel ve şiirsel, orijini romantizm olan bir yabancılaşma olarak. Nihayetinde “tekinsizlik” metropoliste, topluma mal olur. Artık burjuva iç mekânı ya da gizemli ve tehlikeli dışarıyla açıklanmaz, sınıfsal sınırları yoktur (Vidler, 1992).

Felsefe bağlamında da modernite çoğu zaman meskene zıt bir durum olarak tanımlanır. Bu tür bir eleştirinin önde gelen temsilcisi ise Heidegger'dir. Heidegger'in 1951'de yaptığı, 'İnşa etme, Yerleşme, Düşünme' (*Building, Dwelling, Thinking*) başlıklı konuşmasına göre mesken, ihtiyatlı ve korunaklı bir tutumla ilişkili olan bir var olma biçimine gönderme yapar. Meskenin temel özelliği koruyup gözetmek ve şeylerin kendi özlerinde var olmalarına izin vermektir. Korunup gözetilen şey insanın cennet ve yeryüzü, ilahlar ve fanilerden oluşan (dört katlı) dünyayla ilişkisidir. Heidegger modernliği varlığın unutkanlığı olarak niteler. Buna göre artık ihtiyatlılık ve üzerine titremenin yer almadığı, yararlılık ve verimliliğe dair düşüncelere dayalı araçsal bir tavır hüküm sürmektedir. Heidegger'e göre mesken, inşa etmekten kaynaklanmamakta, tersine hakiki inşa etme, hakiki mesken deneyiminde temellenmektedir (Heynen, 2011). “İnşanın doğası meskene izin verir: Ancak mesken tutmaya muktedirsek, işte o zaman inşa edebiliriz. Gerçek dram konut sıkıntısında değil, burada yatıyor; ölümlülerin, meskenin doğasını hep yeniden

aramasında, mesken tutmayı hep öğrenmek zorunda kalmasında... Galiba hep beraber şiirsel olmayan bir şekilde mesken tutuyoruz” (akt: Heynen, 2011).

Massimo Cacciari de, Heidegger’in farkına vardığı evsizlik durumunu ve mimarlıktaki sonuçlarını sorgular. Yanıtı olumsuzdur. Modern uygarlığın gelişimi dünyayı yaşanmaz hale getirmiştir. “Meskensizlik, metropoldeki yaşamın temel niteliğidir.” Cacciari’ye göre dolayısıyla, evin geçmişe ait olduğu, artık bugün mevcut olmadığı, açıktır. Adorno da benzer düşüncedir. Ancak ona göre, meskenin imkânsızlığı her şeyden önce bir etik sorundur, dâhil olduğumuz toplumsal sistemin temel adaletsizliğiyle ilgilidir. “Kişinin kendini evinde hissetmemesinde ahlakın rolü vardır... Yanlış yaşam doğru şekilde yaşanamaz.” Burjuvazinin geleneksel evleri artık ikiyüzlülüklerini gizleyememektedir: ayrıcalıklara sağladığı güvenlik, bu ayrıcalıkları sağlamak için gerekli olan baskıdan ayrı düşünülemez. İşlevsel “modern” evler, bungalovlar ve apartman daireleri sahipleri için boş ve anlamsız kabuklardır. Hiçbir tasarım bunu değiştirmek için yeterli değildir (Heynen, 2011).



ŞEKİL 8: Ernst Bloch’a göre bütün mimari Mısır ve Gotik mimarilerinin uçları arasında yer alır.

Bloch’un mimari görüşü de bu temel öncüllere dayanır: mimari, insani bir anavatan üretme çabasıdır. Bloch’a göre pek çok mimari iki ucun, Mısır mimarisi ile Gotik mimarinin, arasında yer alır ve her ikisine de göndermelerde bulunur: Mısır üslubu evrenin düzeniyle uyum içinde mükemmel bir geometrinin peşine düşmüştür. Gotik mimari ise bizzat yaşamın biçimini, organik ve bütüncü bir tasarımla yüceltmektedir. Her iki üslup da ütopyaya, daha iyi bir yaşam vaadine gönderme yapmaktadır. Bloch, yalnız, yeni nesnellik mimarisi olarak söz ettiği modern mimariyi bunun dışında tutar. Bloch’a göre bu mimari, yolunu şaşırmış bir ütopya imgesinden yararlanan burjuva kültürün dışı vurumudur, ciddiyeti ve süsten yoksun oluşuyla bu mimarinin yaptığı tek şey, kapitalizmi ululamaktır. Bloch’a göre makine çağının karakteristik özelliği olan soğuk tasarım, doğası gereği işlevsel olanla sınırlı kalır oysa insana ait tasarım gerçekliği tamamen teknik olandan sanatsal olana geniş bir

alana yayılır. Bloch için süsleme her zaman başka bir şeyin işaretidir; başka bir yaşam biçimine gönderme, her zaman dekoratif çalışmalarda nakşedilmiştir; ütöpik moment ayrılmaz bir biçimde bununla bağlıdır ve bu noktada süsleme bir anlam kazanır (Heynen, 2011).

Bloch işlevselciliğin kurucularının dürüstlüğünden, dolayısıyla süse ve kiçe sahip 19. yüzyılın mimarisini protesto etmelerinden şüphe etmez. Ancak şimdiye kadar yönetici sınıf, onu kendi amaçları için kullanmaya devam ederken sosyal gelişmelerin bu eleştiriyi yüzeyselleştirdiğini düşünür. Bloch, 1965'te davetli olduğu bir Werkbund seminerinde, katılımcılara, tahmin edilebileceği gibi inançlı işlevselcilere, apaçık bir soru yöneltir: *işlevselci mimarinin amacı olan dürüstlüğü, artık dürüstlük tarafından karakterize edilmeyen toplumsal koşullarda anlamı var mıdır?* (akt: Heynen, 2011).

Bloch'a göre bu gözü pek işlevselcilerin kent planlaması bile özel ve soyuttur; salt 'etre humaine' (insanoğlu) nedeniyle bu konutlar ve kentlerde yaşayan gerçek insanlar, standartlaştırılmış akkarıncılara dönüşürler ya da bir konut makinesi içindeki hala fazlasıyla organik olan yabancı bedenler, bütün o gerçek insanlardan, yuvadan, ferahlıktan, anavatandan çok ıraktırlar. Mademki yeni nesnellik rasyonalizmine denk düşebilen hakiki rasyonel toplumsal ilişkiler mevcut değil, o halde Le Corbusier'nin konut makineleri, olsa olsa tarihsiz şeyler olacaktır. Elbette bunlar mevcuttur ve kendi karakterlerini çevrelerine dayatırlar, ancak öylesine soyut ve şematiklerdir ki, içlerinde yaşayanların bunlarla bir ilişki kurabilmesi mümkün değildir (Heynen, 2011).

'Boş mekân', Bloch'un kapitalizm uzamı için kullandığı terimdir. Kapitalizm yaşamın içini boşaltır, umudun ürettiği enerjiyi anlamsız bir boş değerler arayışına saptırır. Bloch'a göre mimari, diğer resimsel sanatlardan çok daha fazla bir toplumsal yaratım olması ve bu şekilde kalması nedeniyle, geç kapitalizmin bu boş mekânında gelişip serpilmesi mümkün değildir. Ancak bir başka topluma özgü başlangıçlar, hakiki mimarinin hem yapı hem de süsleme açısından, kendi sanatsal arzularının temelleri üzerinde yayılmasını yeniden mümkün kılacaktır (Heynen, 2011).

3.2.3. Mimarlık ve Yüzleşme

Bilgin katıldığı bir panelde (2008) mimarlığın iki yüzyıllık kapitalizmin tarihinde üç önemli aşamadan geçmiş olduğunu belirtir; *"ilk aşama 1. Dünya Savaşı'na kadar uzatabilen bir 19. yüzyıl aşamasıdır. Bu dönemde mimarlık esas olarak devlete*

hizmet eder. Yani bir 19. yüzyıl mimarının ilk önüne çıkacak iş devletin prestij binalarını yapmaktır, bütün mimarlık ideolojisi ve mimarlık sorunsalları bunun üzerinden gelişmektedir. İkinci aşama yaklaşık 1. Dünya Savaşından sonra başlayıp 1980'lere kadar yani şimdiki küresel diye adlandırılan dünyanın kuruluşuna kadarki dönemdir. Bu kısa 20. yüzyılda mimarlık, bütün bir ekonomi, politik ve siyasi alt yapının değişmesi sonucunda esas olarak kamusal politikalarla uğraşır; konut projeleri, yerleşmeler, planlamalar vs. Bu, toplumun alt kesimlerini tüketici haline getirerek bir orta tabakalılaştırma stratejisinin mekânlarını kuran bir mimarlık pratiğidir. İçinde bulunduğumuz dönemse 1980'lerin sonundan günümüze dünyada mimarlık ile sermayenin, ilk defa doğrudan doğruya yüz yüze geldiği önemli bir dönüm noktasıdır; sorunları ve imkânlarıyla" (Bilgin, 2008).

Mimarın ya da mimarlığın rolüne ilişkin böyle bir farklılaşma ya da mimarlığın kapitalist gelişme ile her dönem özgün ancak koşut ilişkisi yalnız mimarlık alanından değil, kent planlama, sosyoloji vb. pek çok farklı alandan da benzer belirlenimlerle karşımıza çıkmaktadır.

Kurtuluş, mimarlığın sosyolojisine dair bir makalesinde (2009) kent ve mimarlık olgusuna şu şekilde şöyle yaklaşır; *"Kent dediğimiz olgu aslında sosyal olarak, ölçek olarak inşa ediliyor ama bu inşa sürecinde aktörler var: Kabaca devlet, sınıflar ve sermaye denilebilir. Mimarlık mesleği bazen politik erkin içindedir (Örn: 19. yüzyıl sanayi kapitalizminde mekânın kapitalizmine uygun olarak dönüşümünde planlama politik erkin bir dönüştürme aracı, mimari-kentsel tasarım ise modernliğin bir kurucu unsuru olarak işlev görür). Fordist/Keynezyen döneme bakıldığında mimarlar, tasarladıkları büyük kamusal mekânlar, parklar ve banliyölerle, düzenli gelirli emekçi sınıflar için daha iyi bir yaşam çevresi yaratmaktadırlar. Bu dönemde, mimari tasarım özellikle orta sınıfları mekânda yerleştiren banliyöler ve sınıfların birbirleriyle temasını sağlayan kamusal ortak mekânlarla sınıfın yanında görünmektedir. Bu yıllarda mimarlar, sınıfların taleplerine, alt orta sınıfların taleplerine uygun mimarlık politikaları, tasarımlar ve hayaller üretti. Kapitalizmin bu üçüncü evresi olan küresel evrede ise mimarlık bir "meslek" olarak doğrudan sermayenin yanında yer almaktadır. Büyük ölçekli mimari tasarım şirketleri / ofislerinin kurduğu hayaller, artık doğrudan sermayenin hayalleri ile örtüşür. Bütün dünyada büyük mimari projelerin reklam-tanıtım ilanları bu açıdan birbirinin kopyası gibidir. Bu ilanlar bir mimari tasarımı anlatmaktan çok, sermaye sahibinin ürettiği malı satabilmek için yarattığı "satış numaralarıdır". Sermayenin mimardan istediği satılacak olan malını en*

gösterişli biçimde tasarlamasıdır. Mimar artık ne ütopyanın ne de üretilecek olan sosyo-mekânın üzerinde söz sahibi değildir” (Kurtuluş, 2009).

Belki de bugün “neoliberalizm” ya da “küreselleşme” gibi döneme ait üst tanımların sorgulanmasıyla yapılmaya çalışılan, sermaye ile ilk defa bu kadar doğrudan yüz yüze kalan mimarlığın kendi tanımını, ya da varsa meşruiyetini, yeniden yapma ya da bulma ihtiyacıdır. Tabi ki böyle bir yüzleşme, gündelik hayat pratiği içinde mimarların -ücretlileşme, işsizleşme ya da mesleki etkisizleş(tir)me şeklinde- her gün karşılaştığı bir durum olsa da teorik-akademik-mesleki uzmanlık düzleminde henüz ayrıntılı bir karşılığı -bazı denemeler dışında- olmuş bir yüzleşme değildir.

Böyle bir deneme için Artun’un güncel bir değerlendirmesine (2012) göz atılabilir. Artun’a göre mimarlık, tarihinde tabiat karşısında en meydan okuyucu, en yıkıcı dönemini yaşamaktadır; *“bu, mimarlığın her zaman etkili bir bileşeni olan simülakra’nın egemen olduğu bir dönemdir. Dubai gibi, yurttaşı olmayan, salt paraya, lükse ve gösteriye dönüşmüş hiper-kentler yaratılmıştır. Bunlar bütün işlevlerinden arınmış, belli başlı yararı spekülatif emlak piyasasını tırmandırmak olan yapıların mimarlığıdır”.*

Artun yüzleşmeyi gösteriyi üretmeye gönüllü ve inançlı, kendi deyimiyle bir avuç ‘startect’ in ortaya çıkışları üzerinden sunar: *“İstanbul’da sanat ve mimarlık alanında küresel yıldızlara sahip olmak ihtiyacı, şehrin dünya çapındaki metropoller arası yarışa soyunduğu 1990’lardan itibaren belirdi. Bu da, her alanda olduğu gibi mimarlıkta da, pazarlama, markalandırma ve iletişim stratejilerinin ve bunlardan anlayan profesyonel ajansların, temsilcilerin, girişimcilerin devreye girmesini zorunlu kılıyordu. Bunlar arasında en etkili olan kuşkusuz Süha Özkan’dır. Özkan, İstanbul’un küresel mimarlık piyasasına açılması ve birtakım Türk yıldızların keşfedilmesi için gerekli olan bütün donanımı sağlıyordu. Nitekim 1999-2000 yıllarında Tepe Mimarlık Kültürü Merkezi’nin kurulması ve XXI Mimarlık Kültürü Dergisi’nin yayınlanmasıyla başlayan girişimler, Özkan’ın 2005’te lanse ettiği World Architecture Community (WA) ile etkinleşti. Amaç, “küreselleşen inşaat sanayi ve hizmetlerinin desteğiyle, internet üzerinden mimarlar arasında uluslararası bir iletişim” oluşturmaktı. “Dünya Sanatı ve Dünya Mimarlığı için yeni paradigmlar ancak yeni enformasyon ağlarından doğabilirdi” ve “bütün ülkelerdeki çağdaş mimarlık pratiklerine rehber olacak” WA (worldarchitecture.org) portalı, dünya mimarlarının home page’i olmayı hedefliyordu. Bir mimarlık kıblesi oluşturmak gibi böylesine büyük iddialarla yola çıkan WA ve lideri Süha Özkan, İstanbul Belediyesi’yle sıkı bir işbirliği kurmayı başararak, rant getirisi yüksek olan büyük*

kentsel dönüşüm projelerinin gerçekleştirilmesinde yönetsel bir rol oynamaya başladı. “İstanbul’a uluslararası güçlü bir vizyon kazandırması hedeflenen” ve 2006’da yarışmaya çıkan Kartal kentsel dönüşüm projesini Zaha Hadid, Küçükçekmece projesini de Ken Yeang kazanıyordu. 2012 yılında sonuçlanacak Yenikapı projesi için yarışmaya değer görülen dokuz ekipteki “dünya mimarlarından” üçü Özkan’ın yıldızları olan Emre Arolat, Murat Tabanlıoğlu ve Han Tümertekin’di. Haydarpaşa Garı yarışmasında da gene devreye Süha Özkan giriyor, ama bu kez ne Mimarlar Odası, ne de Uluslararası Mimarlar Birliği yetkilerinin çiğnenmesine izin vermiyordu. Gene 2007’de ilan edilen ve gene “Dr. Süha Özkan’ın şirketi WA tarafından organize edilen Zorlu Center Mimarlık ve Kentsel Tasarım Yarışması”nı, Özkan’ın başkanlığında seçilen “dünya mimarları” arasından Arolat ve Tabanlıoğlu kazanıyordu” (Artun, 2012).

Buraya kadar edinilen fikirlerden mimarlığın karşı karşıya kaldığı durum bir yana mimarların gittikçe kutuplaşan uçlara ayrıldığı söylenebilir; ya yıldızlar katına ya da kaybolup gidenler katına. Tabi ki çoğunluk ikinci kutupta yer almaktadır. Ve haklı olarak da sormaktalar: “Madem teknik ressam gibi çalışacaktık, madem sigortamız yapılmıyacaktı (en iyi ihtimalle asgari ücret üzerinden yapılacaktı), madem servis, fotokopi gibi işlere biz bakacaktık, madem çok düşük ücretlere uzun saatler (geceleri yine her zamanki gibi sabahlayarak, hafta sonları işe gelerek) çalışacaktık... Sahi biz niye mimar olduk?” (Ücretli Mimar, 2011).

Tanyeli ise (2008), bu noktada tartışmaya daha farklı bir açıdan yaklaşmaktadır: “... Biz bugünün dünyasında yapıyı, yapı talebini, o yapı talebinin çeşitli biçimlerini, onun ekonomiyle buluşma noktalarını denetleme iktidarında değiliz. Orda bizim rolümüz sayısız aktörden sadece bir tanesi olmakla sınırlı. Onu denetleyen bizim dışımızda da bir dizi aktör var piyasa mekanizmasının içinde. Ama tasarım alanının içinde, biraz önce sözünü ettiğim o mitolojiler içinde, bir temel aktör olduğumuz gerçeğini görmek zorundayız. Orada bizim söyleyecek sözümüz var. Orada konuşabilecek olanaklarımız var.” Tanyeli’ye göre problem, mimarın -ya da mimarlığın- sorumluluk alanlarının tanımıyla ilgili ezelden beri var olan bir kafa karışıklığıdır: “belli ki yaklaşık beş yüz yıldır sevdiğimiz bir pratik gibi gözüküyor, kendi alanımızı ikinci plana düşüren bir sorumluluk kaygısı ve birinci planda toplumsal sorumluluğumuzu da pek az erişebildiğimiz bir alanda didişmelerle heba etme hali” (Tanyeli, 2008).

Ancak Tanyeli’nin asıl -ya da gerçek- sorumluluğumuz olarak ortaya koyduğu tasarım alanı da, kendi sözleriyle; “doğrudan doğruya kapitalist üretim ilişkilerinin

olağan çıktısı, fonksiyonudur. Mimar(lığ)ın anlaması gereken de estetik veya kültürel boyutun da ötesindeki bu ekonomik gerçekliktir: ...ne zaman ki yapı üretim işinden özerkleşmiş bir fikir üretme işini mümkün kılacak biçimde alanınız örgütlendiyse tasarım tam o noktada ortaya çıkıyor. Dolayısıyla tasarım aslına bakarsanız fikrin metalaştığı bir dünyanın ürünü. ...kapitalist üretim ilişkileri içinde fikrin meta haline dönüşmesi ile birlikte, alınır, satılır, başka metalarla değiştirilebilir dolayısıyla da mimarın hayatını kazanabilir kıldığı bir evrenin ürünü tasarım.” Tanyeli'ye göre neoliberalizm bu özerkleşmeyi öyle bir noktaya getirmiştir ki; artık tasarlanmış nesneyle, onun tasarımı ve tasarımcısı arasındaki ilişki neredeyse mevcut değildir. Mimar(lığ)ın ürününün ekonomik değeri bir yana, mimarın kendisi -tasarımı- ya da fikri ekonomik bir değer halini almıştır.

Tanyeli'nin tespitlerine katılmakla birlikte, sorumlulukta öncelik-sonralık ya da asıllık-ikincilik gibi bir kategorileştirmenin bizi '*değişmez bir şimdi*'nin içinde tıkalacağını düşünüldüğünden bu denemede izlenecek yol, daha çok bu bağlantısız gibi görünen şeylerin bağlantılarını ve ilişkilerini sorgulamak olacaktır. Yani ürünün ekonomik değeri ile o ürünü ortaya çıkaran fikrin ekonomik değeri birbirlerinden ayrılarak ele alınabilecek gerçeklikler midir?

Şimdiki bölümde araştırma biraz daha derinleştirilerek İstanbul'un fetiş olmasına giden yolda geçirdiği aşamalar, bugün doğrudan muhatap olunan sermaye ile ilişkileri çerçevesinde takip edilecektir.

4. BİR İSTANBUL OKUMASI

4.1. DÜNYA KENTLERİNDEN BİR KENT: İSTANBUL

Londra Kalkınma Ajansı (LDA), kendisine mübadil diğer dünya kentleriyle karşılaştırmalı olarak Londra'nın kültürel haritasını çıkardığı bir raporunda (URL-3, 2008), kültür kadar tartışmalı bir kavram olarak *Dünya Kentleri* kavramının, Geddes (1915) ile başlayan, Hall (1966) tarafından yeniden sunulan ve Friedman (1986), Sassen (1991) ve diğerleri tarafından geliştirilen ve son dönemlerde kentler arası bağlantılara, özellikle de ulaşım ve küresel şirketlerin konumuna vurgu yapan "Küresel ve Dünya Kentleri Projesi" (Global and World Cities Project-GaWC)'nin araştırmalarınca somutlanan bir kavram olduğunu belirtiyor.

Londra kendisini, New York, Tokyo, Paris gibi GaWC'in Dünya Kentleri listesinin (URL-4, 1999) en üst sıralarında yer alan kentlerle karşılaştırırken, İstanbul GaWC'in (URL-5) 1998'de yaptığı ilk analize göre -sonraki yıllarda analizleri süreklileştirerek kentleri izlemeye devam etmiştir- 'Gama dünya kentleri' (minor world cities) grubunda yer almıştır:

Alfa dünya kentleri (full service world cities)	Londra, New York, Paris, Tokyo, Chicago, Frankfurt, Hong Kong, Los Angeles, Milano
Beta dünya kentleri (major world cities)	San Francisco, Sidney, Toronto, Zürih, Brüksel, Madrid, Meksiko, Sao Paulo, Moskova, Seul.
Gama dünya kentleri (minor world cities)	Amsterdam, Boston, Karakas, Dallas, Düsseldorf, Cenevre, Houston, Cakarta, Johannesburg, Melbourne, Osaka, Prag, Santiago, Taipei, Washington, Bangkok, Beijing, Montreal, Roma, Stockholm, Varşova, Atlanta, Barcelona, Berlin, Budapeşte, Buenos Aires, Kopenhag, Hamburg, İstanbul , Kuala Lumpur, Manila, Miami, Minneapolis, Münih, Şanghay.

Alfa olabilmek için bir kent, dört gelişmiş üretici sektörde birinci sınıf bir hizmet sağlayıcı olmak zorundadır: bankacılık, reklamcılık, muhasebe ve hukuk. Küresel hizmet merkezleri bu dört alana göre belirlenir; bir kent ya bu alanlardaki şirketlerin dünya yönetim merkezlerine sahip olmalı ya da çok sayıda şubelerini barındırmalıdır.

Neoliberal dönemin mekânsal kurgusu önceki dönemle karşılaştırıldığında çok daha hiyerarşik niteliktedir. Popüler ifadesi ‘dünya kentleri sistemi’ olan bu yeni mekânsal yapılanmada, yerel birimlerin, birbiriyle yarışması öngörülmektedir. New York, Londra, Frankfurt, Tokyo gibi Sassen’in (1996) tanımlamasıyla ‘şirketleşmiş’ dünya kentleri, bu sistemin tepesinde yer almaktadırlar. Bunlar iletişim ağlarıyla birbirine bağlanmış, mali sektörün geliştiği, dünyadaki üretim ve hizmetlerin denetlendiği kentlerdir (Doğan, 2001).

GaWC’in yıllar içinde listelerindeki yükselişine bakılırsa (URL-6, 2010) İstanbul bu alanlarda önemli gelişmeler kaydetmiş olmalıdır. 2010 listesinde İstanbul “alfa -“ grubuna yükselmiş görünürken Londra, New York gibi şehirler “alfa ++” ve Hong Kong, Paris gibi şehirler de “alfa +” olarak ayrılmış görünmektedir. Elbette bu parlak yükselişlerin yarattığı başka ayrışmalar da bulunmaktadır: 2011’de Londra’da ve 2005’te Paris’te patlayan sokak hareketleri şöyle bir hafızalardan geçirildiğinde; sosyal ve mekânsal ayrışmaya uğramış kentlilerin başkaldırısı hatırlanabilir. Ancak yükseliş hedefleri devam eden İstanbul’da henüz böyle bir patlama olmadığından şimdilik bu gibi durumlar söz konusu edilmemiştir. Uzun yıllar kalkınma ve ilerleme planları ve çabalarıyla gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşmayı hedeflerken, bugün bundan vazgeçilmiş ya da en azından kimi kentlerimizin ‘kurtarılmasına’ razı olunmuş gibidir. Bu, ulusal kalkınma projeleri iflas eden gelişmekte olan ülkelerin ellerinde kalan tek seçenek olarak sunulan küresel kentler yaratma stratejisidir. Sanki adil bir yarış sürmekte ve daha çok çalışan kent en üstlere sıçrayacakmış gibidir. Ancak ne yazık ki durum böyle değildir.

Aslında bu derece analitik ve bilimsel görünen yapısına kavuşmadan önce de batıda 70’li yıllardan başlayarak ve ülkemizde de 80’lerden itibaren neoliberalizm ya da küreselleşme rüzgârıyla bir takım gelişmeler yaşanmaktaydı. Bugün yaygın bir şekilde değerlendirmelerde yer alan küresel dünya, küresel kent söylemleriyle olgular olarak karşı karşıya olunduğu şüphe götürmez, ancak söylemin ardındaki ideolojiye dikkat etmek, onu tekrar tekrar üretmemek gerekmektedir, tabi bulunduğumuz, durduğumuz mimarlık alanından. Çünkü mimarlık bir üretim alanı olduğu kadar, bir eleştiri alanıdır da. Üretimin dayattıkları ile kendi doğasından gelen zorunlulukların çelişkisinden doğan bir eleştiri alanı. Elbette ki burada bahsedilen, kapitalist üretim tarzı ile ilgili bir durumdur. Bu çelişki, yani üretim şartları-olanakları-tarzları ile fiziksel çevrenin üretiminde doğadan gelen zorunluluklar arasındaki çelişki her zaman vardı ve olacaktır da, gelişim de zaten bu çelişkiden doğar. Doğal sınırlamalardan kastedilen, en temel gereksinimler ile doğanın verileri arasındaki

ilişkidir. Yani bir konuta ihtiyaç duyulduğunda onu belirleyecek olan doğanın sunduklarıdır; taş, toprak, ahşap, su ile insan emeği ve yaratıcılığı. Ancak denklemin bu kadar basit olmadığı, öyle olsaydı herhalde hiçbir gelişme yaşanmayacağından ve sonsuz bir şimdinin içinde kalınacağından anlaşılabilir. Toplumların gelişimi üretim tarzlarındaki gelişim, değişim ile koşuttur. Her çağ -tarz- kendi fiziksel çevresini de üretir. Bu sebeple tarih öncesi ile antik çağ, antik çağ ile orta çağ ve orta çağ ile modern çağ görünüşleri arasında büyük farklılıklar bulunur. Bu yüzden günümüz kenti ya da ele aldığımız haliyle kent biçimi, arkasındaki kendi çağının üretim tarzının görüngüsünden başka bir şey değildir. Küresel kent olgusunun ise, bu bağlamda üretimin küresel olarak yeniden düzenlenmesinin bir sonucu olduğu söylenebilir.

Smith'e göre (2006) temel mesele şudur; sermaye ile devlet arasındaki ilişkiye dair bir yeniden yapılanmanın, toplumsal yeniden üretimde büyümekte olan bir krizin ve yükselmekte olan politik baskı dalgalarının ortasında, değişen küresel ilişkiler ve ulus-devletlerin dramatik biçimde değişen akıbeti bağlamında kentsel pratikler, kültürler ve işlevlerde de bir yeniden ölçeklendirme yaşanmaktadır. Smith'e göre bunun sonucunda karşı karşıya olduğumuz yeni bir şehircilik anlayışıdır: *“İlk olarak; “küreselleşmenin” ideolojik söylemi aracılığıyla yaygın olarak ifade bulan yeniden biçimlendirilmiş bir küresellik bağlamında, ölçek inşası kriterlerini bu sefer Asya, Latin Amerika ve Afrika’da üretim süreçlerine ve sıra dışı kentsel büyümeye yönelik yeniden gündeme getiren, kentsel ölçeğin köklü biçimde yeniden tanımlanması. İkinci olarak, daha çok Avrupa ve Kuzey Amerika’ya odaklanarak, görece yeni soylulaştırma sürecinin bu yeni şehirciliğin merkezi bir özelliği olarak yaygınlaştırıldığını iddia etmek istiyorum. Dolayısıyla, kapitalist kentleşmenin daha geniş tarihi içerisinde neoliberalizmin nasıl yeni biçimler geliştirdiğini açıklayan iç içe iki iddia sunuyorum”* (Smith, 2006).

Sonuçta karşılıklı olarak birbirlerini destekleyen iki değişiklik kentlerin işlevlerini ve aktif rollerini yeniden yapılandırdı. İlk olarak, daha önce (alt ulusal) bölgesel ölçekte yer seçen üretim sistemleri gittikçe artan şekilde belirleyici ulusal bağamlarından koparıldılar ve bu sadece 1970 ve 1980’lerdeki endüstrisizleşme dalgası ile değil, aynı zamanda mevcut ölçek hiyerarşisinin yeniden biçimlendirilmesinin bir parçası olarak toptan bölgesel yeniden yapılandırma ve yıkım ile de sonuçlandı. Sonuç olarak üretim sistemleri küçültüldü. Üretimin mekânı artan şekilde daha büyük bölgeler yerine genişleyen metropoliten merkezlerde odaklanmaktadır. Tersî beklenirken, metropoliten ölçek yine bölgesel ölçeğe hükmetmektedir. Örneğin

Amerika'nın Kuzeydoğu ya da Ortabatı bölgeleri, İngiliz Midlands ve Alman Ruhr'un -modern endüstriyel kapitalizmin klasik coğrafi meyveleri- yerinde Sao Paulo ve Bangkok, Mexico City ve Şanghai, Mumbai ve Seul bulunmaktadır. Geleneksel endüstriyel bölgeler 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın büyük bölümünde ulusal sermayenin omurgası iken, bu yeni ve dev kentsel ekonomiler artan şekilde küresel üretimin platformlarıdır. Üretimin metropoliten ölçeğe doğru yeniden ölçeklendirilmesi küresel değişimin bir ifadesidir; aynı zamanda, yeni şehirciliğin kalbinde yatmaktadır (Smith, 2006).

Küresel şirketlerin ya da uluslararası sermayenin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik temel eleştiri ise ulusal ekonomi ve politikaların uluslararası lehine terk edilmesi olarak gelişmiştir. Keleş (2012) durumu, *“En güçlü devletler bile, ülke toprakları üzerinde mutlak anlamda “egemen” bir devlet olma niteliğini yitirmeye başladılar.... Ulusal ekonomilerin uluslararası sermayenin boyunduruğuna sokulmasına koşut olarak, devlet yapılarında da amaca uygun düzenlemeler gerçekleştiriliyor....ulus devletler bir yandan ulus üstü kuruluşlar diye bilinen uluslararası örgütlere bir yandan da yerel ve bölgesel yönetimler gibi ulus altı kuruluşlara egemenlik haklarından ödünler vermek zorunda kalıyorlar”* şeklinde özetler.

Oysaki kapitalizmin iki yüzyılı geçkin tarihine bakıldığında, aslında durumun sermayenin akışkanlık isteği bakımından çok da değişmeden kendi yolunda gittiğini göstermektedir. Ulusal politikadaki belirgin kırılmalar ise hep bu sınırı olmayan sermayenin sıkışmasının zaman zaman kritik düzeye ulaşmasından kaynaklanmaktadır. Bunlar da kriz dönemlerdir. Sermaye bugün gelinen noktada gerçekleşme -dolaşım ve artış- ihtiyacını kentler üzerinden sağlamak niyetindedir ki önceleri de durum çok farklı değildi. Ulusal egemenlikler, egemenliklerini sermayeye tanıdıkları imkânlar, verdikleri ödünler ölçüsünde sağlamaktaydılar. 70'lerin ekonomik krizi siyasete -ulusal sınırlar içindeki egemenlik alanlarına- doğrudan müdahale anlamına gelen askeri darbelerle aşılmaya çalışırken, 2000'lerin krizi sınır tanımayan neoliberal darbelerle aşılmaya çalışılmaktadır.

Doğan (2001), kapitalist üretim biçiminin gelişiminde, ilkel sermaye birikiminin sağlanması bakımından coğrafi keşiflerin önemi ne ise, feodalizmden kapitalizme geçişte, tarihsel olarak özgün bir rol oynamış bulunan kentin keşfinin de o denli önemli olduğunu belirtir ve Lefebvre'den (1979) aktarır: *“Kapitalizm 20. yüzyılı (hatta 21. yüzyılı) görebilmiyse bunu büyük oranda kent mekânını keşfetmesine borçludur.”*

Harvey ise (2008b) bu bağlantıyı şöyle özetlemektedir: “...Engellerin herhangi biri aşılamadığı durumda sermayedarlar artı-ürünlerini kârlı bir şekilde yeniden yatırıma dönüştüremezler... O halde bu engelleri aşmak ve kârlı etkinlik alanını genişletmek gereksinimleri kapitalist kentleşmeyi ne şekilde yönlendirmiştir?” Harvey kendi sorusuna cevaben; askeri harcamalar gibi görüngülerin yanı sıra kentleşmenin sermayedarların kâr arayışlarında aralıksız ürettikleri artı-ürünü emmede özellikle etkin bir rol oynadığını, ileri sürer ve savını 1850’li yılların Parisi’nde yaşananlarla destekler:

“İlk olarak İkinci İmparatorluk Parisi’nin durumunu düşünelim. 1848 yılı kullanılmayan artı- sermaye ve artı-işgücünün Avrupa çapındaki ilk açık krizlerinden birini beraberinde getirdi. Kriz özellikle Paris’i sert vurdu ve işsiz kalan işçiler ile Temmuz Monarşisi’nin açgözlülüğünün ve eşitsizliğinin panzehiri olarak toplumsal bir cumhuriyeti gören burjuva ütopyacılar tarafından gerçekleştirilen erken doğmuş bir devrimle sonuçlandı. Cumhuriyetçi burjuvazi devrimcileri şiddetle bastırdı ama krize çözüm getirmeyi başaramadı. Sonuç 1851’de darbe yapıp ertesi yıl kendisini İmparator ilan eden Louis-Napolyon Bonaparte’nin iktidara yükselmesiydi. Bonaparte siyasetini sürdürebilmek için, seçenek oluşturabilecek siyasi hareketlerin yaygın bir biçimde bastırılmasına başvurdu. Ekonomik durumla hem içeride hem de yurt dışında uygulanacak büyük bir altyapı yatırımı programı aracılığıyla ilgilendi. İkinci durumda bu Avrupa boyunca ve Doğu’ya doğru demiryolları yapımı ve Süveyş Kanalı gibi büyük işlere destek vermek iken, içeride ise demiryolu ağını sağlamlaştırmak, limanlar ve kanalizasyon inşa etmek anlamına geliyordu. Hepsinden öte, Paris’in kent altyapısının yeniden yapılandırılmasını gerektirdi. Bonaparte 1853’te kentin bayındırlık işlerinden sorumlu olmak üzere Georges-Eugène Haussmann’ı görevlendirdi. Haussmann görevinin artı-sermaye ve işsizlik sorunlarını kentleşme ile çözmek olduğunu açık olarak anlamıştı. Paris’i yeniden inşa etmek o zamanın standartlarına göre muazzam miktarda emek ve sermaye emiyordu ve Parisli işgücünün isteklerini bastırmakla da birleşince toplumsal istikrarın başlıca aracıydı. Haussmann Paris’i yeniden şekillendirmek için 1840’larda Fouriercilerin ve Saint-Simoncuların üzerinde tartıştığı hayalî planlardan ilham almıştı ama büyük bir farkla: o kent sürecinin tasarımı olduğu ölçeği dönüştürdü. Mimar Jacques Ignace Hittorff yeni bir bulvar için planlarını Haussmann’a gösterdiğinde Haussmann bunları ona geri fırlatarak şöyle dedi: ‘yeterince geniş değil... Sizinki 40 metre genişliğinde oysa ben 120 istiyorum.’ Haussmann, banliyöleri ekledi ve Les Halles gibi semtleri bütün olarak yeniden tasarladı” (Harvey, 2008b).

Harvey'in bu pasajının, aradan geçen 150 yıldan fazla zamanı neredeyse unutturacak kadar günümüz kentselliğiyle benzerliği şaşırtıcıdır. Öyle ki Haussmann, günümüze Ağaoğlu suretinde geri gelmiş ve önüne konan projelerden hiçbirisini beğenmeyip masadan fırlatıp atmaktadır (URL-7, 2012).

Evet, kentler ve İstanbul yarışıyor. İşin kötüsü kentin hiç kazanamayacağı bir yarış bu. Ama İstanbul kaybettikçe kazananlar da olmakta kuşkusuz. Bugün finans sektörüyle iç içe geçmiş gayrimenkul ve inşaat sektörü sermaye birikimine yeni dinamikler sağlayan bir ekonomik yapılanma olarak karşımızda (Şengül, 2011, Keskinok, 2006) durmaktadır Kentleri dönüştüren, büyüten, planlamayı ve devletin kentsel gelişmedeki rolünü yeniden tarifleyen bir yapılanma... (Penpecioğlu, 2011). Bu yapılanmada İstanbul finans başkenti de olabilir, kültür başkenti de olabilir, tasarım başkenti de... Yeter ki sermayenin önü açılsın. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde 2000'lerin İstanbulu, dünya kentinin dünya sermayesi eliyle aldığı biçim olarak örneklerle değerlendirilecektir.

4.2. SERMAYENİN İSTANBUL TASARIMLARI

Harvey gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sermaye birikim süreçlerini analizinde, sermayenin postfordist dönemle birlikte aşamalı olarak endüstriyel üretimi terk ederek ticaret, turizm gibi tüketim-odaklı sektörlerle ve bilgi ve teknoloji üretimi odaklı sektörlerle yatırım yaptığını gözler önüne serer (Harvey, 1989;1990'dan aktaran Penpecioğlu, 2011). Türkiye'de sermayenin birinci çevrimden (endüstriyel üretim) ikinci çevrime (yapılı çevrenin üretimi) aktarılmasını tetikleyen ticaret ve hizmetler gibi sektörlerde de özellikle 1980 sonrası dönemde yaşanan büyüme oldukça çarpıcıdır. Tüm bunların sonucunda karşımıza, Batılı kapitalist ülkelerdeki gibi bir sanayisizleşme süreci deneyimlememiş, ancak ekonomisi de artık büyük ölçüde kentler ve tüketim faaliyetleri üzerinden işleyen bir ülke çıkıyor. Türkiye'de sermaye birikim ilişkilerinin büyük resmi kısaca bu şekilde tasvir edilebilir (Penpecioğlu, 2011).

80'li yıllar çıkarılan yasalarla yerel yönetimlere yapılı çevre üretimini arttırmak yönünde önemli yetkilerin verildiği yıllarken 2000'li yılların yetkilerin merkezileştiği yıllar olduğu söylenebilir. Devlet bu dönemde kentsel yapılı çevre üretimini teşvik eden çok sayıda yasa yapıcı müdahalede bulunmuştur. Merkezi yönetimle birlikte bu

sürecin baş aktörleri, finans sektörüyle iç içe geçmiş “gayrimenkul yatırım ortaklıkları” olarak örgütlenen büyük sermayeli inşaat şirketleridir.¹¹

Kamu arazilerinin turizm, toplu konut, alışveriş merkezleri ve kentsel dönüşüm projeleri için özel sektöre tahsis edilmesi ve satılması, TOKİ'nin yetkilerinin artırılması yönünde yeniden yapılandırılması ve toplu konut üretiminin teşvik edilmesi, kıyı alanlarında ve turizm merkezlerinde yatırımları kolaylaştıracak önlemlerle yapılı çevre üretiminin desteklenmesi, rant-farkını kapatmayı amaçlayan büyük ölçekli kentsel projelerin desteklenerek Büyükşehir Belediyelerinin ve kamu-özel sektör ortaklıklarının (public-private partnerships)¹² bu projeleri yaşama geçiren kurumsal yapılar olarak düzenlenmesi, planlama yetkilerinin farklı sektörlerde uzmanlaşmış devlet kurumları (Bakanlıklar ve Başbakanlığa bağlı kuruluşlar) arasında dağıtılarak kentsel mekâna bütünlükten yoksun müdahalelerin önünün açılması... vb. (Penpecioğlu, 2011). Türkiye’de ve İstanbul’da ele alınacak hangi proje olursa olsun tümü devletin ve sermayenin el ele verip yolunu açtığı bu gelişmelerin ürünüdür. Ancak bütün bu düzenlemelere rağmen sermaye bakımından problemin çözülebilmiş olduğu söylenemez. 2008’de ABD’den başlayan emlak krizi ülkemizin de kapısını çalmak üzeredir.

Şengül (2012) bir sunumunda; Harvey’in sermaye ve emeğin yeniden üretimine dayalı piyasa ve devletin kontrolünde yürüyen kapalı bir sistemi tarif ettiği şemasından yola çıkarak, sistemin artık bu şekilde kapalı olmadığını, finans sermayesinin sadece %5’inin üretime döndüğünü, gerisinin ise hisse senedi, bono gibi maddi karşılığı olmayan çeşitli araçlarda bulunduğunu belirtmiştir. Şengül’e göre eskinin yeniden üretimin mekânı olan konut da bu bağlamda şimdi bir yatırım aracı, hisse senedi haline gelmiştir. Ankara’da şimdiden 2025’e kadar planlanan konut ihtiyacının üç katı konut bulunmakta, dolayısıyla pek çok lüks konut boş kalmış durumdadır.

Dolayısıyla bu tespitlere gayrimenkulün menkul haline geldiğini ve tek geçerli değerinin değişim değeri olduğu eklenebilir. O halde planlama-tasarım girdilerinin olmazsa olmaz koşulu olan insan, çevre, ihtiyaç gibi kullanım değerine ilişkin girdilerin bu sistemde boşa çıkması tesadüf, aymazlık ya da kötü niyet değil, olsa

¹¹ Zorlu Yapı Yatırım A.Ş., Karayolları arazisinde yapacağı Zorlu Center’ın finansmanı için Akbank ile 400 milyon dolar tutarında döviz kredisi anlaşmasına imza attı. Akbank’ın sağladığı kredi paketi, gayrimenkul geliştirme projesi kapsamında, Türkiye’de tek bir banka tarafından tek seferde verilen en yüksek tutarlı kredi olma özelliğini taşıyor. Haber: Radikal Gazetesi Ekonomi servisi, 28.06.2007

¹² Dubai Kuleleri, Sama Dubai ve İBB işbirliğiyle yaşama geçirilecek böyle bir projeydi ancak Dubai’nin çekilmesiyle rafa kalktı (Penpecioğlu, 2011).

olsa zorunlulukla açıklanacak bir durumdur. Ancak hal böyleyken, planıcı ve mimarlar olarak gerçekleştirmelerinde aracı olduğumuz bu türden yatırımları desteklemek, yüceltmek, ya da entelektüel seviyeleri zorlayan felsefelere dayandırarak meşrulaştırmaya çalışmak da pek naiflik sayılmaz. Bu noktada özeleştiri kaçınılmaz olmaktadır.

Artun (2012), daha önce sözü geçen *Mimarın Şöhret Düşkünlüğü* adlı makalesinde pek haklı olarak bu meşrulaştırıcı düşüncelere ve bunları üretenlere ciddi bir eleştiri getirmiştir: “...küresel piyasa mimarları, piyasanın düşmanı radikal düşüncülerle aynı platformda buluşturularak meşrulaştırılır; eleştirel, kuramsal bir ton edinir; “kültürel sermaye” kazanır; başka deyişle markalandırılır. Kısacası sonuçta, Emre Arolat gibi, İstanbul’un yeniden inşasında en büyük sermaye güçleriyle çalışan bir mimarın da, 20. yüzyılda sermayenin en keskin dilli düşmanlarından olan ve sanat yapmakla devrim yapmayı özdeşleştiren bir komünistle kendini markalandırmayı seçmiş olmasını belki de yadırgamamak gerekir. Zaten bu konuda bizim aristokratlar yeteri kadar cüretkârdır: Örneğin sanat yönetimi disiplininin ve sanatın endüstrileştirilmesinin pîri sayılması gereken biri, bu oluşumların sanatın sonu demek olduğunu iddia eden Adorno’yu göklere çıkarabilir. Gene bir başkası, “pazarlama, tasarım, reklamcılık gibi disiplinler, kısacası bütün iletişim disiplinleri sayesinde, filozof ve sanatçının işi, artık, bir ürünü, metayı ya da sanat eserini paketlemektir” diyen Deleuze’ün konferanslarının, “bir Akbank-Sanat Klasığı” olarak ilan edilmesine önayak olabilir. ... Ama her şeye rağmen, sermayeyi Zorlu Center gibi bir heyulada alabildiğine yoğunlaştırarak, görülmemiş bir spekülasyonu yapılandıran mimarın, “gösteri yoğunlaşmış sermayedir” diyen ve gösteriyi çağımızın en hegemonik, en cehennemî hadisesi olarak kuramsallaştıran bir anarşistle aidiyet kurmaya çabalaması ve bu işi, yapılarını Guy Debord’un sinemasıyla birlikte sergileyecek kadar ileri götürmesi oldukça tuhaf kaçıyor. Ayrıca, yabancılaşmanın kaynağı saydıkları için insanların çalışmaya son vererek herkesin şair olmasını hayal eden, bu nedenle de “Çalışmaya Son” pankartlarıyla fabrika basan yıkıcı bir hareketin düşünceleriyle bir retorik kurmak, “toplama kampı mantığıyla” mimar çalıştırdığından şikâyet edilen bir şirketi meşrulaştırmıyor” (Artun, 2012).

Elbette meşrulaştırıcı söylemin gerçek sahiplerinin planıcı ya da tasarımcılar olduğu söylenemez. Toplumun geniş kesimlerinin erişimine kapalı mekânlar içerisinde kurgulanan, sosyo-mekânsal ayrışmayı ve kutuplaşmayı körükleyen, dar gelirli kesimlerin yaşam maliyetlerini arttıran ve bu kesimlerin yaşadıkları yerlerden edilmesine neden olan bu projeler; “Kentlere yatırım çekmek ve istihdam

sağlamak”, “terk edilmiş, yıpranmış çöküntü alanlarını dönüştürmek”, “ekonomik açıdan atıl kalmış alanları yeni çekim merkezleri haline getirmek”, “hayallerdeki gibi bir yaşam” sağlayarak “yaşam kalitesini yükseltmek” gibi hegemonik söylemler temelinde (Penpecioglu, 2011) kurgulanmaktadır.

Yardımcı’ya göre (2005) İstanbul’u dünya kenti olarak yeniden düzenlemeyi amaçlayan bu çabalar ekonomik entegrasyon bakımından kısmen başarılı olsa da İstanbul asıl olarak küresel işbölümünün karanlık yüzünü görmektedir. Büyüyen metropolün yoksullaşan kesimleri ucuz işgücüne dayalı ve iş güvenliği çok düşük sektörlerde çalışmak zorunda bırakılır. Kentin yeni konukları beklenen yabancı iş adamlarından daha çok, eski Doğu Bloğu ülkelerinden, Afganistan’dan, İran’dan, Bangladeş’ten ve Afrika’nın çeşitli bölgelerinden yasadışı yollarla gelen ve kayıtdışı/yasadışı ekonominin çeşitli sektörlerinde çalışan göçmenlerdir. Gelir dağılımındaki eşitsizlik artmış, toplumsal ve mekânsal ayrışma şiddetlenmiştir. 1978’de kent gelirinin yaklaşık %30’u kentin en zengin %10’una düşerken 1994’te aynı pay %1’in elindedir (Yardımcı, 2005).



ŞEKİL 9: Sermayenin kenti yoksulluğu ötelemekle kalmıyor, onu arttırıyor da.

Gelişmiş ulaşım ve iletişim teknolojileri sayesinde uluslararası bir hareketlilik kazanan seçkinler, İstanbul’un toplumsal mekânından kopar ve onunla neredeyse yalnızca görsel bir iletişim kurar. Mimari, kentsel tasarım, polis gücü ve özel güvenlik öğelerinin bir araya gelmesiyle oluşan yeni bir bileşim bu seçkin kesimlere kentin tehlikelerine karşı sahte bir güvenlik hissi vaat ederken, kamusal alanın daha da aşınmasına yol açar. Tüketime adanmış yerler, eriyen kamusal alan içinde, bireylerin bir araya geldikleri yegâne mekânlar haline gelir. Konser veya sergi salonlarında, alışveriş merkezlerinde, turistlere ayrılmış eğlence mekânlarında tüketiciler, gerçek bir toplumsal etkileşim içine girmeden, ortak bir kamusal amaç gütmeyen veya

politik herhangi bir güce sahip olmadan bir araya gelirler. Tüketicinin farklılaşması ve yaygınlaşması gündelik hayatın estetikleştirilmesi kadar etkilidir. Artık kamu kuruluşları, şirketler ve devlet-dışı örgütler (Yardımcı burada büyük sermaye gruplarının desteğini alarak kurulmuş ve kısmen baskı gruplarına dönüşmüş Türk Sanayici ve İşadamları Derneği, İktisadi Kalkınma Vakfı ve İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı gibi kuruluşları kastediyor), doğrudan alışverişi, meta tüketimini teşvik edecek festivaller düzenlemek için işbirliği yapmaktadırlar (Yardımcı, 2005).

İlki 2011'in bahar aylarında düzenlenen ve 40 gün süren İstanbul Shopping Fest (Alışveriş Festivali) bu tür kamu ve özel sektör ortaklığı etkinliklerinin en tipik örneğidir. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve İstanbul Valiliği himayesinde; İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Türkiye İhracatçılar Meclisi desteğiyle; Alışveriş Merkezi Yatırımcıları Derneği, Alışveriş Merkezleri ve Perakendeciler Derneği ve Birleşmiş Markalar Derneği koordinasyonunda gerçekleştirilen festival "İstanbul'u dünyanın alışveriş, kültür ve eğlence merkezine dönüştürme" amacını taşımaktaydı (Adanalı, 2011a). Benzer özellikler taşıyan Dubai ve Singapur kentleri Alışveriş Festivallerinin muadili olan İstanbul Shopping Fest, böylece kendi kamusal alanını yaratma iddiasıyla şekillenen ve alternatif kentsellikler yaratan alışveriş merkezleri etkinliklerinin sokağa, gerçek kamusal alana taşınmasını da meşrulaştırmış oluyordu. Artık tüm bir kent, ışıklı ve temalı -İstanbul gibi eşsiz bir teması olan- bir alışveriş merkezidir.



ŞEKİL 10: Alışveriş ve eğlencenin teması olarak İstanbul

Kentin tamamı belirli bir ücret ödeyebilen izleyici/tüketici grubunun tüketimine sunulmuş bir deneyimdir; İstanbul bir vitrin'dir artık. Vitrin, renkli, parlak, saydam, temiz ve güvenli olmalı; hem ilgi çekecek bir egzotikliğe hem de sermayenin kendini güvende hissedebileceği konfora, altyapıya ve güvenlik sistemlerine sahip olmalıdır

(Yardımcı, 2005). İzmir’de Folkart Kuleleri, İstanbul’da Zorlu Holding’in tüketim kompleksi ya da Ankara’da Parkoran Rezidansları gibi kamu elindeki arsaların özelleştirilmesi ile yaşama geçmekte olan birçok büyük ölçekli kentsel projeye kamuya kapalı bu korunaklı varsıllık adaları, devletin doğrudan desteği ile (Penpecioglu, 2011) üretilmiş olur.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde İstanbul’un arazi, proje ve söylem üretimleri bakımından tartışmalı ancak ölçeği, emlak değeri ve simgesellikleriyle öne çıkmış yapı ya da projelerinden bazılarına, sermayenin İstanbul tasarımları olarak daha yakından bir göz atılacaktır.

4.2.1. Zorlu Center

‘Zorlu Center’i yapamazsın’ dediler yaptım, hayalim gerçek oldu”¹³

Günümüzde hayallerini gerçekleştirenler ya gayrimenkul patronları ya da politikacılar olarak öne çıkmaktadır. Oysa bu hayallerin bedellerini bütün bir toplum beraber ödemektedir.

Son yıllarda kamu mülkiyetindeki arsalar, Büyükşehir belediyeleri, TOKİ ve sermaye arasındaki işbirlikleri çerçevesinde, gayrimenkul yatırım ortaklıkları şeklinde örgütlenmiş büyük sermayeye aktarılıyor. Bu şekilde geliştirilen büyük ölçekli kentsel projeler kentsel mekâna bütünsellikten yoksun, parçacı ve ayrıcalıklı yapılaşma hakkı dağıtan müdahale kanalları yaratıyor. Çoğunluğu kentsel dönüşüm projeleri olmak üzere ayrıcalıklı yapılaşma hakkı tanınan bu tür projelerin birçoğundaki temel amaç yapılı çevrenin maksimum ekonomik getiriye sağlayacak şekilde yeniden üretilmesidir (Penpecioglu, 2011). Penpecioglu’na göre bu tür projeler Lefebvre’in kavramsallaştırmasıyla “soyut mekânın üretim pratikleri”dir; yani rant açısından “atıl” konumdaki alanlarda alışveriş merkezleri, iş merkezleri, lüks oteller, rezidanslar ve tüketim kompleksleri inşa etme pratikleri. Çavuşoğlu da (2011) bu türden projeleri metalaşmamış mekânın kullanıma açılması olarak değerlendirmekte:

“Metalaşmamış mekân kavramı ile açıklanan ve 2000 sonrası döneme damgasını vuran bu mekânsal politikanın dört temel biçimi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi doğal varlıkların sermayeleştirilmesi başlığı altında toparlanabilecek olan tarım, orman, kıyı gibi kamusal alanların yapılaşmaya açılmasıdır. İkincisi devletin

¹³ ‘Zorlu Rezidans’ın İstanbul’un en pahalı projeleri arasında yerini aldığı’ belirtilen haberin içinden, Zorlu Holding Yönetim Kurulu Başkanı Ahmet Nazif Zorlu’nun beyanı (URL-8, 2010).

mülkiyetinde ya da tasarrufunda bulunan alanların kullanımının satış, devir, tahsis vb. gibi yollarla özelleştirilmesidir. Üçüncü biçim acil kamulaştırma, kentsel dönüşüm gibi yasal araçlarla mülkiyete el koyma ve düzenleyerek yeniden dağıtma yöntemidir. Dördüncü biçim ise ayrıcalıklı imar haklarıyla donatılmış bir kentsel arsanın çeşitli finansman modelleri geliştirilerek yüksek rant üretir hale getirilmesidir” (Çavuşoğlu, 2011).

Eski Karayolları arazisinde yani bir zamanlar kamuya ait olan bir arazinin üzerinde yükselen Zorlu Center da bu şekilde üretilmiş büyük bir komplekstir. 2007 yılında arazinin özelleştirme idaresine devri ve açılan ihalede Zorlu grubu tarafından satın alınmasından beri İstanbul'un gündeminde yer almaktadır. İnşaatı Kasım 2012 itibarı ile devam etmektedir.



ŞEKİL 11: Kamusalın özele terkine bir örnek olarak Karayolları arazisi ve Zorlu Center

Nazım Hikmet “yükseliyor yapı kan ter içinde...” dizelerinde hayranlığını yapıcıların emeğine hasretmişti ama ‘popüler’ hayranlığın nesnesi daha ziyade inşaatın ‘sahibi’ yani oraya gömülü olan sermayedir. Betonlaşmış güç-kuvvettir (Bora, 2011). İstanbul’un son kalan en merkezi arsalarından birine yaptığı bu büyük yatırımla ‘Zorlu’ da markalaşmış ismiyle böylesi bir popülerliğin nesnesidir bugün. 1970’lerde tekstil ve dokumacılıkla sanayi sermayesi olarak doğduktan sonra, 1990’larda tüketici elektroniği ve beyaz eşya üretimine yönelen grup 2000’lerin sonunda gayrimenkul sektörüne yönelmeye karar vermiştir (Gülhan, 2011). Zorlu’nun, Akkökler, İşbankası, Özdilekler, Doğramacılar, Tahincioğulları, Ülkerler ve Boydaklar gibi, metropol sermayesinin yıllarca küçümseyerek baktığı yap-satçı “Laz Müteahhit” mesleğine nasıl olup da yöneldiği ise Gülhan’a göre (2011) Türkiye’nin sermaye birikim süreçlerine ve bunların altında yatan siyasi hegemonyanın oluşum seyrine dayanır. Yani cevap, devletin mekânla ilişkisine, kendini nasıl ölçeklendirdiğine ve Lefebvre’in 1970’lerde devleti tipi üretim biçimi adını verdiği, devletin sermayeyle olan girift, amorf, akışkan ve mümbit ilişkisinde yatmaktadır (Gülhan, 2011).

İnşaat müteahhitliği de artık müteahhitlik değil, gayrimenkul ya da konut geliştiriciliği olmuştur. Mühendis ve mimarlarla yapılan toplantıların yerini, reklamcılar ve pazarlama elemanlarıyla yapılan toplantılar alır. Zaten, bu şirketlerde bir elin parmaklarından fazla sayıda mimar veya mühendis çalıştırılmaz; şirketin bir kapitalist kurum olarak ana işlevi aldığı projeyi alt taşeronlara ihale etmektir. Alt taşeronlar da daha alt taşeronlara işleri ihale eder. Patronların görevi de arsa spekülasyonları için finans sermayesi sağlamak ve siyasi iktidarla gerekli bağlantıları kurmaktır (Gülhan, 2011).

Zorlu Center arsasının elde edilişi bu şekilde geliştirilirken projenin elde ediliş şekli de çok farklı değildir. Çavuşoğlu'na göre (2011) imar ve inşaatın başlı başına bir değer haline geldiği bugünkü anlayışta estetik, kullanım değeri hatta kimi zaman akılcılık bile göz ardı edilebilir şeyler haline gelmiştir. Proje, 2007'de Zorlu Grubu'nun Dr. Suha Özkan ve şirketi danışmanlığında açtığı (Artun, 2012), Uluslararası Zorlu Center Mimarlık ve Kentsel Tasarım Yarışması sonucunda elde edilir. Ancak bu 'yarışma olmayan bir yarışma'dır.

Özkan'ın Zorlu Grubu'na sunduğu öneriyle, seçilmiş bürolardan teklif alınacak ve katılımcılardan "en az 100.000 m²'lik kentsel kullanım alanını, kavramsal düzeyden ihale dosyasına kadar bitirmiş olmaları ve ödüller, yayınlar, jüri üyelikleri gibi uluslararası niteliklere sahip olmaları" aranacaktır. Aslında sistem bir yarışma sisteminden çok, ihale sistemine yakındır. Ancak böylesi büyük ölçekli kentsel projelerin Çamlıca Camisi örneğinde olduğu gibi, yarışma ile elde ediliyor olması söz konusu projelerin meşrulaştırılmaları açısından önemlidir. Önceden belirlenen yerel ya da uluslararası bir büro ya da kişiye doğrudan çağrı yapmak ne de olsa tartışmalara yol açacaktır. Nitekim bu yarışma için de Mimarlar Odası *"Karayolları arazisinin yağmaya açılması, yarışma yoluyla meşrulaştırılamaz"* üst başlığıyla bir açıklama yapmış (URL-9, 2007), jüri önermek suretiyle yarışmada temsil edilme teklifini ise reddetmiştir. Gerekçeleri İnşaat Mühendisleri ve Harita ve Kadastro Mühendisleri Odaları ile birlikte, Başbakanlık Özelleştirme İdaresi aleyhine açılmış, *"söz konusu yerde ayrıcalıklı imar haklarını içeren bir yapılaşma belirleyen bu değişikliğin imar mevzuatına aykırılıkları yanı sıra planlama ilke ve esaslarına aykırılıklar içermesi nedeniyle ilgili yerin plan kararının iptaline yönelik"* davalarının bulunmasıdır.

Zaten 'yarışma olmayan yarışma'nın bir jürisi olması da beklenemezdi. Özkan'ın tartışmalara getirdiği açıklama şöyledir: *"Değerlendirmeyi yapacak Jüri'nin açıklanması "Yarışmalar" için aranan ve doğal bir durumdur. Zorlu Center proje*

edinme süreci ise doğrudan bir açık yarışma olmadığından seçimi bir “Jüri”nin yapması zorunluluğu da yoktur. Buna rağmen girilen uluslararası arayış içinde, teklif verecek bürolar düzeyinde bir Değerlendirme Kurulu’nun oluşturulması ilke olarak benimsenmiştir. Böylesine ilgi çekici bir proje sunma ortamında, birçok yetkin mimarın teklif verme süreci içinde olmaları ise proje edinme organizasyonunu zamanlama açısından zorlamıştır”. Neyse ki “dünya çapında bir eser elde etme dileği ve özlemi içindeki” (URL-9, 2007) işverenin çabaları boşa gitmemiş ve yoksunluklara rağmen bir değerlendirme kurulu oluşturulabilmiştir. Fumihiko Maki, Charles Correa, Martin Filler, Ömer Kanıpak ve Prof. Haluk Pamir’den oluşturulan kurulun yaptığı seçimler sonucunda ulusal, uluslararası ya da uluslararası bir şirketle konsorsiyum yapmış bürolardan ‘yarışma’ ön elemesini geçen 12’si içinden Han Tümerterkin, Cafer Bozkurt, Emre Arolat ve Murat Tabanlıoğlu projeleri finale kalır. Zorlu Gayrimenkul’ün oluruyla projelerini birleştirme kararı alan Arolat-Tabanlıoğlu projesi ise son değerlendirmeyi yapan İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’nca, kendisine sunulan bu dört proje arasından seçilir.

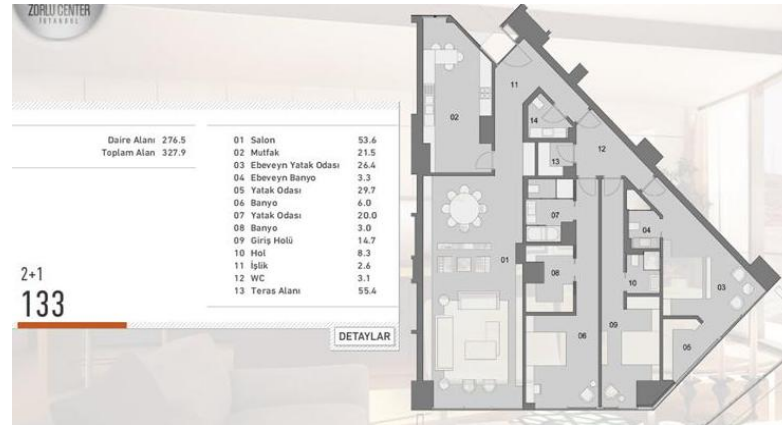


ŞEKİL 12: İstanbul’un en karma fonksiyonlu yapısı; beşi bir yerde Zorlu Center.

Oluşan yeni konsorsiyum projenin ‘yeni bir merkez ve özgün bir kent parkı’ temasını hayata geçirmeyi amaçladığını belirtir. Proje, İstanbul’un kamusal mekân kurgusuna yeni bir halka olarak eklemlenecektir. Zengin yarı açık alanlarla bilindik alışveriş merkezlerinin yapısal ve sosyal normlarını kırarak ve özgün bir kent meydanı tarifi getirecektir. Aynı zamanda farklı işlevlere ilişkin karma kullanımlı planlama ile İstanbul’un kültürel hayatına önemli bir katkı koyması hedeflenmiştir. Zorlu Holding’in patronu Ahmet Nazif Zorlu ise, “50 yıl geçse bile İstanbul’da parmakla gösterilecek” sözleriyle Zorlu Center’ın simgesel değerine işaret eder. Projeyi farklı kılan en önemli özellik olarak ise Türkiye’de ilk kez beş değişik fonksiyonu içinde bulunduracak olan ‘karma kullanım’ projesi niteliğine sahip olması gösterilir;

Rezidans-Ofis- AVM-Otel ve Performans sanatları merkezi (URL-10, 2008 ve URL-11, 2007).

Performans merkezi için planlandığı gibi Broadway'in ünlü işletmecilerinden bir şirketle anlaşılır. Çin, Tayvan, Brezilya, Singapur ve Küba'da işletmecilik yapan (URL-12, 2012) ve şimdi de Türkiye'ye açılan grubun uluslararası bir sermaye grubu olduğu ortadadır. Yine bir başka uluslararası sermaye, Amerikan markası bir otel de Türkiye'ye ilk kez Zorlu'daki kulelerden birinde yer alarak açılacaktır. Zorlu'daki diğer üç kule ise konut alanı olarak ayrılır. Bir internet sitesinin verdiği bilgiye göre kendilerine özel sosyal alanlar bırakılmış olan ve büyük bir kısmı boğaz ve Marmara denizi manzaralı olan bu konutların m² fiyatları 11.000 ile 17.500 dolar arasında değişmektedir: *Proje şehir hayatının kalbinde yer almayı seven insanlar için kuşkusuz çok cazip. Tabii ki burası için ayırabilecek ciddi bütçesi olanlara; 2+1 evlerin bile 2 milyon dolardan başladığı düşünülürse...* (URL-13, 2012). Tabi her bütçe sahibi de bu alışverişin tarafı olamayacaktır. Bir haberde, Ahmet Nazif Zorlu, CV'sini beğenmedikleri kişilere satış yapmayacaklarını, Zorlu Center'da yer alacak rezidanstan ancak dünyadaki itibarlı ve saygın kişilere satış yapacaklarını belirtmiştir (URL-14, 2007). Haber sitelerinin belirttiğine göre iş ve magazin dünyasının öne çıkan figürlerinden Ali Ağaoğlu ve Acun Ilıcalı şimdilik bu saygın kişiler arasına girmiş durumdadır (URL-15 ve 16, 2012).



ŞEKİL 13: Zorlu Center'da bir daire planı

Bu arada, en prestijli gayrimenkul fuarı olarak anılan MIPIM'e damgasını vuran ise yine Zorlu Gayrimenkul olmaktadır Sponsorluk için 100 bin Euro bütçe ayırdığı belirtilen Zorlu'nun, 18 bin kişinin ziyaret ettiği MIPIM'in açılış partisinde 6 bin özel davetliyi Burhan Öcal ve All Stars Grubu'nun davul zurna eşliğindeki müzikleri ve Türk mutfağı ile ağırladığı ve sonuç olarak İstanbul'un tanıtımına harcadığı paranın 500 bin Euro'yu bulduğu duyurulur: *"Amacımız Türkiye'yi tanıtmaktı, fazlasıyla*

başardık” diyerek ne kadar gururlandığını belirtmektedir Zorlu (URL-17, 2012). Zorlu’nun hayalinin ya da tanıtımını yaptığı Türkiye’nin nasıl ve kimin için olduğu ise destekçilerinden anlaşılabilir: Türk emlak sektörüne katkı sağlamak ve yeni yatırımları desteklemek amacıyla düzenlenen ve Silverline Ankastre, Ekonomist, Capital, maison Française ve hürriyet-emlak.com’un işbirliği ile yapılan “Türkiye’nin en başarılı emlak yatırımları araştırması 2011” sonuçlarına göre Zorlu Center büyük jüri tarafından, “Türkiye’nin en başarılı emlak yatırımı” olarak seçilmiştir. Hayallerinin başka kimlerle örtüştüğü ise yine aldığı diğer ödüllerden de takip edilebilecektir. (URL-18, 2012).

Bu çok ödüllü ve *‘yeni bir merkez ve özgün bir kent parkı’* temasıyla üretilen ve hayata geçen proje zihinlerde canlandırılmaya çalışıldığında gerçekten de *‘özgün bir park’* olarak belireceği açıktır; muhteşem renk ve parlaklıklar içindeki 3d çizimlerin soyut insanlar parkı. Gerçeği bundan iyi tarifleyen bir soyutlama olamazdı. Tıpkı Tarlabası’ndaki, Sulukule’deki Süleymaniye’deki gerçeğin tarifleri gibi. Ancak Arolat CV’yle daire alınacak bu yerleşmenin yine de İstanbul’a katkısı olacağına ısrar etmektedir: *"Proje sorumlusu olarak söylüyorum. Bu proje tepe tepe kullanılacak. Biz değilsek de, çocuklarımız, torunlarımız kullanacak. İstanbul'un yeni kentsel merkezi olacak. Yeşil alan bağlamında orası bakımsız ve sıhhi olmayan bir alandı. Şimdi çok daha bakımlı, çok daha az problem taşıyan bir yer olacak. Ayrıca ortasında kocaman bir kentsel mekân var, oraya herkes girebilecek. Kapalı bir alışveriş merkezi yapmak yerine, yeni bir meydan yapıyoruz. Ayrıca yapıların üzerindeki kabuklar yeşillendiriliyor. Zorlu Center'ın İstanbul'a olumsuz değil, olumlu katkısı olacağına inanıyorum"* (URL-19, 2012).



ŞEKİL 14: Zorlu’nun İstanbul’un kamusal mekân kurgusuna yeni bir halka olarak eklenme iddiasındaki özgün kent meydanı.

Böylece belki de Özkan ve Arolat’ın bu optimist düşüncelerinin de yardımıyla hakkında açılmış davalar da bertaraf edilerek Zorlu projesi hayata geçmeye başlamıştır. 2010’a yetiştirilmesi beklenen ancak son teslim tarihi 2013 olarak

açıklanan projede bazı aksaklıklar sürmüyor değil, ne de olsa bu parlak resmin arkasında canıyla kaniyla insan ve insan emeği bulunmaktadır. Güvencesiz ve güvenliksiz çalışma koşulları sonucu işini ve daha kötüsü hayatlarını kaybeden işçiler, iflas eden taşeron firmalar, kapı önünde hak almak için yapılan direnişler ve şantiye kapısına yerleştirilen polis barikatı (URL-20, 2012). Bu noktada, bu ve benzeri projelerin kent mekânının kamusalılığını sağlama yöntemleri sorgulanmaya açıktır.

4.2.2. Demirören AVM

Demirören AVM İstanbul'un hem merkezi hem tarihi hem de kültürel en önemli akslarından biri olan İstiklal Caddesi üzerinde yer almaktadır. 19. yüzyıldan bu yana kentin en canlı ve en özgün bölümünü oluşturan cadde şimdilerde Adanalı'nın deyişiyle "*sermayenin caddeyi geri istemesi*" durumu ile karşı karşıya bulunmakta. Yalçınan'a göre Demirören Beyoğlu'nda gerçekleşen geniş çaplı bir dönüşümün tetikleyicisi ve hızlandırıcısı olmuştur Beyoğlu'nda bina kullanımları Demirören AVM'nin de damgasını vurduğu üzere, alışveriş ve tüketim üzerine biçimlenen kullanımlara dönüşmüştür. Acar'a göre ise bu şekilde etik olarak da çok şey kaybetmekte olan caddenin 19. yüzyıl tarihi dokusu bir tüketim malzemesi haline getirilmiştir (URL-21, 2011). Kitapçılar, sinemalar, çarşılar bir bir kapanmakta, yerlerini büyük özel sermayeye ait bina ve hatta Demirören AVM'de olduğu gibi ada ölçeğinde yapılar almaktadır.



ŞEKİL 15: Sırasını bekleyen Cercle d'Orient ve tartışmalarla açılan Demirören AVM.

Cadde üzerinde yerli ve yabancı sermayenin baş döndürücü hızdaki emlak yatırımlarına paralel bir şekilde, büyük bankaların (Garanti, Akbank, Yapı Kredi) ve holdinglerin (Sabancı, Koç, Borusan) sponsorluğunda kurumsal sanat merkezleri ve

büyük markaların (Lacoste, Nike, Converse, Mango) prestij mağazaları açılmakta ve AVM'ler Cadde tarihinde ilk defa cazip emlak yatırımları olarak öne çıkmaktadır. Belediye, yabancı ve yerli sermaye akışını kolaylaştırmak için mekânsal müdahalelerde bulunurken İstiklal Caddesi'ni ve çevresindeki toplumsal ve ekonomik yapıyı da ehlileştirmiş olmaktadır. Dolayısıyla, disipline edilmiş bir tüketim merkezi olarak işlev görmeye başlayan ve çeşitliliğini ve özgünlüğünü hızla yitiren İstiklal Caddesi dünyanın herhangi bir şehrinde yer alan ana caddeler ile aynılaşmaktadır (Adanalı, 2011a).

Güzer (2012) bir değerlendirmesinde, benzer değerlerin kültür ve coğrafya farkı gözetmeksizin geçerlilik kazandığı böylesi bir ortamda cephenin, tipolojiyi örten, tasarımı farklı bir nesne gibi göstermek üzere işlevselleştirilen yegâne unsur olarak öne çıktığını belirtir. AVM'ler ise içe dönük yapılarıyla cephenin bu türden bağımsız bir ifade ortamına dönüşmesine yönelik son derece esnek bir zemin sunmaktadırlar. Bir yanda farklılık, özgürleşme ve çeşitlilik olarak sunulan tüketim kültürü, öte yanda onunla gelen alabildiğine standartlaşmış ve tipleşmiş üretim ilişkileri ve tüketim biçimleri, ilk anda bir çelişki gibi algılsa da "farklılık", "zenginlik", "çeşitlilik" gibi kavramların mimarlıkta olduğu gibi yüzey oyununa indirgenmiş olduğu görüldüğünde, bu çelişki anlamını yitirmektedir (Güzer, 2012).



ŞEKİL 16: 19. yüzyılda Deveaux Apartmanları, 20 yüzyılda Emekli Sandığı Binası ve 21. yüzyılda Demirören AVM; değişen dönemler değişen temsiller ve değişen işlevler üretiyor.

İstiklal Caddesi'nin eski cephelerinin temizliği ya da Demirören AVM'de olduğu gibi cephenin yeniden inşası ise içerinin tüm çelişkilerini gizleyen ve meşrulaşmak için başka da bir şeye ihtiyaç duymadığından sermayenin dört elle sarıldığı bir uğraştır. Üstelik kendi marka değeri için reklam olacak nitelikte bir geçmişi ihya etme yöntemidir bu. Oysa gerçek bunun tam tersidir: Demirören AVM geçmişi ihya etmek yerine geçmişten ihya olur. Sonuçta bu proje sahipleri gözünde öyle meşrudur ki,

ona sahip çıkacak, onunla karşılıklı ilişki içinde marka değerlerini arttıracak bir mimara dahi ihtiyaç duymamıştır. Mimarı belirsizdir ya da bir önemi yoktur.

Yine de Nisan 2011’de kapılarını açan Demirören İstiklal, birçok açıdan ve çok farklı kesimlerden eleştiri oklarını üzerine çekmiştir. Kentsel sit alanı üzerinde yer alan bu projenin mevcut koruma kurallarına göre belediyeden ruhsat alamaması, Koruma Kurulu’ndan geçememesi gerekirken bir şekilde bu engelleri aşmıştır. İnşaat sürecinde bu yapı adası sınırları içinde yer alan diğer tescilli parseller tek tek yok olmuş ve bu yapı tarafından yutulmuştur. Ağa Lokantası, verdiği uzun yıllar süren mücadelenin sonucunda bu şekilde yok olur. Etrafındaki diğer onlarca tarihi yapı için oluşturduğu statik tehlike ve bu yapıların gördükleri geri dönüşü olmayan zararlar süreç içinde dile getirilmişken Demirören AVM bu durumdan da pay çıkarmayı bilir. Ağa Camisi yıkılmak üzereyken Demirören tarafından restorasyonuna başlanır ve restorasyon tehlike sebebiyle değil de sosyal sorumluluk gereği yapılmış gibi ilan edilir (URL-22, 2011). Bütün bunların üstüne, bir de inşaat perdesi inip binanın devasa cephesi yüzünü gösterdiğinde ise bir sürpriz ile karşılaşılır: haksız rant elde etmek için bina neredeyse 10 metre kaçak olarak yükseltilmiştir (Adanalı, 2011a).



ŞEKİL 17: Demirören AVM inşaatı komşu parseldeki Ağa Cami’nde ciddi hasarlara yol açmıştı.

19. yüzyıldaki aslının kötü ve ölçeksiz bir kopyası olan cephesiyle Demirören AVM kamuoyunda rahatsızlık yaratan ya da tepki toplayan diğer projeler gibi kendine yeni bir meşrulaştırma zemini arar. Demirören’in Zorlu gibi meşrulaşmak için mimarlara ya da yarışmalara ihtiyacı olmamıştır. Şimdi de elinde bunlardan çok daha büyük bir güç olan “futbol” vardır. Aynı zamanda yüz binlerce taraftarı olan Beşiktaş futbol kulübünün de başkanı olan Yıldırım Demirören de meşrulaştırmayı bu zeminde arar;

kulübün anlaşma yaptığı Ronaldo, taraftarları ilk olarak Demirören AVM'nin balkonundan selamlayacaktır. Bu aynı zamanda gayrimenkul devlerinin şehrin ne denli yeni sahipleri olduğunun da göstergesidir (Adanalı, 2011c).

Frederic Jameson (2003), Rem Koolhaas'ın Harvard School of Design'da yönettiği lisansüstü seminerlerinde yapılan araştırmaları bir araya getirdiği *Project on the City* adlı çalışmasının ilk iki cildi olan, *Great Leap Forward* ile *Guide to Shopping*'in tanıtımını yaptığı bir yazıda, alışveriş merkezlerinin gelişimine ve anlamına değinir. Jameson'a göre banliyölerin, yeni süpermarketlerin, sonra da alışveriş merkezlerinin bizzat yıkıma uğrattığı eski şehir merkezi bugün yalnızca yeni alışveriş merkezlerine kucak açmamış, kendisi de aynı zamanda bir alışveriş merkezi haline gelmiştir. Koolhaas'ın çalışmasından aktardığı bir örnek de bu tezini doğrular niteliktedir:

“1994’te, alışveriş merkezi resmen geleneksel şehir merkezinin işlevlerini üstlenir hale geldi. New Jersey Yüksek Mahkemesi’nde görülen, alışveriş merkezlerinde siyasal broşürlerin dağıtımıyla ilgili bir davada mahkeme, “alışveriş merkezinin modern zamanların ana caddesini oluşturduğu” nu savunan protestoculardan yana çıkarak, “alışveriş merkezlerinin ‘geleneksel olarak ifade özgürlüğünün mekânı’ olagelmış parklar ve meydanların yerini aldığını” açıkladı” (Jameson, 2003).



ŞEKİL 18: Yeni bir kamusal alan yaratmak Zorlu Center gibi Demirören'in de iddiasıydı.

Demirören alışveriş merkezi de İstiklal Caddesi'ni içine aldığını iddia eden tasarımıyla kendisini caddenin kamusallığının bir devamı olarak sunmaktadır. Ancak Demirören AVM bu bakımdan iyi bir sınav veremez. Çünkü caddenin kamusallığı Demirören AVM'nin öngördüğünce yalnız alışverişle tanımlanmamaktadır. Kendisi de çoğu protestonun muhatabı olan bir binanın New Jersey Yüksek Mahkemesi'nin

tanımlamasıyla *ifade özgürlüğünün de mekânı* olarak farklı protestolara ev sahipliği yapması da düşünülemezdi zaten.

Jameson'a göre (2003) *Guide to Shopping*'in alışveriş merkezlerini odağına alan diğer araştırmalardan farkı; daha konuyu kavramadan, parasını, kiracılarını kaybeden, yerini kaybetmenin eşiğine gelmiş krizdeki alışveriş merkezinde bulmamızdır kendimizi. Peki, bunlar yerini neye mi bırakacak? Bu 19 yüzyılın başlarında gelişen, 1850'lerde ve 1860'larda *kriz noktasına* ulaşan pasajların tam da çöktükleri dönemde bir fotoğrafını çekmiş olan Benjamin'in geliştirdiği tarih teorisiyle açıklanabilirdi: *"Bugünü en iyi şekilde, tarzı, modası biraz geçmiş olan yakın geçmişte durarak anlayabilirsiniz. Kriz, yalnızca alışverişin arkeolojisi ya da tarihiyle, hatta bugünüyle bile ilgilenmek üzere değil, daha ziyade geleceğine bakmak üzere burada durduğumuzu fark ettiriyor. Alışveriş merkezinin bu haliyle geleceği ne olursa olsun, "çok fazla çöp olacak".*

Şimdiki bölümde çalışmanın yönü alışveriş merkezleri ya da çok fonksiyonlu yapılardan, daha sade ve kullanım amacına daha yakın olması gerektiği düşünülebilecek bir konut projesine çevrilmiştir.

4.2.3. One Ortaköy

Öncelikle ele alınacak hangi proje olursa olsun, bir karma işlevli yapı olgusuyla karşı karşıya kalınacağını belirtmek gerekmektedir. Konut işlevinin bu fonksiyonlar çokluğu içinde adeta yapının inşası için bir gerekçe olmaktan öte bir anlam taşımadığı görülmektedir. Zira bu tür büyük ölçekli, yüksek emlak değerli yapılardaki konutların, yatırım aracı olmak dışında ne tür bir ihtiyaca karşılık geldiği şüphelidir. Sonuçta A Plus alıcılar için tasarlanmış bu konutlara sahip olabilecek kesim, her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı nitelikte yapılarda çoktandır yaşıyor olmalıdır. Peki, eğer bu konutlar esas olarak ihtiyaca karşılık gelecek bir işlevi tanımlamıyorlarsa tanımladıkları nedir? Cevabı sektörden bir yöneticinin ifadesinden almak yardımcı olabilir: *"Türkiye, konut sektöründe güzel projelerin hayata geçtiği ve modern mimarinin güzel örneklerinin yaşandığı bir ülke oldu artık. Çünkü sektörde markalı konut üretimi ile birlikte, hikâyesi olan, konsepti olan projeler yapılmaya başlandı. Çok başarılı mimarlarımız var. Konut sektörü "ihtiyaç" değil tam anlamıyla yaşam alanları yaratmaya başlayınca bu başarılı mimari örnekler de ortaya çıkmaya başladı. Artık hikâyesi ve konsepti olan projeler yapılıyor* (URL-23, 2011).



ŞEKİL 19: One Ortaköy'ün terasında kamuya terki öngörülen spor ve yeşil alan düzenlemesi.

Bu hikâyelerin ve konseptlerin neler olduğu, gazete-dergi, televizyon ya da internet gibi her türlü iletişim alanında karşılaşılabilecek reklamlardan anlaşılabilir. Hatta bu tür projelere ait 3D görsellerin çoğu da mimarlarca hazırlanmaktadır: Steril ortamlar, aydınlık ve güler yüzlü insanlar, gülbüz çocuklar ve ev hayvanları, işe giden mini etekli hanımlar, laptoplu beyler, koşu yapan sağlıklı insanlar, havuzda-fitness center'da-saunada keyfe varanlar... vs.



ŞEKİL 20: One Ortaköy'ün konsepti benzerlerinden pek az farklı

One Ortaköy de Zorlu, Demirören AVM ve diğerleri gibi arkasındaki gerçek hikâyeyi gizleyen projelerdendir. Şimdi incelemeye ardından devam etmek üzere onun hikâyesine biraz daha yakından göz atmak gerekirse; proje için '*Hayatı yakalamanın en iyi adresi*' başlığını seçen bir internet sitesinin haberi şöyle devam etmektedir: '*Bilgili Holding, "One Ortaköy" projesiyle yepyeni bir hayatı sizler ile buluşturuyor. Projenin formu, cephesi ve genel organizasyonu bağlamsal elemanlar etkisinde gerçekleşen deneysel stratejiler serisiyle birlikte geliştirilmiştir. GAD'ın tasarım*

çözümü, alana dağılan çeşitli programların kullanımıyla etkili kılınmıştır. Binanın çatısı rekreasyon alanları olacak şekilde peyzajlandırılmıştır. Yeşil çatılar bina kütle görüntüsünü küçülterek mevcut topografyayla kaynaşmasını sağlamaktadır. Binayı saran doğal taş cephesi, doğal yamaç dokusuyla harmanlanmıştır. İstanbul'un lüks ve hareketli merkezlerinden biri olan Ortaköy'de hayata geçirilen One Ortaköy, İstanbul'un en özel tasarımı butik projesi olarak öne çıkıyor. 6.797 m² arazi üzerine kurulu toplam 17.713 m² inşaat alanından oluşmakta olup, 98 ile 325 m² arasında değişen konut tipleri ile 6 kat konut, yer altında 3 kat otopark ve depo alanları ile toplam 95 konuttan oluşmaktadır. 24 saat güvenlik hizmeti veren, her daireye özel 2 kapalı otopark ve misafir otoparkı bulunduran, fitness center, sauna, buhar odası, kapalı ve açık yüzme havuzu ile eşsiz fırsatlar sunuyor. İç tasarımlarında ise mutfakta Alman markası Nolte, ankastre ürünlerde ise Siemens kullanılmıştır. Tüm çatının yeşil alanla kaplı olması One Ortaköy projesini benzerlerinden ayıran en önemli ayrıcalık olarak öne çıkıyor. Özel peyzajlı çatı bahçeleri ve çatıda 2600 metre karelik yürüyüş alanı ile sakinlerine keyifli ve doğayla iç içe bir yaşam sunuyor. "One Ortaköy" sizleri çatıda boğaz köprüsü ve boğaz manzarası eşliğinde açık yüzme havuzu keyfini çıkartmaya davet ediyor' (URL-24, 2012).



ŞEKİL 21: One Ortaköy'de bir daire planı. "Konut değil, yaşam alanı" gibi ne vaat ederse etsin, sonuçta satışa sunulan banyo, mutfak, biraz parke, biraz da boya.

Benzerlerinden pek az farklı bir hikâyesi olduğu görülen projenin mimari konseptine bakıldığında ise, bu projenin ne Zorlu gibi meşrulaşmak için projesini yarışma ile elde etmiş olduğu ne de Demirören AVM projesinde olduğu gibi elinde, mimarının öne çıkmasını gerektirmemiş olan, hazır bir cadde dokusu bulunduğu görülmektedir. Böylece projenin konseptini oluşturmak ve sahiplenmek bol ödüllü mimarına düşmüştür. İşin sahibi eski futbol kulübü başkanı yeni gayrimenkul geliştirici Bilgili bu projede öne çıkmamıştır.

Kent içinde değerli arsa yaratımı söz konusu olduğunda merkezi ve yerel idarelerle özel sermayenin nasıl da bir araya geldiğine ve bütün kamu muhalefetine rağmen kamu yararı aleyhine nasıl işler başardıklarına çalışma boyunca değinilmiştir. One Ortaköy de kent merkezinde sıfırdan arsa üretimine ilişkin önemli örneklerden biridir. Söz konusu proje alanı çok yakın tarihlere kadar semtteki spor kulübünün kullandığı bir toprak sahadan ibaret olan özel mülke ait bir alandır. Hiçbir şekilde imara açılması mümkün görünmeyen, hatta planlarda eğitim ve spor alanı olarak kamuya terki öngörülen alan, belediye afet yönetim planında da toplanma ve geçici yaşam ünitelerinin kurulacağı alanlar arasında yer almaktadır (URL-25, 2012).



ŞEKİL 22: One Ortaköy projesini Boğaziçi Köprüsünden geçerken hakkımızla izleyebiliriz.

Yine Boğaziçi yasası gereği etkilene alanında bulunan alanda yüzde 15 oranında bir yapılaşmaya izin verilmekte, belediyeye terk edilecek yüzde 35'ten sonra kalan yüzde 50'lik kısmın ise yeşil alan olarak bırakılması gerekmektedir. Bütün bunlara rağmen bu alan bir anda nerdeyse yüzde yüz oranında imara ve özel sermayeye açılmıştır. Bu yasalar aleyhine işlemiş bildik bir rant üretme sürecidir; muhafazakârı, demokrasi, eski futbol kulübü başkanı yeni inşaatçı ittifakıyla yürütülmüş ve başarıyla sonlandırılmış bir süreç¹⁴. Aynı ekip bölgede daha önce de bu tür başarılı olduğu iddia edilen işlere imza atmış ve sermayenin engel tanımazlığını açık bir şekilde *Lotus Evleri* projesiyle gözler önüne sermiştir. Burada söz konusu olan bir mezarlık alanıdır ve tek suçları ruhlarını değerli bir arazide dinlendirmek olan bedenlere ait kemikler kepçe ve dozerlerle bir çöplüğe gönderilmiştir (URL-28, 2009). Ancak One Ortaköy kamudan aldığını koşu sahası, yüzme havuzu ve yeşil çatı olarak geri vermeyi nasıl vaat ediyorsa Lotus Evleri'nin de vaatleri olduğu tahmin edilebilir. Burası kamuya aittir denilip kapısından girilemese de şimdilik bu ideal dünyanın

¹⁴ Bu sürece ilişkin haberler için bkz: (URL-26, 2009 ve URL-27, 2011).

köprüden gelip geçilirken izlenebilmek gibi kamusal bir hakkı gözettiği de unutulmamalıdır.¹⁵

Mimarlar Odası'nın projeye ilişkin ÇED (Çevresel Etki Değerlendirme) Raporu ise konuya farklı açılardan yaklaşıldığında nelerin gözetilmesi gerektiğine ya da gözetilmediğine dair önemli bir belge değeri taşımaktadır. Raporda *"...hukuki süreçlerin dejenere edilmesine ilginç bir emsal teşkil edecek söz konusu plan değişikliği ile oluşan imar şartları uygulandığında Ortaköy Vadisinin ölümcül bir imar darbesi daha alacağı"* ve *"şehircilik ilkeleri, planlama teknikleri ve kamu yararına aykırı olarak yapılaşma yoğunluğunu artırıcı ve plan bütünlüğünü bozucu nitelikte bir planlama kararına dayanılarak hazırlandığı"* belirtilen projenin; *"uygulanması halinde telafisi güç zararlara yol açacak ve örnek teşkil edecek olması kanaatiyle çekince ile karşılandığı"* belirtilmiştir (URL-30, 2007). Raporun sunduğu gerekçeler ise şöyledir:

"İstanbul'un eşsiz topografyasının simgeleri olan ve yoğun bir yapılaşma ve betonlaşma sonucunda temiz bir hava solunmasına engel olan egzoz ve sera gazlarını yaşam alanlarımızdan uzaklaştıran doğal havalandırma bacaları olarak, kentin iklimsel konforunu ve doksanlara varan nem ve kentsel sellere neden olan kentsel iklim dengesini sağlayan, yer altı ve yer üstü su toplama kanallarını oluşturan ve bu özelliği ile floristik ve faunistik açıdan zengin bir doğal varlık olan vadi ve dere yataklarının sadece bu özellikleri nedeni ile korunması gelecek kuşaklar ve bizler için evrensel ve hayati bir önem taşıyorken; son derece sorumsuzca teknik ve bilimsel gerçeklere uyulmadan alınmış plan kararları ile Otomotiv sektörünün ve otomobillerin güvenliğini sağlamak ve inşaat alanlarını arttırmak uğruna neredeyse İstanbul'un tamamını büyük bir saksıya çevirip; parsellerin tamamında kentsel toprağı yok ederek; yaşamın en önemli kaynaklarından olan toprak ve suyun buluşmasını önleyip; yok edilen doğanın ekolojik dengesini; betonlaştırılan alanlarda yapılacak mimari eserlerin çatılarına taşınacak 30 ila 40 cm'lik bitkisel topraktan ve kök salmasına izin verilmeyecek ağaçlardan beklemek; ekolojik olarak gezegenimize katkı sunmak için son derece ciddi araştırmalara girmiş bulunan meslek alanımızı, geleceğe karşı içinden çıkılmaz bir sorumlulukla karşı karşıya bırakmış olur.

Bu nedenlerin yanı sıra; on binlerce canımızı yitirdiğimiz Marmara Depremi'nin yarattığı acı ve sıkıntılar henüz dinmemiş olup kentsel yerleşim ilkeleri açısından

¹⁵ Projenin mimarı Gökhan Avcıoğlu, bir internet sitesinin haberine göre "Bina kimindir" sorusuna "kullanıcısı, sahibi ve nihayetinde izleyenindir" şeklinde cevap vermiştir (URL-29, 2012).

çıkarılan dersler apaçık ortaya çıkmış bulunmaktadır. Taşıdıkları yüksek topoğrafik eğim, heyelan potansiyeli ve jeolojik sakıncaları bulunan dere yatakları ve vadilerde bulunan mevcut yapılaşma yoğunluğunun oluşturduğu risklerin yönetilebilmesi için bu alanların kullanımına kısıt getirilmesi gerekirken; olası İstanbul depremi ve deprem sakınlı genel yerleşim ilkeleri hiç göz önüne alınmadan yapılan plan ve plan değişiklikleri ile yüksek yoğunluklu yapılaşmaya açılması ve mevcut ulaşım, trafik ve yerleşme yoğunluğunu artıracak yeni fonksiyonlar yüklenmesi, bu karar sürecine katılan kamusal idare ve aktörlere ve meslek insanlarına ciddi sorumluluklar yüklemektedir” (URL-30, 2007).



ŞEKİL 23: One Ortaköy projesi de Zorlu Center gibi yeşil ve sürdürülebilir tasarım ödülü alanlardan.

Ancak sürecin başarıyla tamamlanmasına hiçbir çekince ya da açılan hiçbir dava engel olamamıştır. Bol ödüllü proje çoktan tamamlanmış ve satışa çıkartılmıştır. En iyimser yaklaşımla kamuya terki unutulduğu varsayılabilen yeşil alanın ise, kat bahçeleri ve çatıya taşınmış olarak yerini bulduğu belirtilir. Hatta ‘2012 Green Good Design’ ödülünü de alan proje Türkiye’de yeşil ve sürdürülebilir tasarımın da öncü eserlerinden biri olarak gösterilmektedir (URL-31, 2012).

Böylece bu tür projeler yeşil ve sürdürülebilir tasarımın ‘ne için ve kimin için olduğu ve neye hizmet ettiği’ gibi çok temel soruları sordurmuş bulunmaktadır. One Ortaköy projesinden bahsedilirken mimarı Avcioğlu’nun da teslim ettiği gibi bir ‘izleyici hakkı’nın (URL-29, 2012) varlığından söz edilebilirse eğer, bu çalışmanın, hakkını bu soruların cevabını aramak üzere kullandığını belirtmek yerinde olacaktır. Tıpkı Zorlu, Demirören AVM ve diğerleri; Taksim yayalaştırma projesi, Emek sinemasının AVM içine alınması, Çamlıca’ya ikonik cami yapılması, Haydarpaşa’nın özelleştirilmesi, Galataport adı altında Karaköy Limanı’nın özel sermayeye terk edilmesi izlenirken de yapılması gerektiği gibi.

4.3. YANILSAMANIN BAŞKENTİ: FETİS(H)TANBUL

Rem Koolhaas'a göre zamanımızın rönesansı, mimarlık yanılmasının, mimarlığın hakikatini ele geçirdiği yer olan Dubai.¹⁶

Dubai'nin çölde yaptığını biz niye cennet İstanbul'da gerçekleştirmeyelim?¹⁷

Çalışmanın bir önceki bölümünde yabancılaşmanın mimarlık alanındaki etkileri, yaratılan fetiş özellikleriyle öne çıkan projeler üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Fetişler kendilerini dayatır, ikna eder ve uyuştururlar. Ancak geçmişte dini yapılarda somutlanarak örneklenebilecek fetiş özelliği bu çalışmada gündelik işlevsellikteki konut, ticaret, ofis vb. yapılar üzerinden ele alınmıştır. Çünkü bugün tartışmaları devam eden Çamlıca, Taksim ya da Göztepe camisi inşalarının anlamı, bu yönüyle Zorlu Center ya da Demirören AVM inşalarından farklı bir değerlendirme gerektirmemektedir. Bir Amman'lı mimarın *"Emlak geliştirme Ortadoğu'nun yeni dini olmuştur"* (Adanalı, 2011b) sözleri ise bu savı destekler niteliktedir. Adanalı'ya göre (2011b) bu, İstanbul'un da ayak uydurduğu "Dubaization" denilen "7 yıldızlı şehircilik" anlayışıdır: *"İkonlara önem verme, tarihin yeniden inşası ve teşhiri, kültür mirasının tematik park anlayışı ile ele alınıp sunulması, mekânların özelleşmesi, güvenlik önlemleriyle kapatılması, 'super size' yapılaşma, AVM'ler ile kamusalılık sağlanması, otomobil endeksli şehircilik, bu anlayışın temel temalarıdır"* (Adanalı, 2011b).



ŞEKİL 24: Emlak geliştirme ve Dubaization

¹⁶ Artun, 2012 içinde.

¹⁷ Ahmet Nazif Zorlu'nun; Zorlu Center'ın dünyanın saygın isimlerinin birinci adresi olma hedefiyle yola çıktığını belirttiği görüşmeden (URL-14, 2007).

Bu anlayışta insan ve doğa amaç değil yalnızca araçtır; hizmet eder ve tüketirsiniz. Kullanım değil gayrimenkul değeri esastır. Orman arazilerinin ya da su havzalarının imara açılıyor olmasını dert etmek ya da bunlara muhalefet etmek abestir. Her şeyin iktisadi akıl içinde mantıksal ve meşru bir zemini vardır. Sosyal ve sınıfsal ayrışmalar vardır ancak AVM'lerin kapısı herkese açıktır ve yeni yollar, köprüler, ulaşım olanaklarıyla üreticiler, hizmet ediciler ve tüketiciler olarak kentliler her yere ulaşabilmektedirler. Ve her şeyden önemlisi en önemli meşrulaştırma stratejisi olarak *mülkiyet hakkı* korunmaktadır.

Sargın'a göre (2008) mülkiyet hakkı üzerinden yapılan meşrulaştırmayı, kente ilişkin büyük ölçekli tasarrufları salt büyükşehir belediyelerinin yetkesine devreden "kentsel dönüşüm yasası" açısından okumak olasıdır: *"Kentsel alanların değer edinimini denetleyen akılcı araç ve bu araçları işletecek aktörlerin noksanlığı, kapitalist düzeneğin insafına terk edilmiş bir değer üretimine yol açacaktır. Burada söz konusu edilenin, sermayedarın istenciyle biçimlenmiş ve mülkiyete dayalı bir artı-değer edinimi olduğunun bilinmesi gerekir. Üstelik mülkiyet esaslı bir düzeneğin meşruiyeti ise sorgusuz kabul görmektedir. Bir diğer deyişle, bütün bu süreç içerisinde gerek yerel yönetici erk, gerekse bu sürecin oluşumuna katkıda bulunan sosyal aktörler, mülkiyet üzerinden edinilen artı-değeri kazanılmış bir "hak" kabul ederek, bireysel mülkiyeti kutsayan bir söylemi üretmekten geri kalmaz. Gerçekte, kamu yararından çok bireysel mülkiyet hakkını savunan bütün bu söylemlerde, bir tür iktidar arayışının izlerini yakalamak olasıdır. Gerçekte Lefebvre'in (1991) de değindiği gibi, kapitalist düzende, iktidar ve mevcut mülkiyet ilişkileri arasında açık bir mücadele söz konusudur: hiç şüphesiz ki, iktidarın gücü mülkiyet edinimiyle doğru orantılıdır"* (Sargın, 2008).

Bir başka meşrulaştırma da yalnızca 'emlak değeri'ne indirgenen kent-mekân'ın paraya koştur bir simgesel değer edinmesinin doğallaştırılmasına yöneliktir. Yine Sargın'dan (2008) dinlendiğinde: *"Sosyal aktörler arasında, yazılı veya değil, bir tür uzlaşma üzerinden geçerliliği sorgulanmayan bu simge sistemi ve onu üstlenmiş nesne, mekânın alınıp satılabilir bir "şeye" indirgenmesindeki son "mutabakat" alanıdır. Kapitalizmin son devresinde, kaçınılmaz bir üstünlüğü olduğu teyit edilen ve uluslararası pazarda dolaşımı meşru kılınan bu simge sistemi (bir diğer deyişle, para), mekânın maddesel ve sosyal bileşenlerini adeta göz ardı eden bir süreci de katıksız meşru kılmaktadır. Mübeccel Kıray'ın (1988) çok daha önceleri dile getirdiği bu kaçınılmaz ilişkisellik, kapitalizmin doğal kılınmasına bağlı bir söylemi kentsel mekân için de geçerli bir akçeymişçesine sosyal aktörlere sunar. ...Ne de olsa salt*

kullanım değeri üzerinden yapılacak bir takas, kentsoylunun varsıllığı önündeki en önemli engellerden bir tanesidir ve süratle bu sürecin başka mecralara itelenmesi gerekir. Üstelik bu iteleminin tarihselliği, ideolojik araçlarla gizlenmeli, saptırılmalı ve yukarıda değindiğimiz biçimiyle, toplumsal kurgulamalar aracılığıyla doğallaştırılmalıdır. İşte tam bu noktada, artı-değere yüklenen ve belki de son çeyreğin en önemli sorun alanlarından bir tanesi olarak kabul edilen ikincil simge sistemlerinin niteliği sorgulanmalıdır. Artı-değere eklemlenen ve tüketimin bir tür yansıması olarak benimsenen işaret-değeri (sign-value), sosyal aktörler arasındaki uzlaşmanın son kertesidir ve sosyal parçalanmayı/ayrıştırmayı/başkalaştırmayı, maddesel bir ortamda meşru bir düzeneğe çeken yeni bir değer sistemiymişçesine, kapitalist örüntü içerisindeki yerini sorunsuz bir biçimde alır. Sosyal aktörler arasında takasa zorlanan “şey” artık, nesnenin kendisi olduğu kadar nesneye bindirilmiş işaretlerin de “yekûnudur”. Satın alıp, tükettiğimiz “şey”, kendisine atfedilen artı değer ve ona takılı bütün işaretlerin kendisidir” (Sargın, 2008).

Bu bölümün devamında, İstanbul’un kendisinin bir işaret değeri olduğundan yola çıkılarak bir tasarım-meta ve fetiş olarak sunulduğu üzerinde durulacaktır. Bu noktada Marks’ın meta fetişizmi kavrayışını da ele almak gerekir.

Marks, emek ürünleri metalar olarak üretilmeye başlar başlamaz onlara yapışan ve dolayısıyla da meta üretiminden ayrılmaz olan şeye *fetişizm* adını verdiğini belirtir: *“Burada, insanlar için şeyler arasındaki hayal ürünü bir ilişki biçimini alan, insanların kendilerinin belirli toplumsal ilişkisinden başka bir şey değildir. Bunun için de, bir benzetme yapmak istersek, din dünyasının sisli bölgesine yükselmemiz gerekir. Burada, insan kafasının ürünleri, kendilerine özgü hayatları olan, kendi aralarında ve insanlarla ilişki halindeki bağımsız biçimler gibi görünür. İnsan elinin ürünleri olan metalar dünyasında da böyledir”* (Marks, 2011).

Marks’a göre metaların fetiş karakteri toplumsal ilişkilerin doğası gereği böyledir: *“Meta biçiminin esrarlı bir şey oluşunun nedeni, basitçe, insanlara, kendi emeklerinin toplumsal niteliğini, emek ürünlerinin nesnel nitelikleri olarak, bu şeylerin toplumsal doğal özellikleri olarak yansıtması ve dolayısıyla, üreticilerle toplam emek arasındaki toplumsal ilişkiyi de, şeyler arasındaki, üreticilerin dışında var olan bir toplumsal ilişki olarak göstermesidir”* (Marks, 2011).



ŞEKİL 25: Minareleriyle yarışan gökdelenleriyle Fetis(h)stanbul.

Burada söz konusu edilen kentler fetişizminin, özelde İstanbul fetişinin kuruluşudur; Lefebvre'in algılanan, tasarlanan, yaşanan mekân diyalektiği bağlamında bir sorgulamadır. Marks'ın (2011) yabancılaşmanın bir veçhesi olarak Kapital'de ortaya koyduğu meta fetişizmi kavrayışı ise, bir meta biçimi olarak üretilen mekânı anlamının araçlarını sunar. Kapital'in sunduğu, üretim, toplumsal emek ve belirleyicileri, yani diyalektik, somut-soyutlama, hem metaların hem de işaretlerin değişimi, kullanım ve değişim değerleri gibi teorik, analitik ve kavramsal araçlarla, mekânın meta biçiminin politik ekonomisi geliştirilir. Metalar, bir kez pazarda değişime başladıklarında, tuhaf bir “şey-lik” niteliği kazanırlar. Esasında insanlar arasındaki toplumsal ilişkiler, “şeyler-arasındaki” fantastik ilişkiler haline gelir ve öyle algılanır. Değişim, emek süreçlerinde ortaya çıkan toplumsal ilişkileri, eylemleri ve sömürüyü bütünüyle kavramayı neredeyse imkânsız kılar. Bu maskeleyici etkiyi Marks, fetişizm olarak adlandırır (Avar, 2009).

Lefebvre'de toplumsal/yaşanan mekân, algılanan ve bilinen mekân birbirinden ayrılamaz. Ancak bilimsel pratikler içinde “mekân”ın bilinen, algılanan ve yaşanan boyutları birbirlerinden ayrılır; bunlar sırasıyla, fiziksel, zihinsel ve toplumsal mekânlara tekabül eder. Mekânın birbiriyle diyalektik olarak ilişkili bu üç ayrılmaz boyutunun birbirinden ayrılması, ayrı ayrı ideolojik amaçlara hizmet eder. Algılanan mekân, mekânsal pratiklerdir (spatial praxis) ve üretim ve yeniden üretimi içerir; günlük yaşam pratiği içinde ifade bulur. Bilinen mekân, mekân temsilleri (representations of space) ve kodlarla kurulmuş ve onlara indirgenmiştir ve üretim ilişkilerine ve bu ilişkilerin çelişkilerine tabidir; bu, mimarların, plancıların, yatırımcıların, coğrafyacıların, toplum mühendislerinin, yani mekânı temsillere ve

soyutlamalara indirgeyenlerin ve böyle kullananların mekânıdır. Yaşanan mekân ise, karmaşık semboller ve anlamlarla kurulan mekândır (spaces of representation); aynı zamanda, yerleşik, hâkim kodları kıran mekânsal pratikleri (bina işgalleri, ‘illegal’ konutlar vb) de içerir (Doğan, 2009).

Savran da (1979), Meta fetişizmi teorisi ile birlikte kapitalist gerçekliğin çok önemli bir yönünün ortaya çıktığını belirtir: *“Bu toplumda, üreticiler ürünlerinin egemenliği altındadır, özne ile nesne yer değiştirmiştir. Marks kapitalist toplumun bu özelliğine “altüst olma” adını verir. İlişkilerin bu “altüst” niteliği, ürünlerin üreticiler üstündeki egemenliği, insanlar arasındaki ilişkilerin özgül niteliğinin ürünlere, nesnelere atfedilmesine yol açar. Böylece, insanların dünyasına egemen olan ilişkiler nesneler arasında ilişkiler olduğundan, bu ilişkilerin doğal ilişkiler olduğu, bu ilişkilerin tâbi olduğu yasaların doğal yasalar olduğu inancı gelişir. Kapitalist toplumun özgül sonuçları, üreticilere doğal ve sonsuz gerçekler gibi görünür. Bu toplumun kaçınılmaz olarak sonsuza dek süreceği tartışılmaz bir gerçek niteliği kazanır. Kısacası, kapitalist gerçeklik bu toplumun sonsuzluğunu tartışmasız kabul eden burjuva ideolojisini üretir ve yeniden üretir”* (Savran,1979).



ŞEKİL 26: İdeolojiyi yeniden üretmeden Kapitalist gerçekliğin eleştirisi mümkün müdür?

Sargın’a (2008) göre de temel sorun, genel geçer mülkiyet ilişkilerinin yarattığı ve önlenemez olduğu düşünülen “mekân fetişizminin” kendisidir. *“...doğal bir hak olduğu savlanan bireysel mülkiyeti ön plana taşıyan siyasi bir söylem söz konusudur ve bu söylem, toprağın sürekli el değişimini istemleyen bir biçimde ustalıkla önümüze sürülmektedir. Örneklerin sayısını arttırmak olasıdır, ancak en yakın ve bildik olandan başlarsak, yakın dönemde gündeme taşınan bir “İstanbul projesi”, anlatımımızı kolaylaştırmak adına, adeta “biçilmiş bir kaftan” gibi durmaktadır. İstanbul’un su havzasına, meşru olmayan yollarla ve kamu kaynakları kullanılarak*

yapılan, üstelik tüketim kültürünü sonuna kadar sömüren bir tür kentsoylu eğlence mekânının açılışı sırasında dillenen siyasi otoritenin söylemi, Lefebvre'in bütün öngörülerini doğrular biçimdedir. "10 liralık arazinin yeni yapılan eğlence alanıyla 1000 liraya satılacağını, 1 milyon dolarlık konutların inşa edilmesiyle de, bölgenin varsıllaşacağını" bir emlakçi kimliğiyle muştulayan siyasi otoritenin, kapitalizmin istemediği mekân fetişizminin bekçiliğine soyunduğunu savlamak, sanırız aşırı kaçmayacaktır" (Sargın, 2008).

Böylece gerek meta, gerekse mekân fetişizmi önermelerinin merkezine yerleştirilebilecek İstanbul kurgusunun nasıl oluşturulduğu incelemeye geçilebilir.

İstanbul finans başkenti olmaktadır şu sıralar. Devlet Planlama Teşkilatı'nca hazırlanmış "İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Stratejisi ve Eylem Planı" 2009'da İstanbul'un dünya kenti olma hedefine uygun bir politikayla ortaya çıkmıştır. Plana göre (URL-32, 2009) İstanbul, *"sanatın, bilimin, kültürün, tarihin ve hoşgörünün dünyadaki nadide merkezi olma vasfına şimdi de modern anlamda bir ekonomik ve ticari merkez olma vasfını"* katacaktır.

Plan, esas olarak İstanbul'un uluslararası finans merkezi olması yolunda, önündeki, ekonomik, sosyal, hukuki, yönetsel vb. ne kadar engel varsa hepsinin düzenlenebilmesine yönelik olanaklar sunmuş ve bu yönde kimi öncelikler sıralamıştır. Tümünün değerlendirilmesi önemli olmakla birlikte çalışmanın kapsamı içinde özellikle önemli olan birkaç nokta ele alınabilir. Plana göre; *"İstanbul'da yaşam kalitesi, güvenlik ve ulaşım imkânları artırılacak, finansal kuruluşların altyapı ihtiyaçlarını karşılayacak fiziksel koşullar sağlanacaktır"*. Bu çerçevede; *"gerekli ofis ve konut stokunun oluşturulmasına yönelik olarak finansal kuruluşların kümeleneyeceği ve çalışanlarının ikamet edeceği bölgelerde deprem ve güvenlik risklerini minimize edecek yapı teknolojileri kullanılacak, yeni teknolojileri kapsayan gayrimenkul yatırımları oluşturularak şehrin yaşam kalitesi yükseltilecektir. ...İstanbul'un yurtiçi ve yurtdışı bağlantıları etkin ve hızlı bir ulaşım imkân sağlayacak şekilde yapılandırılacak, şehir içi ulaşım (hava-deniz-kara-raylı sistem) projeleri tamamlanarak, özellikle havaalanı-kent merkezleri bağlantıları farklı ulaşım sistemleriyle entegre edilecektir. İstanbul'un, yabancılara da hizmet verebilecek şekilde sağlık, eğitim, eğlence, konaklama ve barınma imkânlarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapılacaktır"*. Plan, geliştirilecek bu fiziksel koşullara uygun iş gücü ve eğitim engellerini de ortadan kaldırmak üzere kimi düzenlemelere gidileceğini belirtir: *"Finans alanında insan kaynakları ve eğitim politikaları belirlenecek ve gözden geçirilecektir. Bu çerçevede, üniversite-finance"*

sektörü işbirliğinin güçlendirilmesi, üniversitelerdeki mevcut programların içeriklerinin sektörle işbirliği içinde güncellenmesi, üniversite-sektör işbirliğinin teşvik edilmesi, finans alanında ihtiyaca göre eğitimcilerin ve akademisyenlerin yetiştirilmesi gibi eylemlerin hayata geçirilmesi sağlanacaktır” (URL-32, 2009).

Görüldüğü gibi plan kentin yalnız basitçe bir fonksiyon değişikliği içinde olduğuna değil çok daha kapsamlı bir dönüşümüne işaret etmiştir. Bu dönüşümün en önemli ayaklarından biri 2010 yılında gerçekleştirilir ve İstanbul bir yıl boyunca ‘Avrupa Kültür Başkenti’ unvanını taşır. Bu sadece bir unvan değil, aynı zamanda kentte bir yıl boyunca yapılacak kültürel, sanatsal, akademik, politik etkinlik ve mekânsal düzenlemeler (tarihi bina ve eserlerin restorasyonları, kentin tarihi mahallelerindeki sosyo-mekânsal yapıların korunması ve kente çağdaş müze, kültür sanat merkezleri ve benzeri yapıların kazandırılması ve geliştirilmesi, vs.) için Avrupa’dan akan bir maddi kaynak ve kente turist çekecek büyük bir fırsat anlamına gelmektedir (Kurtuluş, 2011).



ŞEKİL 27: Kültürel pazarlama stratejisinin bir örneği; Haydarpaşa Garı’nda ışık gösterisi

Avrupa Kültür Başkenti projesine yapılan başvuruya verilen destek Yardımcı’ya göre, yalnızca İstanbul’un tarihsel ve kültürel zenginliğine duyulan genel bir inanca değil, aynı zamanda böyle bir projeden faydalanabilecek sektörlerin çeşitliliğine de işaret etmiştir. Kentin bu unvanı hak ettiği düşüncesinden yola çıkan ve geniş sayıda kamu kuruluşu ve devlet-dışı örgütten oluşan destekçiler arasında İKSV (İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı), İBB (İstanbul Büyükşehir Belediyesi), İTKİB (İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliği), Reklamcılar Derneği ve Turizm Yatırımcıları Derneği gibi farklı alanlarda çalışan kuruluşlar yer almıştır. (Yardımcı, 2005).

O dönemde İstanbul'un "tarihi açıdan bir kültür başkenti olmaya belki dünyada en çok hak kazanmış mekân" olduğu, İKSV yetkilileri tarafından da sıkça dile getirilir. Bu düşünceye göre kent aslında her zaman zengin bir kültüre sahip olmuş, fakat bu mirasa sahip çıkılamamıştır; *"bu mirasın tanıtımı, kültür aracılığıyla, sanat aracılığıyla tanıtımı, kültür turizminin gelişmesi açısından da çok önemlidir"* (Yardımcı, 2005). Böylece 'kültürel zenginlik' İstanbul'un pazarlama stratejisinin temelini oluşturur.



ŞEKİL 28: Bir pırlanta kolyeye dönüşmüş İstanbul imgesi

Bu, büyük oranda kurulan bir İstanbul imgesine atfedilen bir özelliktir. Bu imge, kenti bir köprü veya kavşak noktası olarak sunar. Avrupa'nın da Türkiye'den beklediği, küresel finans ve güvenlik ağının bir parçası olması, ama aynı zamanda Doğulu kimliğini korumasıdır. Bu amaçla, Sarayburnu'ndan Sultanahmet meydanına uzanan geniş alan, kilimleri ve nargileleriyle Doğululuklarını vurgulayan kafe, bar, restoran, pansiyon ve otelleri, tarihi anıtları ve müzeleriyle neredeyse bir açık hava müzesine dönüşür. Özellikle vurgulanan bu turistik yerelliğin tersine, Akmerkez, Metrocity gibi alışveriş merkezleri farklılaşmamış, batılı bir alışveriş merkezi kültürünü tüketicilere sunar. Miniatürk, temalı parkların İstanbul'da yaygınlaşacağını ilk işaretini verir. Beyoğlu'ndaki Fransız Sokağı, belirli bir tema etrafında gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projelerinin en belirgin ve en yapay örneklerinden biridir. Haydarpaşa ve Galataport projeleri küresel sermayeye olumsuz öğelerinden temizlenmiş bir İstanbul sunmayı amaçlar. İstanbul'un imajını Dubai'nin Yelken Oteli veya yapay Palmiye Adası'na benzeyen mekânlarla cilalamak isteyen Büyükşehir Belediyesi, hazırladığı projelere uluslararası yatırımcı desteği bulmaya çalışır. Kısmen bu dönüşümlerin tetiklemesi sonucu, kimi profesyonellerle sanatçı ve aydın gruplarının Cihangir, Galata, Arnavutköy ve Kanlıca gibi bölgelere kayması, buralarda mutenalaşma (gentrification) sürecinin başlamasına sebep olur (Yardımcı, 2005).



ŞEKİL 29: Kent içi çöküntü bölgelerinden biri olarak ilan edilen Tarlabası'nda soylulaştırma

Ancak, İstanbul'un 2010 Avrupa Kültür Başkenti olarak ilan edilmesinin kente en belirgin etkisi, sosyal, politik, kültürel ve yapısal çevrede yarattığı dönüşümlerden daha çok kentin değişen temsilini meşrulaştırması bakımından olmuştur. Kentin son yirmi beş yıldır geçirdiği radikal dönüşümler, kentin kimliği üzerinde bir tartışma yaratmaktaydı. Kentin mekânsal temsili yerini, gecekonduların belirlediği üçüncü dünya kentinden, gökdelenlerin, lüks toplu konut projelerinin, dev alışveriş merkezlerinin, yeni oteller ve eğlence merkezlerinin belirlediği “küresel kent” temsiline bırakmalıydı. Kent ulusal ve uluslararası sermaye tarafından gerçekleştirilen büyük gayrimenkul yatırım projeleri, geniş yerleşim alanlarını kapsayan kentsel dönüşüm projeleri, TOKİ tarafından gerçekleştirilen toplu konut projeleri ve büyük ulaşım ve alt yapı projeleriyle hızla yeniden yapılanmaktaydı (Kurtuluş, 2011).

Ve şimdi de İstanbul tasarımın başkenti olmaya aday gösterilmektedir. İstanbul Kasım 2013'te, kendisini “Dünya Tasarım Başkenti”ne dönüştürme vizyonu doğrultusunda önemli bir etkinlik olan ve Tasarımın “Davos zirvesi” olarak anılan IDA Kongresi'ne ev sahipliği yapmaya hazırlanmaktadır. Tasarım konusunda dünyanın en geniş katılımlı ve prestijli zirvesi olduğu belirtilen kongrede Türk tasarımının sektörün en büyük oyuncularıyla bir araya geleceği belirtilmektedir. (URL-33, 2012).

Türk Tasarımı'ndan kastedilenin ne olduğunu tam olarak anlaşılamasa da, en azından mimarlık alanında bu kongrede kimlerin bulunacağı yıldız izleri takip edilerek bulunabilir. Elbette tasarım adının duyulduğu yere mimarlığı yakıştırmak da iyimser bir yorumdan başka bir anlam taşımamaktadır. Mimarlık'ın bu sırada gayrimenkul fuarları, yarışmaları ya da kongrelerinde boy gösteriyor olması daha

muhtemel görünmektedir. Sektörün bahsi geçen oyuncuları ise bellidir; kolaylaştırıcı olarak kamu, meşrulaştırıcı olarak üniversite ve niyetin gerçek sahibi olarak (daha çok uluslararası) yatırımcı. *Türk Tasarımı* da bu arada podyumda boy gösterecektir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi desteklediği kongre için, kültür ve spor alanlarında dünya başkenti olma vizyonunu kanıtlamış olan İstanbul'un; önemli bir rekabet sahasında daha kendisini uluslararası düzeyde konumladığını belirtmiştir. Icsid İcra Kurulu Üyesi ve İTÜ Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü Başkanı Prof. Dr. Alpay Er ise; İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin tasarıma olan desteğinin IDA Kongresi'yle artarak devam etmesinin, kentin küresel tasarım haritasında merkezi bir lokasyon olarak yer almasına yapacağı katkıya vurgu yapmıştır (URL-34, 2012).

Yardımcı (2005), John Short ve Yeong-Hyum Kim'in (1999) günümüz kentlerinin sabit yatırımı ve dolaşımdaki sermayeyi çekmek için girdikleri 'savaşlar'dan (place-wars) söz ettiklerini belirtir: *"Yenilenmiş bir kent merkezi, ılımlı bir iş dünyası veya telekomünikasyon ağları kadar, uluslararası etkinliklerle de renklenmiş bir kent yaşamı da ön koşullardan biridir. Bienal gibi etkinlikler, kentin, dünya kamuoyunu cezp edeceğine inanılan birçok imgesini yeniden üretir ve dolaşıma sokarlar; "kıtalararası köprü", "medeniyetler için bir kesişme noktası", "imparatorluklar başkenti" veya "kültürel mozaik" gibi "* (Yardımcı, 2005).



ŞEKİL 30: İstanbul imgesinin en sık başvuru kaynağı; "Kıtalararası köprü" söylemidir.

Yardımcı, İstanbul'un küresel başarısı için festivallerin -ki bu tüm etkinlikler olarak genişletilebilir- parlak bir kent imgesi yaratmak adına önemli bir sorumluluğu olduğuna da vurgu yapmaktadır. *"İKSV'nin de açıkça dile getirdiği gibi "adımızın geçtiği her yer", İstanbul markasını tanıtmak için bir fırsattır. Yine bir başka*

açıklamaya göre festivaller; “kentini kendini küresel dünyaya eklemek için yaptığı hazırlıkların sanatsal ve kültürel boyutu olarak” görülmektedir. Bir anlamda bu tür etkinlikler, TEM otoyolunun, ikinci köprüünün ve havalimanlarının inşası gibi örneklerde cisimleşen genel bir kentsel dönüşümün parçasıdır” (Yardımcı, 2005). Bugün de üçüncü köprü, bağlantı yolları, yeni havalimanı, iki yeni İstanbul, ya da kanal İstanbul gibi projelerle dönüşümün kendi kültürel ve estetik kodlarını oluşturarak devam ettiği söylenebilir.

Kültür başkentliği kadar heyecan, ilgi ve tartışma yaratmasa da 2012 yılı da İstanbul için Avrupa Spor Başkentliği yılı olmuştur. Yine 2020 Olimpiyat Oyunları için İstanbul’un adaylık başvurusunun Tokyo ve Madrid kentleriyle birlikte kabul edildiği duyurulmuştur (URL-35, 2012). Daha önceki başvurulardan bir sonuç alınamamışsa da -2000 yılından beri yapılan beşinci başvurudur bu- bu tür girişimlerin kendisinin bile kent arazisi üzerinde spekülasyon değer artımı yaratmak için birer araç olduğu söylenebilir. İstanbul 2020 adaylığı resmi web sitesinin açıklamasına göre İstanbul’un Olimpiyat adaylığı arkasında güvenli bir ekonomik güç bulunmaktadır ve bu durum aynı zamanda Doğrudan Yabancı Yatırım (FDI)’ın Türkiye’yi dünyanın en ilgi çekici 15. ülkesi olarak gösteren Boston Danışma Grubu’nun yakın zamanda yayımladığı bir raporda vurgulanmıştır (URL-36, 2012).



ŞEKİL 31: İstanbul 2012’de Avrupa Spor Başkenti de oldu.

Tıpkı kültürel zenginlik gibi, sportif zenginlik de kentsel rekabette önemli bir unsur olarak yer almaktadır. Son on yılda inşa edilen iki dev stadyum (Atatürk Olimpiyat Stadı ile Türk Telekom Arena) böylesi bir rekabetin kentsel mekândaki iki önemli işareti olarak durmaktadır. Ancak kentte spor etkinlikleri üzerinden geliştirilen yatırımlar bunlarla sınırlı değildir. İstanbul, 2020 Olimpiyatları ev sahipliği için adaylığa *“Medeniyetler İttifakı ve Olimpiyat ruhuyla iki kıtayı buluşturuyoruz”* mesajıyla çıkar. Bu aynı zamanda yine büyük bir dönüşüm hamlesi anlamına da gelmektedir: *“Projeler ile eşsiz bir olimpiyat şehri haline gelecek İstanbul, ulaşım,*

şehirleşme ve turizm alanında yapılacak yatırımlarla adeta baştan yaratılarak "olimpiyatlara hazırız" mesajı verecek. Sorunlarını çözmüş, modern bir olimpiyat şehri oluşturacak projelerin yanında İstanbul'un tarihi ve kültürel misyonu ile dünyadaki yeri de öne çıkarılacak. İstanbul'un Avrupa ve Asya'yı buluşturan şehir olmasının yanında, farklı dinler ve kültürlerle ev sahipliği yapması en büyük koz olarak kullanılacak. İstanbul'da tüm salaş ve kaçak yapılar yıkılarak yerine modern ve sağlam yeni binalar yapılacak. İstanbul'da kentsel dönüşüm ivedilikle Olimpiyat Köyü'nün bulunduğu alandan çemberler halinde genişletilerek Avrupa Bölgesi'ne yayılacak. İstanbul'u dünya başkenti yapacak "Kanal İstanbul" ve "İki Şehir" projelerinin de bu döneme kadar önemli mesafe kat etmesi ve Olimpiyat döneminde İstanbul için büyük prestij olması sağlanacak. Ayrıca metro ve metrobüs ağını da genişletecek olan İstanbul, en çok seyirci ile olimpiyat rekorlarını altüst etmeyi hedefliyor. İstanbul'da tüm tesisler çağdaş standartlarda olması için yenilenecek. Var olan tesislere ek olarak yapılacak kapalı yüzme havuzu ve tenis kortu dünyadaki benzerlerinin çok ötesine geçecek. Tüm uluslararası müsabakalarda İstanbul'un ev sahipliğini öne çıkaracak düzeyde bir yüzme havuzu olması hedefleniyor. Tenis kompleksi ise adeta gövde gösterisi niteliğinde olacak" (URL-37, 2012).



ŞEKİL 32: Spor da İstanbul için temel pazarlama stratejilerinden biridir.

Görüldüğü gibi, Olimpiyat Oyunları da diğer büyük ölçekli etkinlikler gibi kentlere yatırım çekmek ve büyük ölçekli kentsel projeleri hayata geçirmek için devlet ve sermaye tarafından stratejik bir araç olarak görülmektedir (Penpecioglu, 2011). Londra 2012 Yaz Olimpiyatları için hazırlanan bir rapora göre (Kumar, 2012) dünyanın dört bir yanındaki büyük (ve büyük olma sevdalısı) şehirlerin birbirleriyle yarışarak Olimpiyat Komitesini etkilemeye çalışmalarının sebebi; yüksek kârlılık oranıdır: "Olimpik vurguncular bu süreçten maksimum çıkar sağlamaya çalışırlar. Bu uğurda halkın vergileriyle, sadece birkaç hafta kullanılacak muhteşem stadyumlar ve tesisler yapılır. Bununla da kalmaz şehirler güvenlik adı altında askerileştirilir ve sivil özgürlükler kısıtlanır. Özetle kamu bütçesi özel sektörün önüne serilir. 2004 Atina Olimpiyatları için başta 250 milyon lira bütçe öngörülürken sonradan bu rakamın 25

milyar liraya çıkması Yunanistan'ın ekonomik krizini etkileyen nedenlerin arasında yer almıştır" (Kumar, 2012).

Rapora göre (Kumar, 2012) yine, *"yaygın inanışın aksine şehirlerin yoksul ve tarihsel olarak marjinalize edilmiş, dışlanmış gruplarının Olimpiyatlar'dan son derece kötü etkilenmesi Olimpiyatlar'ın istenmeyen bir yan etkisi değil; tam tersi, onun özüdür. Olimpiyatlar her zaman David Harvey'in "mülksüzleştirerek sermaye birikimi sağlama" dediğı politikaya hizmet etmiştir. Günümüzde Olimpiyatlar sadece şehirleri "temizleyerek" zenginlerin arzularına uygun bir şehir yaratmak değil, aynı zamanda kâr edilebilir aktivitelerin gerçekleştiğı alanları genişletmek içindir de... 2007'de Birleşmiş Milletler'in fonuyla yapılan Barınma Hakkı ve Tahliyeler Merkezi araştırmasına göre 1988-2008 arasında yapılan Olimpiyatlar 4 milyondan fazla insanın zorla tahliyesine neden olurken dünya çapında en büyük tahliye nedenlerinin arasında yer almaktadır "*.

Böylece, İstanbul'un ve İstanbullu'nun payına nelerin düşeceği sorusu ve bu konuda yapılan tartışmaların haklılığı teslim edilmelidir. Ancak tartışma götürmeyen bir konu varsa o da İstanbul'un bu süreçte gayrimenkul yatırımları için aldığı önemli roldür. 2011 Avrupa Gayrimenkul Piyasalarında Gelişen Trendler (Emerging Trends in Real Estate Europa 2011) Raporu'na göre, İstanbul mevcut yatırımlarda ikinci, yeni satın alımlar ve kalkınmada ise birinci sırada yer almıştır. Geçen yıl (2010) İstanbul mevcut yatırımlar için yedinci, yeni satın alımlar için ise beşinci sırada yer alıyordu. Böylece yatırımcılar 2010'dan bu yana İstanbul için daha pozitif düşünmeye başlamışlardır. Gayrimenkul sektörü için en uygun yatırım alanlarında ilk sırayı 2011 itibarı ile ofis ve AVM'ler paylaşıırken ikinci sırayı oteller, üçüncüyü endüstriyel ve lojistik yatırımları ve en son sırayı da konutlar almıştır (URL-38, 2012).

Türk Yapı Sektörü Raporu'na göre İstanbul'un ofis piyasasının %41'i MİA'da (Levent, Etiler, Maslak, Zincirlikuyu, Esentepe, Gayrettepe, Beşiktaş, Balmumcu), %25'i MİA-dışı Avrupa'da (Taksim-Nişantaşı, Şişli-Fulya-Otim, havaalanı), %34'ü ise MİA-dışı Asya'da (Kozyatağı, Altunizade, Kavacık, Ümraniye) bulunmaktadır. Ataşehir, Kartal ve Kâğıthane de yakın zamanda bu ofis bölgelerine eklenecekler arasındadır. İstanbul Ofis Pazarı 2011 raporu verilerine göre bu bölgeler genelinde kiralanabilir ofis alanlarının %30'u boş bulunmaktadır. Buna rağmen İstanbul, yerel ve uluslararası yatırımcılar için 2011 yılı itibarı ile gözbebeğı olmayı başarmıştır.

'90'lı yıllardan bu yana Levent-Maslak aksının plazalar bölgesi olarak ayrışmasında II. Köprü ve Tem otoyolunun payı büyük olmuştur. Bölgenin III. Köprüyle yeni bir

atılım yapma arifesinde olduğu belirtilmektedir. Daha şimdiden 2016 yılına kadar tamamlanacak inşaat halinde ya da proje aşamasında olan 16 büyük proje bulunduğu ve bugüne kadar mevcut plazalardan gelen kiralanabilir ofis alanı toplam 500.000 m² iken, bu yeni projelerden yalnızca birinin arz edeceği alanın 200.000 m² olduğu bilgisi iş dünyası ile ilgili haberlerde yer almaktadır (URL-39, 2012). Avrupa yakasının Maslak ve Levent'e alternatif yeni ofis bölgeleri Kâğıthane, Sütlüce ve Bayrampaşa iken Ümraniye, Kavacık ve Kozyatağı hattı ise şirketler için Anadolu yakasındaki alternatif bölgeler olmaktadır. Ataşehir'in finans merkezi olmasıyla da pek çok finans kuruluşu merkezlerini bu bölgeye kaydirmiştir. Özel sektör yanında kamu sektörü de genel müdürlüklerini İstanbul'a taşımaktadırlar. Vakıfbank şimdiden Seyrantepe'ye yerleşmişken. Ziraat Bankası, Halkbank, SPK ve Merkez Bankası'nın da İstanbul'a taşınması gündemdedir (URL-40, 2011). Yine AVM'ler yoğunluğu bakımından da İstanbul, Ankara'yla birlikte başı çeken kentlerden biridir. AVM'lerin de yatırımcılar bakımından ne denli kârlı alanlar olduğu, 88'den bu yana büyüme ivmesinin gösterdiği artıştan da anlaşılabilir.



ŞEKİL 33: İstanbul artık sık sık iş ve ekonomi dünyası dergilerine kapak oluyor.

O halde İstanbul'u, inşaat, gayrimenkul ve finans sektörlerinin kol kola ve devletin de desteğini alarak giriştiği bu büyük ve hiç de yaratıcı olmayan yıkıma yönelten nedir? Bir taraftan da kültür, tasarım ya da spor başkenti olmak gibi -ancak yine adı geçen sektörlerle hizmet eden- iddialarla. Öncelikle krizlerden inşaat sektöründeki yükselişler yoluyla çıkıldığını belirten uzmanlara kulak vermek gerekir. Üstelik yalnız ulusal değil uluslararası çapta gerçekleşen bir durumdur bu. Kapitalizmin uluslararası krizi sanıldığı gibi sınırlarımızı teğet geçmemiş olup, sadece türlü felsefe, manipülasyon ve inanışlarla kent ve toplum için iyi olduğuna ikna edildiğimiz

bu büyük inşa süreçleriyle, kriz ertelenmeye çalışılmaktadır. Aslında bu sadece topraklarımıza ya da ekonomimize özgü değil, kapitalizme içkin bir durumdur. Kapitalizm kriz üretir, sonra onu oyalayıcı tedbirler alınır, sonra yeni bir kriz gelir ve yeni tedbirler alınır. Bu böyle sürüp gider. Tabi ki bu tedbirler krizden etkilenen halkın çoğunluğu lehine değil, bir avuç azınlığın lehinedir. Harvey'in 1850'lerin kriz durumuna karşı Paris'in yeniden imarına nasıl girildiği konusundaki anekdotu daha önce aktarılmıştı. Çarpıcı olması bakımından krizden çıkışta inşaat sektörünün rolüne ilişkin bir tabloya göz atmakta da fayda vardır:

İNŞAAT SEKTÖRÜ ve GSYH GELİŞME HIZLARI (2000-2010)



Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

ŞEKİL 34: Krizlerden çıkışta inşaat sektörünün rolü

Sektördeki artış ivmesinin kurtarıcı önemde olduğu açıkça görülmektedir. 2001 ve 2009 yıllarında yaşanan dipten sonra, inşaat sektöründeki yükselişle birlikte GSYH (Gayri Safi Yıllık Hâsıla) da toparlanmıştır.

İnşaat sektörü, ekonominin lider ve sürükleyici sektörlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Pek çok ülkede, inşaat sektöründeki büyüme, makroekonominin gelişmesi için bir araç olarak ele alınmıştır. Hükümetler, ekonomiyi dengede tutmak amacıyla inşaat yatırımlarını arttıracak ve destekleyecek politikaları devreye sokma eğiliminde olmuşlar ve ulusal kalkınma stratejileri kapsamında inşaat sektörüne önemli roller vermişlerdir. Örneğin 2000'li yılların başında Japonya'da, inşaat sektöründeki artan hareketliliğin ve yapım faaliyetlerine yönelik artan talebin ekonomik durumu iyileştireceği varsayımından hareketle kentsel dönüşüm projeleri gerçekleştirmek için özel bir yasa yürürlüğe konmuş ve bu yasanın uygulanmasını sağlamak için özel bir kurum oluşturulmuştur. Bu gün Tokyo'nun merkezinde, 1990'lı yıllarda Japonya ekonomisinde yaşanan ekonomik durgunluk ve bunalımı aşmak

amacıyla yapılmış, bir kısmı dönüşüm projesi olmak üzere çok sayıda kentsel proje yer almaktadır (Balaban, 2011).

Ne var ki krizden çıkış yolu sağlayan sektör, aynı zamanda yeni bir krizin de kurucu unsuru olabilmektedir. Örneğin 2008’de başlayan ve dünyanın bütün büyük ekonomilerini ciddi bir biçimde etkileyen global ekonomik krizin nedeni de inşaat sektörü ve emlak piyasasındaki irrasyonel büyüme ve bu tür bir büyümeyi temel alan konut finansman sisteminin çökmesidir. Emlak piyasasındaki büyümenin sınırlarına ulaşması ve spekülatif bir biçimde şişirilen emlak balonunun sönmesi ile birlikte baş gösteren emlak piyasasındaki değersizleşme, öncelikle gayrimenkullerin sürekli değer artışına dayanan konut finansman sistemini çökertmiş ve ardından tüm ekonomik sistemi bir kriz ortamına sürüklemiştir. İnşaat sektöründeki kontrolsüz büyümenin neden olduğu ve hemen her ortamda karşılaşılan temel sorunların başında, ihtiyaç fazlası yapıları çevre üretimi gelmektedir. Bu gibi durumlarda gerek ihtiyaç fazlası yapı stokunu gerek bu stokun gerektirdiği ihtiyaç fazlası altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek için kamusal kaynaklar irrasyonel bir biçimde harcanmaktadır (Balaban, 2011).

Piyanın krize nasıl sürüklendiğine dair bir örnek olarak İspanya’ya bakılabilir: İspanya’da, 1998-2007 yılları arasında, çoğu birikmiş fonları ellerinden çıkarmak isteyen yatırım bankaları tarafından tetiklenen emlak balonu sırasında, yaklaşık 5,7 milyon lüks ev inşa edildi. Fiyatların normalin yüzde 52 üzerinde seyrettiği, daha 2004’te, The Economist gibi liberal dergilerde yazılıp çiziliyordu. İnşaat şirketlerine devlet, çoğu sahil alanlarında ve tarımsal arazilerde olmak üzere, kelepir ve vergiden muaf arazi tahsis ediyordu. Ev sahipliğinin yüzde 80 civarında olduğu ülkede, 2007 yılında, en büyük inşaat şirketlerinden olan ve halka açıldığı için kâğıt üzerinde on kat büyümüş gözükten Astroc Mediterraneo SA iflasını açıkladı. Ülke topraklarında yaklaşık 1,2 trilyon dolarlık mortgage borcu birikmişti. İspanyol firmalarının ve hanelerinin mortgage borçları, ülkenin GSYH’sının yüzde 60’ına tekabül ediyordu. 2008’de ülke resmî olarak durgunluğa girerken, emlak bazlı krizin tetiklediği işsizlik yüzde 6’dan yüzde 17,2’ye fırladı (Atayurt, 2010).

Türkiye’de de Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK verilerine göre, 2010 yılının ilk çeyreğinde emlak satışları yüzde 26 azalmıştır. Yine, İstanbul’da satılmayı bekleyen 400 bin boş konut bulunmaktadır, bu kadar boş konut bulunmasının sebebi olarak üst gelir gruplarının yatırım amaçlı alımlarının sınıra ulaşması, alt gelir gruplarının da kredi taksiti ödeyecek imkânlardan yoksun bulunması gösterilmektedir. Sonuç

olarak, bundan sonra emlak piyasasına borçlanarak girecek her kurum ve kişi emlak balonunu şişirerek ülkede kriz tehdidini besleyecek demektir (Atayurt, 2010).

İktisatçı-yazar Mustafa Sönmez de (2012), Global Metro Monitor'ün araştırmasına göre, dünyada 2008-2009 krizinden en çok etkilenen kentler arasında ilk sırada yer alan İstanbul'un 2010'dan itibaren sıcak paranın yeniden dönüşüyle beraber kendine geldiğini belirtir. Sönmez'e göre krizden çıkışta etkili olan ise inşaat sektöründeki hızlı canlanmadır. 2011'in ikinci yarısından itibaren ise bütün dünya ekonomisi tekrar inişe geçmiştir. Özellikle Avrupa'da yaşanan ciddi borç krizi Türkiye'yi çok hızlı bir biçimde etkilemektedir. Bu ne demektir? Bu başta İstanbul olmak üzere bu bölgenin ciddi olarak bir inişe geçmesi, yeni baştan bir krizi yaşaması demektir. Yani burada Türkiye ekonomisi tekrar bir daralma, küçülme, beraberinde bir yoğun işsizlik süreciyle karşı karşıya kalacaktır. İstanbul'u bekleyen ise krizi göğüsleyebilmek için veya krizin ortaya çıkarmış olduğu yangını yatıştırmak için kullanılacak bütçeye kaynak olmaktır. Dolayısıyla İstanbul belki bundan sonra daha fazla tehdit altındadır (Sönmez, 2012).



ŞEKİL 35: Türkiye ya da İspanya; şimdi fırsatlar kadar tehditler de benzeşiyor.

Kapitalizmin ölçek büyüttüğü önceki bölümlerde vurgulanmıştı. Gerçekten de böyle olmaktadır. Kentler tam da işaret edildiği gibi irrasyonel kararlar ve uygulamalarla delik deşik edilmektedir. Taksim yarılr, Haydarpaşa satılır, Çamlıca yükseltilirken, İstanbul fetişizmi hiç olmadığı kadar kendi tarihini yazmaktadır. Kentin kentliye yabancılaşması ise sınırları belirsiz bir hızda ilerlemektedir.

Elbette bu noktada İstanbul yalnız değildir. Adanalı (2012), Neoliberal kentsel modeli takip eden, küresel kent olma yarışı içindeki birçok kentte benzer bir dönüşümün gözlenmekte olduğunu belirtir: *“Her ne kadar Dubai’ye özgü olmasa da, Dubaizasyon olarak adlandırabileceğimiz bu modelin ortak özellikleri; öncelikle aşırı bir ikonik ve ‘cüsseli’ mimari vurgusu; ‘görkemli’ tarihin yeniden keşfi ve beraberinde kültür mirasının sanki Disneyland-mış gibi ele alınması; genel olarak mekânın*

özelleştirilmesi ve kapatılması; sadece tüketim merkezleri olarak değil aynı zamanda kamusal sınırlar olarak AVM'ler ve otomobil merkezli bir şehircilik anlayışı, İstanbul'da da genel hatlarıyla böyle bir dönüşüm yaşanıyor“ (Adanalı, 2012).

Yine Sayın'ın bir gözlemi de (2008), sürecin, ya da yanılmanın, ne kadar gözler önünde ve İstanbul'a özel olmadığını ortaya koymaktadır: *“Yakın zamanda birbirine hiç benzemeyen şehirler gördüm; Buenos Aires, Berlin, Amsterdam, Rotterdam. Bütün bunlarda coğrafi olarak birbirlerine hiç benzemeseler bile ortak bir şey var. İnanılmayacak kadar çok inşaat var. Şunu düşünüyor insan: Aslında bu kadar yapıya gerek var mı? Galiba yok. Bir araştırmaya göre İstanbul'da yaklaşık bir milyon konut fazlası var. Büyük sermaye ilk defa inşaata bu denli yüksek bir para yatırıyor. Ama ister Dubai'nin yeniden yapılıyor olmasını, ister İstanbul'da burnunuzun dibinde olup bitenleri düşünün, bunlara ihtiyacımız olmadığını biliyoruz ama bunların yapıldığını da görüyoruz”* (Sayın, 2008).

Yardımcı'ya göre (2005) kentin kendisi, yerel fiziki ve kültürel coğrafyasıyla bağımlı tüketim ve pazarlama üzerinden yeniden kurduğu ölçüde, temalı parklara benzemeye başlar: *“Estetik bir yanılmanın üzerlerini renkli bir tülle örttüğü büyük kentlerin hemen hepsi bu bakımdan birbirine benzer hale gelir. Küresel iletişim altyapısına bağlanmış gökdelenler, oteller ve alışveriş merkezleri, güvenli konut siteleri ve mutenalaşmış tarihi bölgeler, dünyanın neredeyse her yerinde, tehlikeli metropolün güvenliği sağlanmış bölgelerini oluştururlar. ... Artık çevrelenmiş, kontrol altına alınmış güvenli alanlar kentli tüketicisidir. Kentliler kendi kentlerinde birer turiste dönüşürler”* (Yardımcı, 2005).

Benjamin (2004), “totaliter estetik” ile faşizm arasındaki ilişkiyi dile getirirken farklılığı silmeye yönelik pratiklerin, karşımıza her zaman totaliter bir yönetim biçimi olarak değil gündelik hayatın stilize olmuş detayları arasında çıktığını belirtir. Benjamin, totaliter estetik tanımlamasını Haussmann'ın 1850'ler Paris'inde gerçekleştirdiği dönüşümü betimlemek için kullanır. Amacı, bu projenin sınıf çatışmasının bastırılmasında, üretim ve mülkiyet ilişkilerini gizleyen ‘gösteri’nin kurulmasında nasıl bir rol oynadığını vurgulamaktır. Farklılık -ya da çelişkiler- estetik kategoriler aracılığıyla denetim altına alınmaktadır (Yardımcı, 2005). Bu noktada, Ağaoğlu'nun (URL-7, 2012) bugün fikir ve sanat eserleri kapsamında değerlendirilen ve telif hakları bulunan mimari tasarımları masasından fırlatırken gösterdiği yaklaşımın benzer bir hükmetme ve denetim pratiğinden geliyor olabileceği sorusu akla gelebilmektedir.

5. SON SÖZ

Çalışmanın son bölümünde İstanbul kentinin ya da kentin görünümünün ya da bu görünümdeki değişimlerin, gelişimlerin yabancılaşmış toplumsal ilişkilerin tezahürleri olarak meta ve mekân fetişizmi bağlamında eleştirel bir yaklaşımla ele alınması tercih edilmiştir. Marks'ın toplumsal yapı ve Lefebvre'in gündelik hayat eleştirilerine konu olan yabancılaşma, bu çalışmada gerek toplumsallığın gerek gündelik hayatın ayrılmaz bir temsili olarak mekân, kent ve kimi mimari ürünler üzerinden okumaya çalışılmıştır. Bu yabancılaşmış yapıda insan ve organik bir bütün olarak kent, asıl değil tali unsurlardır. Yalnızca alınıp-satılabilir, tüketilebilir olan gerçekliklerdir. Diğer her şey bunun etrafında döner. İnsanın en temel ve zorunlu etkinliği olarak üretim bir sır perdesinin ardındaymış gibidir. Sanki üretmek değil tüketerek var olunur ve tüketebilen oranda da değer kazanılır. İhtiyaca karşılık gelen bir yerde yaşamaktansa, satış değeri daha yüksek olan tercih edilir. Mahalle baskısından kurtulup özel güvenlik denetiminde yaşamak hayal edilir. Sahip olunmasa da hep sahip olunabilir hissi yaratan ısıtılı rezidanslar ve AVM'lerin gölgesinde, bir zamanlar buralarda yaşayan en alt sınıftakilerin nerelere sürüldüğünü sormak akıllara gelmez. Soranlar ayıplanır. Sermayenin kanunu doğanın kanunu üzerinde sayılır. Faklılık ya da özgünlükler ikea tasarımlarının çeşitliliğiyle sınırlıdır. Varlığın en özgün yanının yaratıcılık olduğu unutulur. Pazar günleri, alışveriş merkezlerinde değilse emlak geliştiricilerin satış ofislerinde geçer. Kendi ürettiği zenginliğin 20 yıl, 30 yıl kölesi olur çoğumuz gönüllü olarak. En kötü ve güvencesiz çalışma koşullarına razı olunur böylece. Ve bütün bunların hepsi denetimi dışındaymış gibi gelir insana. Para, devlet ya da politika insan için ve insan ürünü değilmiş de insanı baskı altına alan doğaüstü güçlermiş gibi görünür.

Kent ve mimarlık da bu yabancılaşmadan kurtulamaz; İstanbul'u İstanbul yapan tarihsel, toplumsal, kültürel birikimi değil de bunların pazarlanılabilirliğidir artık. Pazarlanamayan ya da bu resme uymayan ötelenir. Kente ilişkin her türlü sosyal kültürel değer, hatta İstanbul adının kendisi cilalanıp satışa sunulur. İstanbul onu var edenlerin değil, ona türlü şekillerde sahip olanlarındır.

Mimarlığın da özellikle günümüzde amacına yabancılaşmış bir pratik sergilediği açıktır. Tıpkı insan unsurunu temel alması beklenen tüm diğer bilimsel pratikler gibi. Mimarlığın farkı aleniyeti ve iddiasıdır. Mimarlık sadece yaşama aracı değildir, yaşamı kurar da. Bu sebeple taşıdığı sorumluluk yüksektir ve bu sorumluluğu daima yüklenmiştir. Tarih boyunca konumu, ölçeği, malzemesi ve süslemesiyle hâkim

inanç ve ideolojilerin göstereni ve taşıyıcısı olması onun yalnız araç olma özelliğinden değil, aynı zamanda içinde bir ideal dünyayı yani bir amacı barındırıyor olmasından kaynaklanır. O halde mimarlık bir eleştiri potansiyeline de sahiptir. Ütopyaların kent planları ve mimarlık ürünleri üzerinden tasarlanması bu bakımdan bir tesadüf değildir. Mimarlığı felsefeden ayıran şey onun yalnız bir düşünce değil, gerçekleşen bir düşünce olmasıdır. Bu sebeple her mimarlık okuması, bir düşünce okumasıdır aynı zamanda.

Henüz çok başında olduğumuz bir çağın mimarlığını konuşmak kaçınılmaz olarak bizi bir çağın bilinci üzerinde düşünmeye götürür. Aydınlanma, insan topluluklarının gelişiminde önemli bir ivme yaratmış olan, Tanrı'nın yerine insanı koymuş bir düşünce devrimidir. Ancak aydınlanmanın ilerlemeci, insan odaklı düşüncesi bir gelişme yarattıysa da ideal bir dünya yaratamamıştır. Hegel'den Marks'a, Marks'tan Lefebvre'e uzanan yabancılaşmış bilinç ile toplumsal pratikler arasında kurulan diyalektiğin bilgisi, son derece gelişmiş ancak ideal olmayan bu dünyayı ve mimarlığını kavrama çabamızda bize önemli araçlar sunmaktadır.

Hegel yabancılaşmayı insanın zorunlu emek etkinliğinin sonucu bilincinin kendinden sonsuz bir kopuşu olarak ele alırken Marks onu geçici bir tarih kavramı olarak değerlendirir. Yabancılaşmış bilinç yine bilincin bu farkındalığıyla kendini aşacaktır. Zira bilinç toplumsal maddi pratiklerle karşılıklı bir belirlenim ilişkisi içinde dönüşür. Yabancılaşmayı gündelik hayatın eleştirisi için kavramsal bir aygıt olarak kullanan Lefebvre'e göre ise iş yaşamı ile birlikte özel yaşam ve boş vakit de yabancılaşmanın veçhelerindendir. Ancak bu hiçbirinin gerçek bir içeriğe sahip olmadığı anlamına gelmez. Ve bu gerçek içeriktir ki özünde bir yabancılaşma içerse de değişim umudunu barındırır. O halde mimarlık- da kayıtsız şartsız boyun eğmemeli, eleştiri imkânlarının sınırları zorlanmalıdır.

Tarih olasılıkların bilincine varmamızı sağlar. Mimarlık tarihi de bu bakımdan kendi içinde bir amaç olarak değil, *bütünlük* 'ü kavramının bir aracı olarak ele alınmalıdır. Günümüz kent olgusu ve mekân üretimi de bu bağlamda toplumsal pratiklerle ilişkisi içinde ele alınmalıdır. 70'lerin eleştirel kent teorisi, kentleşmeyi, içinde sermayenin sürekli büyüyen bir ölçekte birikiminin gerçekleştiği süreçler olarak ortaya koymuştur. Lefebvre'in ifadesiyle kent yalnızca yapılı bir çevreden oluşmayıp, gerçekte kapitalist gelişmenin öznesidir. Ancak yeni toplumsal ilişkilerin gelişimi de mekânın alternatif üretimiyle mümkündür. Harvey de bu ütopyacı yaklaşımı günümüze taşımış ve mekânı yaratma, kentsel farklılaşma getiren güçlere yaratıcı bir yön verme fırsatımız bulunduğunu belirtmiştir.

Bu noktada ütopyanın içeriği ve anlamına bir göz atmak ihtiyacı doğar. Bloch'un umut ilkesine göre varlık, henüz olmayanı gerçekleştirerek kendisini ifa ettiğinden temelde ütopyacı bir karaktere sahiptir. Gerçekten de umudu olmayan varlığın kendini gerçekleştirmesi de eksik kalır. Bu sebeple olgulara değişmez sonsuz gerçeklikler olarak bakmak yerine bağırırlarında taşıdıkları değişim olasılıklarını görmeye çalışarak yaklaşmak gerekir.

16. yüzyılda Thomas More'dan 20. yüzyılda Howard, Wright ve Le Corbusier'e uzanan ütopyalar da bu açıdan değerlendirilmelidir. Aynı zamanda çağlarına getirilmiş güçlü bir eleştiri olmakla beraber ütopyalar da eleştiriden muaf kalmazlar. Örneğin Tafuri'ye göre 20. yüzyıl modernist ideolojisi kapitalist-endüstriyel ütopyaadan başka bir şey değildir. Yüzyıl sonunun postmodern eleştirisi ise modernizm ütopyasına karşın bir ütopyasızlık olarak gelişir. Modernite çerçevesinde somutlaştırılan bir sorunsal olarak yabancılık durumunun inşası aslında daha eskilere dayanır. Buna göre yabancılaştırıcı olan ve insanda tekinsizlik duygusu yaratan modern kenttir. Modernite insanı evsiz bırakmıştır. İnsana ait tasarım gerçekliğinin sanatsal olana yayıldığını ve bu yönüyle ütöpik bir özlem barındırdığını savunan Bloch da tekniğin sınırlarında kalması ve süsten yoksunluğuyla modern tasarımı kapitalizmi kutsaması yönüyle eleştirir. Bloch'a göre gerçekte mimari, insani bir anavatan üretme çabasıdır.

Bu noktada günümüz mimarlığı da böylesi bir eleştirinin muhatabı olmalıdır. Modernizmin soyut evrensel biçimciliğine somut yerel referanslarla karşı çıkmış olan postmodernizm ne yazık ki gerçek bir eleştiri olmaktan uzak kalır. Hatta postmodern düşüncenin zaman ve mekân bağlamını önemsiz sayan düşüncesi bir zamanlar Uluslararası Üslup'un hayal ettiğini günümüzde ondan daha çok gerçekleştirme şansı bulmuştur. Corbusier'nin Paris'in ölçeğini değiştirecek nitelikte önerdiği işınsal şehir inşa edilmemiştir. Ancak bugün dünyanın her yerinde benzer kentsel dönüşüm süreçlerini yaşayan şehirler devasa ölçekteki yapılaşmalara maruz kalmaktadırlar. İnsanın aklına onca eleştirel birikimin nereye uçuğu sorusu takılabilir. Bu da olgulara nasıl bakıldığıyla ilgili bir sorundur. Debord'un *Gösteri Toplumu* ciddi bir eleştiriyken, Arolat'ın bunu hiçbir şekilde eleştiri izine rastlanmayan mimarlığına felsefe yapması bu bakışın bir yönüdür.

Kurtuluş, günümüz mimarlığına dair sosyolojik bir değerlendirmesinde, kapitalizmin bu evresinde "meslek" olarak mimarlığın doğrudan sermayenin yanında yer aldığını belirtmiştir. Buna göre mimarlığın hayalleri artık doğrudan sermayenin hayalleri ile örtüşmektedir. Mimar artık ne ütopyanın ne de üretilecek olan sosyo-mekânın

üzerinde söz sahibi değildir. Artun da günümüz mimarlığı için benzer bir değerlendirmede bulunmuştur. Buna göre günümüz mimarlığı bütün işlevlerinden arınmış, belli başlı yararı spekülâtif emlak piyasasını tırmandırmak olan yapıların mimarlığıdır.

Bu değerlendirmeler ışığında çalışma sermaye-kent-mimarlık ilişkisinin biraz daha yakından ele alındığı bir İstanbul okumasıyla son bulmuştur. Buna göre İstanbul dünya kentleri içinde niteliksel değil niceliksel bir karşılaştırması yapılabilen kentlerden biridir artık. Yeri belirlenir ve hangi hamlelerle yükseleceğinin işaretleri sunulur. Smith'e göre bu durum üretimin küresel yeniden düzenlenmesinin sonucu gelişen yeni bir şehircilik anlayışına işaret eder. İnsani önceliklerin en sona bırakıldığı bu anlayışta mimarlığın da -Bloch'un eleştirisine katılarak- ütöpik bir özlem barındırmadığını ifade edilebilir.

Oysa mimarlık, insana dair diğer tüm olgularla birlikte (felsefe, bilimler, sanatlar) bir üretim alanı olduğu kadar, bir eleştiri alanı da olmak zorundadır. Hadid-Gehry-Arolat mimarlıkları çağlarının mimarlıklarıdır, evet. Ancak kusurları estetik-akıl-beceri gibi unsurların eksikliğinden değil, eleştiri eksikliğinden kaynaklanır. Yine aynı şekilde Corbusier-Wright vb. mimarlıklarının gücü kusursuzluklarından değil, eleştiri yeteneklerinin gücünden kaynaklanır.

Bu bağlamda İstanbul bugün sermayenin tasarımı olarak adlandırılabilcek bir değişim süreci içindedir ve bu tasarımın geliştirilmesinde her yol mubah sayılmaktadır. İstanbul'un her türlü değeri alınır satılır niceliklere dönüştürülmektedir. Kültür başkenti, finans başkenti, spor başkenti ya da tasarım başkenti gibi olguların tümü bu alışverişte değer artımını sağlayan unsurlardan başka bir şey değildir.

Gayrimenkul bugün bir yatırım aracı hisse senedi haline gelmiştir ve tek geçerli değer değişim değeridir. O halde planlama-tasarım girdilerinin olmazsa olmaz koşulu olan insan, çevre, ihtiyaç gibi kullanım değerine ilişkin girdilerin bu sistemde boşa çıkması tesadüf, aymazlık ya da kötü niyet değil, olsa olsa zorunlulukla açıklanacak bir durum olabilir. Ancak hal böyleyken, planıcı ve mimarlar olarak gerçekleştirmelerinde aracı olduğumuz bu türden yatırımları desteklemek, yüceltmek, ya da entelektüel seviyeleri zorlayan felsefelere dayandırarak meşrulaştırmaya çalışmak pek de naiflik sayılmaz. Bu noktada özeleştiri kaçınılmaz.

Sonuç olarak gittikçe bizim olmayan bir *bizim İstanbul* yanılsamasıdır söz konusu olan. Ekonomik durgunluk ve bunalım dönemlerinden çıkışın bir aracı olarak geliştirilen büyük ölçekli kentsel projeler Sönmez'in deyişiyle İstanbul için daha fazla

tehdit olmaktan başka bir anlam taşımamaktadır. Öyle bir tehdit ki küçük bir azınlık için fırsatlar yaratacakken, çoğunluk için daha fazla yıkım demektir. Düne kadar yaşam garantisi olarak görülen evlerinin ya da küçük iş yerlerinin “başlara yıkılması” gibi hiç de mecazi olmayan anlamı dâhil.

Ele aldığımız Zorlu Center, Demirören AVM ya da One Ortaköy projeleri, ada ya da parsel bazında sebep oldukları hukuki kusurları ya da biçimsel-işlevsel ilişkilerindeki sorunlar bakımından değil, böylesi bir yıkımın parçası olmaları bakımından eleştirilmiştir. Mimari bir ürün olarak değerlendirilmelerinden önce kentin sosyo-ekonomisi içindeki yerlerinin açıklığa kavuşturulması daha önemli bulunmuştur. Bu projelerin her biri daha büyük ölçekteki bir sürecin parçaları olmaktan başka bir öneme sahip değildir, yani çalışmada bahsedilen büyük fırsatlar ve büyük yıkımlar sürecinin.

Her çağın kendi mimarlığını yarattığı önceki bölümlerde belirtilmişti. Bu da kapitalizmin 21. yüzyıl mimarlığıdır. Burada söz sahibi sanıldığı gibi mimar ya da bu çağın mimarlık düşüncesi değildir. Bugünün mimarlığını mimarlık dergilerinden çok gayrimenkul dergilerinden takip etmek daha gerçekçidir. Bir inşaat müteahhidinin -ya da gayrimenkul geliştiricinin- “(...) *inşaat olarak nasıl bir misyon yükleniyorsunuz?*” sorusuna verdiği cevapsa oldukça manidardır: “*21. yüzyıl Türk mimarisi için çalışıyoruz. 17. yüzyıl Fransız mimarisinden veya eski Osmanlı mimarisinden bahsedebiliyoruz ama ne yazık ki 21. yüzyıl Türk mimarisinden bahsedebilmemiz zor. Biz de (...) olarak bunun için çalışıyoruz. Ne yazık ki Osmanlıdan sonra kaliteli Türk mimarisi yapılamadı. Bu anlamda 21. yüzyıl Türk mimarisini kurgulayabilmek için yola çıktık. Bizim birincil önceliğimiz ürettiğimiz konutları satmak değil, inşaat pazarında bir marka değeri oluşturmak, inşaat pazarındaki inşaat firmalarının sahiplerinin duyarlılığını arttırmak, mimari ve sanat anlamında Türkiye’de sivil toplum alanında bir siyaset kurulmasına ön ayak olmak...*” (Marketing Türkiye, 2012).

Yine de umut ilkesi esastır. Varlık, bütün yabancılaşmasına rağmen özünde bir umut barındırır. Daha yaşanır bir dünya umudu. Kent hakkı ya da kentsel mücadeleler bugünün neoliberal kent olgusu kadar gerçekliktir. Yabancılaştırıcı gündelik hayatın her türlü kuşatmasına karşı şiirler, şarkılar yazılmaya, türküler okunmaya, resimler yapılmaya devam ettiği gibi daha adil ve özgür bir toplum için düşünceler de kent ve mimarlık ütopyalarında cisimleşmeye devam etmektedir. Yani varlık kendini gerçekleştirmeyi her zaman bilmiştir ve bilmeye de devam edecektir.

KAYNAKLAR

- Adanalı, Y.**, 2011a. 'Neoliberal ütopya olarak mekânsız mekânlar: Soylulaştırılan İstiklal Caddesi ve ticarileştirilen kent mekânları' *Red Thread, e-dergi*, **3**, (www.red-thread.org).
- Adanalı, Y.**, 2011b. 'İstanbul 2023 neye ve kime rağmen?' *başlıklı sunum*, Salt Beyoğlu, İstanbul, (www.arkitera.com).
- Adanalı, Y.**, 2011c. 'İstanbul on Fire', *mashallahnews, e-gazete*, 07.08.11 (www.mashallahnews.com).
- Adanalı, Y.**, 2012. 'a'dan z'ye kentsel dönüşüm' *röportaj Sarphan Uzunoğlu, Mesele Dergisi*, **63**, (mutlukent.wordpress.com).
- Arslan, E. ve Mura, B.**, 2001. 'Bertell Ollman'ın Marksizm'e Katkısı: Diyalektiği Çalıştırmak', *Praksis*, **3**.
- Artun, A.**, 2012. 'Mimarın Şöhret Düşkünlüğü - Emre Arolat ve Guy Debord', *skopbülten*, Mart, (www.e-skop.com).
- Atayurt, U.**, 2010. 'Bir istilacının portresi: Ali Ağaoğlu', *Express*, **115**.
- Avar, A. A.**, 2009. 'Lefebvre'in Üçlü Diyalektiği', *Dosya 17*, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi.
- Balaban, O.**, 2011. 'İnşaat neyin lokomotif', *Birikim*, **270**.
- Baysal, C.U.**, 2011. 'Kent hakkı yeniden hayat bulurken', *Eğitim Bilim ve Toplum Dergisi*, **36**, Cilt:9, Güz.
- Baysal, C.U.**, 2011. 'Çılgın projeleri değil, Kent Hakkı'nı inşa etmeliyiz!' *Birgün Gazetesi*, 13 Mayıs 2011.
- Benjamin, W.**, 2004. 'Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı', *Pasajlar*, Yapı Kredi yayınları, İstanbul.
- Bilgin, İ.**, 2008. 'Neoliberalizm ve Mimarlık Eğitimi Paneli', *Proje Dikdörtgen Sergisi*, YEM, İstanbul.
- Bloch, E.**, 1959. *Das Prinzip Hoffnung (Umut İlkesi)*, Frankfurt: Suhrkamp.
- Bloch, E., ve Adorno, W.**, 2001. 'Bir şeyler Eksik: Ütopik Özlemin Çelişkileri Üzerine' *Defter*, **42**.
- Bora, T.**, 2011. 'Türk muhafazakârlığı ve inşaat şehveti: Büyük olsun bizim olsun', *Birikim*, **270**.
- Castells, M.**, 1977. 'The Urban Question', Cambridge, MA: MIT Press.

- Castells, M.**, 1983. 'Crisis, Planning and the Quality of Life' Environment and Planning 1.
- Çavuşoğlu, E.**, 2011. 'İslamcı neo-liberalizmde inşaat fetişi ve mülkiyet üzerindeki simgesel hale', *Birikim*, **270**.
- Debord, G.**, 1967. 'La Société du spectacle (The Society of Spectacle)', Paris:Lebovici.
- Doğan, A. E.**, 2001. 'Türkiye Kentlerinde Yirmi Yılın Bilançosu', *Praksis*, **2**.
- Doğan, F.**, 2009. 'Mimarlık ve Mekân Algısı' Dosya editörü, *Dosya 17*, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi.
- Dostoğlu, S.**, 1981. 'Tarih, Mimarlık Tarihi ve Bazı Kavramlar', *Mimarlık*, **81/3**
- Duru, B.**, 2001. 'Gökdelenler ve Kent', *Prof. Dr.Cevat Geray'a Armağan*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara.
- Engels, F.**, 1872. Konut Sorunu, Sol yayınları (1992), İstanbul.
- Ergil, D.**, 1978. 'Yabancılaşma Kuramına İlk Katkılar', *AÜSBF Dergisi*, **3**, Cilt:33
- Ertekin, H.**, 1980. 'Mimarlık ve Ütopya: Kapitalist Gelişme ve Tasarım', *Mimarlık*, **80/1**, 'Mimarlık ve Ütopya II-III-IV', *Mimarlık*, **81/1-2-3**.
- Friedman, J.**, .1986. 'The World City Hypothesis', Development and Change,
- Fromm, E.**, 1993. 'Marks'ın İnsan Anlayışı', Arıtan yayınevi, İstanbul.
- Geddes, P.**, 1915 (reprinted 1997). Cities in Evolution. London: Routledge.
- Gideon, S.**, 1971. 'Architecture and the Phenomenon of Transition', Harvard U. Press.
- Gottdiener, M.**, 2001. 'Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru', *Praksis*, **2**.
- Gülhan, S.T.**, 2011. 'Devlet müteahhitlerinden gayrimenkul geliştiricilerine, Türkiye'de kentsel rant ve bir meta olarak konut üreticiliği: Konuta Hücum', *Birikim*, **270**.
- Gümüş, K.**, 2012. 'Ezber bozan bir örnek: Süheyl Bey Camii', '*eleştiri amacıyla kurgusal olarak hazırlanmış bu metin henüz yayınlanmadan önce mail yoluyla edinilmiştir*'. Aralık, 2012.
- Güzer, A.**, 2012. 'Ticaretin Mimarlığından, Mimarlığın Ticaretine Geçiş Süreci İçinde Ticaret ve İş Yapıları', *Değerlendirme*, Vitra Çağdaş Mimarlık Dizisi 1: Ticari Yapılar, İstanbul.

- Hall, P.**, 1966. 'The World Cities'. London: Weidenfeld and Nicholson.
- Hauser, A.**, 1959. 'The Philosophy of Art History', New York: Alfred A. Knopf.
- Harvey, D.**, 1989. 'The Urban Experience', The John Hopkins University Press, Baltimore and London.
- Harvey, D.**, 1990. 'The Condition of Postmodernity', Blackwell Publishers.
- Harvey, D.**, 2002. 'Sınıfsal yapı ve mekânsal farklılaşma kuramı', *20. Yüzyıl Kenti* içinde, İmge kitabevi, Ankara.
- Harvey, D.**, 2003. 'Sosyal Adalet ve Şehir', Metis yayınları, İstanbul.
- Harvey, D.**, 2008a. 'Umut Mekânları', Metis yayınları, İstanbul.
- Harvey, D.**, 2008b. 'Kent Hakkı', Çev: Meriç Kırmızı, *New Left Review*, **53**, Eylül-Ekim, (www.sendika.org).
- Harvey, D.**, 2012. 'Paris, Modernitenin Başkenti', Sel yayıncılık, İstanbul.
- Hegel, G.W.F.**, 1807. 'Phänomenologie des Geistes' (Tinın Fenomenolojisi), Bamberg/Würzburg
- Heynen, H.**, 2011. 'Mimarlık ve Modernite: Bir Eleştiri', Versus Kitap, İstanbul.
- Jameson, F.**, 2003. 'Geleceğin Kenti', Çev: Ebru Kılıç, *New Left Review* **21**, Mayıs-Haziran.
- Jencks, C.**, 1973. *Modern Movement in Architecture*, London.
- Kıray, M.**, 1998. 'Kentleşme Yazıları', Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Keleş, R.**, 2012. 'Küreselleşme ve Kentleşme Kavramları Üzerine', *mimar.ist* **43**, Bahar, İstanbul.
- Keskinok, Ç.**, 2006. 'Kentleşme Siyasaları', Kaynak Yayıncılık, İstanbul.
- Kostof, S.**, 1977. *The Architect: chapters in the History of the Profession*, NY,
- Kulak, Ö.**, 2011. 'Karl Marks'ta Yabancılaşma, Meta Fetişizmi ve Şeyleşme Kavramları', *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, **55**, Ankara.
- Kumar, A.**, 2012. Londra Olimpiyatları: Şehri Soylulaştırmak için bir fırsat, *Ceasefire Magazine Özel Raporu*, BirGün için çeviren: Onur Erem, 04.05.2012
- Kurtuluş, H.**, 2009. 'Mimarlığın Sosyolojisine Dair Bir Tartışma İçin Üç Başlık', yazı-arşiv, (www.mekanar.com.tr).
- Kurtuluş, H.**, 2011. 'Editörden: İstanbul: Üçüncü Dünya Metropolünden Avrupa Kültür Başkentine!', *İ.Ü. S.B.F. Dergisi*, **44**, Mart., İstanbul.

- Lefebvre, H.**, 1947. 'Critique de la vie quotidienne I', Paris: L'Arche.
- Lefebvre, H.**, 2011. 'Gündelik Hayatın Eleştirisi 1', Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Lefebvre, H.**, 1970. 'La Revolution Urbaine, Paris: Gallimard.
- Lefebvre, H.**, 1973. 'La Survie du Capitalisme', Paris: Editions Anthopos.
- Lefebvre, H.**, 1979. 'Space, Social Product and Use Value', *Critical Sociology: European Perspective* içinde, New York: Grossman.
- Lefebvre, H.**, 1991. 'The Production of Space', Oxford and Cambridge: Blackwell.
- Lösch, A.**, 1954. 'Economics of Location', New Haven, Yale U. Press.
- Mandel, E.**, 1975. 'Yabancılaşmanın Sebepleri', *Marksist Yabancılaşma Kuramı*, Yücel yayınları, İstanbul.
- Marketing Türkiye**, 2012. 'Reklam filmleri kimsenin tekelinde değil!', *İnanlar İnşaat Yönetim Kurulu Başkanı Serdar İnan'la röportaj: Pınar Akbıyık Yıldız*, Marketing Türkiye, Ocak 2012.
- Marks, K.**, 2000. '1844 El Yazmaları', Birikim yayınları, İstanbul.
- Marks, K.**, 2010. 'Yabancılaşma', Sol Yayınları, Ankara.
- Marks, K.**, 2011. 'Kapital, Cilt I: Sermayenin Üretim Süreci', Yordam yayınları, İstanbul.
- Novack, G.**, 1975. 'Yabancılaşma Sorunu', *Marksist Yabancılaşma Kuramı*, Yücel yayınları, İstanbul.
- Oliver, P.**, 1976. 'Primitive Dwelling and Vernacular Architecture', *Shelter and Society*, London.
- Ollman, B.**, 1993. *Dialectical Investigations*, London: Routledge
- Ollman, B.**, 1998. 'Why Dialectics, Why Now', *Science&Society*, **62**, 338-357
- Orbay Kaya, A.**, 2006. 'Tarihsel Süreçte Yabancılaşma Kavramı', *Planlama Felsefesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi yayını, İstanbul.
- Özbudun, S. ve Demirer, T.**, 2008. 'Yabancılaşma ve...', Ütopya yayınevi, Ankara.
- Öz, E.**, 2006. 'Yabancılaşma', *Kavram Sözlüğü II: Söylem ve Gerçek*, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara.
- Özaloğlu, S.**, 2009. 'Yeni Gurna: Yerellik, Mimar: Hasan Fethi', *Dosya: Sıfırdan Başlamak* içinde, *Mimarlık*, **350**.

- Penpecioglu, M.**, 2011. 'Kapitalist kentleşme dinamiklerinin Türkiye'deki son 10 yılı: Yapılı çevre üretimi, devlet ve büyük ölçekli kentsel projeler', *Birikim*, **270**.
- Rapoport, A.**, 1969. 'House, Form and Culture', Englewood Cliffs, NJ. Prentice-Hall.
- Rudolfsky, B.**, 1964. 'Architecture Without Architects', New York: MOMA.
- Sargın, G.A.**, 2008. 'Yakın Dönem Kentleşme Süreçlerine İlişkin Eleştirel Notlar', *Mülkiye*, **261**, Cilt: XXXII
- Sassen, S.**, 1991 (second edition 2001). 'The Global City: London, New York and Tokyo', Princeton: PUP.
- Savran, S.**, 1979. 'Siyasi İktisadın Eleştirisi' *Birikim*, **49**, Mart.
- Sayın, N.**, 2008. Neoliberalizm ve Mimarlık Eğitimi Paneli, Proje Dikdörtgen Sergisi, YEM, İstanbul.
- Schaar, J.**, 1961. 'Escape from Authority: The Perspectives of Erich Fromm', New York: Basic Books.
- Scully, V.**, 1980. Modern Mimarlık, Çevre yayınları, İstanbul.
- Smith, N.**, 2006. 'Yeni Küresellik, Yeni Şehircilik: Küresel Kentsel Strateji Olarak Soylulaştırma', Çev: İlknur Urkun-Bowe, İbrahim Gündoğdu, *Planlama*, **36**, TMMOB Şehir Plancıları Odası yayını, Ankara.
- Soykan, Ö.N.**, 2002. 'Mimarlık-Felsefe ilişkisinin biçim-kavram ekseninde temellendirilmesi', *Mimarlık ve Felsefe*, YEM Yayın, İstanbul.
- Sönmez, M.**, 2012. 'Mustafa Sönmez ile Kentsel Rantı Tetikleyen Sosyo-Ekonomik Değişimler Üzerine: "İstanbul Belki Bundan Sonra Daha Fazla Tehdit Altında"' *Mimarlık*, **364**, Mart-Nisan.
- Şengül, T.**, 2011. 'Muhafazakâr Popülizm, İki Rekât Bir Zekât Gerisi Rant' İmge Kitabevi, Ankara.
- Şengül, T.**, 2012. 'Yeni kentsel paradigma: Yeniden Üretimden Yaratıcı Yıkıcılığa', *Küreselleşme Sürecinde Kent ve Mimarlık Sempozyumu*, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, 13-14 Ocak 2012
- Tafari, M.**, 1973. 'Progetto e utopia: Architettura e sviluppo capitalistico' (Architecture and Utopia. Design and Capitalist Development), Bari: Laterza.
- Tanyeli, U.**, 2008. 'Neoliberalizm ve Mimarlık Eğitimi Paneli', Proje Dikdörtgen Sergisi, YEM, İstanbul.

- Timuçin, A.**, 2006. 'Bugünün İnsanı-Yarının İnsanı-"Bir Ütopya İçin Felsefi İpuçları"', *Planlama Felsefesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi yayını, İstanbul.
- Tolan, B.**, 1981. 'Çağdaş Toplumun Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma' AİTİA Yayınları, Ankara.
- Ücretli mimar**, 2011. 'Özel Sektörde Ücretli Çalışan Mimarlar için "Çalışma Yaşamı" Kılavuzu', TMMOB Ankara Şubesi.
- Vaneigem, R.**, 1967. 'Traité de savoir-vivre à l'usage des jeunes générations (The Revolution of Everyday Life)', Paris: Gallimard.
- Vidler, A.**, 1992. 'The Architectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely' MIT Press
- Yardımcı, S.**, 2005. 'Kentsel Değişim ve Festivalizm: Küreselleşen İstanbul'da Bienal', İletişim yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Z.B.**, 2011. 'Marks ve İnsani Varoluş', *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, **55**, Ankara.
- Zevi, B.**, 1975. 'Architecture as Space', New York.
- URL- 1**, 2013. <http://samuelmockbee.net/>, Erişim tarihi, 14 Şubat 2013
- URL- 2**, 2011. www.bianet.org/bianet/toplum/131915-yasam-agustos-sonunda-basliyor, 'Viranşehir Komünü', 3 Ağustos 2011.
- URL- 3**, 2008. static.london.gov.uk/mayor/culture/docs/cultural-audit.pdf, 'London, "A Cultural Audit"', 20 Aralık 2012
- URL- 4**, 1999. www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb5.html, 'A Roster of World Cities', *GaWK Research Bulletin*, **5**, 20 Aralık 2012
- URL- 5**, 1998. www.lboro.ac.uk/gawc/citylist.html, 'Inventory of World Cities', 20 Aralık 2012
- URL- 6**, 2010. www.lboro.ac.uk/gawc/gawcworlds.html, 'The World According to GaWC', 20 Aralık 2012
- URL- 7**, 2012. www.youtube.com/watch?v=3XXI8NEehfM, 'Ağaoğlu, Maslak 1453 Reklam Filmi', Yayınlama tarihi: 12 Ekim 2012.
- URL- 8**, 2010. www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&CategoryID=80&ArticleID=1025877, 'Metrekareye 18 bin dolarla lüksü 'Zorlu'yor', 20 Ekim 2010.
- URL- 9**, 2007. www.mimdap.org/?p=70, 'Zorlu Center Tasarım Yarışması: Bir konu üç açıklama', 4 Temmuz 2007.

- URL- 10,** 2008. www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=896159&CategoryID=, *'Karayolları arazisinde yapılacak Zorlu Center'da Arolat-Tabanlıoğlu imzası'*, 30 Ağustos .2008.
- URL- 11,** 2007. v3.arkitera.com/news.php?action=displayNewsItem&ID=17702 *'Zorlu Center Mimarlık ve Kentsel Tasarım Yarışması ile İlgili Merak Edilenler'*, 20 Haziran 2007.
- URL- 12,** 2012. www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1087959&Yazar=BULENT-MUMAY&CategoryID=101, *'Türkiye 'özelleştiriyor' Broadway bize geliyor'*, 14 Mayıs 2012.
- URL- 13,** 2012. www.3oda1salon.net/yurtici/zorlu-center-istanbulun-yeni-cazibe-merkezi-olacak, *'Zorlu Center İstanbul'un Yeni Cazibe Merkezi Olacak'*, 5 Mayıs 2012.
- URL- 14,** 2007. www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=224593, *'Zorlu çok iddialı'*, Radikal İnternet Baskısı, 20 Haziran 2007.
- URL- 15,** 2011. www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1042471&CategoryID=, *'Zorlu, Cannes'da 6 bin davetliye göbek attırdı'*, 10 Mart 2011
- URL- 16,** 2011. www.arkitera.com/haber/index/detay/euromoney-den-zorlu-center-a-en-iyi-gelistirme---karma-kullanim-odulu/4438, *'Euromoney'den Zorlu Center'a en iyi Geliştirme/Karma Kullanım ödülü'*, 4 Kasım 2011.
- URL- 17,** 2012. www.arkitera.com/haber/index/detay/mimar-emre-arolat--sistem-mimarlar-ajan-olmaya-zorluyor/8183, *'Mimar Emre Arolat: Sistem mimarları ajan olmaya zorluyor'*, 14.Mayıs 2012.
- URL- 18,** 2012. kadinmuhendisler.org/zc_birkazanimoymoykusu.aspx, *'Bir kazanım öyküsü'*, Kasım 2012
- URL- 19,** 2011. www.mimdap.org/?p=55197, *'İstiklal'de Ne Olur Ne Olmaz?'*, 1 Nisan 2011.
- URL- 20,** 2011. www.sabah.com.tr/Yasam/2011/08/19/alisveris-merkezi-aga-camisini-catlatt, *'Alışveriş merkezi Ağa Camisi'ni çatlattı'*, 19 Ağustos 2011.
- URL- 21,** 2011. www.hurriyetemlak.com/g_plus,_dunya_mimarlik_festivali%E2%80%99nde_finale_kaldi/emlak-yasam-sektorden-haberler/z6hsekMGmfA=/DjCVhESiNJk, *'G Plus Dünya Mimarlık Festivalinde Finale Kaldı!'*, 7 Eylül 2011.

- URL- 22,** 2012. www.emlaktasondakika.com/t/Bilgili_holding_one_ortakoy/Hayati_yakalamanin_en_iyi_adresi/18183.aspx, '*Hayatı yakalamanın en iyi adresi*', Erişim tarihi: 21 Aralık 2012.
- URL- 23,** 2012. yeni.besiktas.bel.tr/altsayfa.aspx?ID=6004, '*Beşiktaş Belediyesi Afet Planı'nda söz konusu 42 pafta, 639 ada ve 168 parsel proje alanının tamamına bir ünitesi 50 m² olan 139 ünite kurulacağı belirtilmiştir*' Erişim tarihi 21 Aralık 2012.
- URL- 24,** 2009. www.haber7.com/haber/20090320/CHPLi-Ismail-Unalin-akil-almaz-oyunu.php, '*CHP'li İsmail Ünal'ın akıl almaz oyunu!*', 20 Mart 2009.
- URL- 25,** 2011. haber.sol.org.tr/kent-gundemleri/besiktas-nasil-yagmalaniyor-haberi-38973, '*Beşiktaş nasıl yağmalanıyor?*', 10 Şubat 2011.
- URL- 26,** 2009. www.emlakkulisi.com/13740_unal_ve_bilgili_nasil_1_milyar_euro_luk_rant_elde_etti, '*Ünal ve Bilgili nasıl 1 milyar euroluk rant elde etti*', 22 Mart 2009.
- URL- 27,** 2007. www.mimarist.org/odadan/1854-TMMOBMimarlarOdasiIstanbulBuyukkentSubesiMeslekiDenetimdeCevreselEtkiDeğerlendirmesiCekinceRaporu.html, '*TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi Mesleki Denetimde Çevresel Etki Değerlendirmesi Çekince Raporu*', 13 Temmuz 2007.
- URL- 28,** 2012. www.konutsitesi.com/cevre-tasarim-odulu-one-ortakoye-verildi.html, '*Çevre Tasarım Ödülü One Ortaköy'e Verildi*', 27 Haziran 2012.
- URL- 29,** 2009. ifm.ibb.gov.tr/Calismalar/Documents/Dokumanlar/DPT_IFM_Stratejisi_ve_Eylem_Plani.pdf, '*İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Stratejisi ve Eylem Planı*', Ekim 2009.
- URL- 30,** 2012. www.3oda1salon.net/bizden/istanbul-dunya-tasarim-baskenti-olmaya-aday-2013-ida-kongresi, '*İstanbul Dünya Tasarım Başkenti Olmaya Aday*', 5 Ekim 2012.
- URL- 31,** 2012. www.arkitera.com/haber/gunun-haberi/detay/istanbul-dunya-tasarim-baskenti-olma-yolunda/10216, '*İstanbul Dünya tasarım başkenti olma yolunda...*', 4 Ekim 2012.
- URL- 32,** 2012. www.evrensel.net/news.php?id=29566, '*2020 Olimpiyatları adayları belli oldu*'. 24 Mayıs 2012.
- URL- 33,** 2012. www.istanbul2020.com.tr, '*İstanbul 2020 adaylığı resmi web sitesi*', 20 Aralık 2012

- URL- 34**, 2012. www.arkitera.com/haber/index/detay/olimpiyat-istanbulu-bastan-yaratacak/6817, '*Olimpiyat İstanbul'u Baştan Yaratacak*', 22 Şubat 2012.
- URL- 35**, 2012. www.yapi.com.tr/YapiSektoruRaporu2012/index.html#/42/, 'Türk Yapı Sektörü Raporu 2011'.
- URL- 36**, 2012. www.capital.com.tr/yukselis-suruyor-haberler/24926.aspx, Yükseliş Sürüyor, 1 Eylül 2012.
- URL- 37**, 2011. www.capital.com.tr/tasinma-suruyor-haberler/23710.aspx, Taşınma Sürüyor, 1 Kasım 2011.
- ŞEKİL 1**, <http://www.karsi.com/photos/tartisma/1326832150.jpg>
- ŞEKİL 2**, <http://img1.advisor.travel/f550x450px-3e99f1dbd2a2549b9bd58db06f76aee1.jpg>
- ŞEKİL 3**, <http://www.mimdap.org/w/wp-content/uploads/planlama2.jpg>
- ŞEKİL 4**, http://2.bp.blogspot.com/_zH9Ue9rikWg/S4V78UtJ59I/AAAAAAAAAEs/npXRdwOb4SE/s320/utopia.jpg ve <http://www.magazine.ucla.edu/year1997/images97/utopia.gif>
- ŞEKİL 5**, <http://2.bp.blogspot.com/-QZE0Tm78KMw/UHX1EM6QALI/AAAAAAAAATU/X-Hgq4p4JcM/s1600/Phalanste%CC%80re.jpg> ve <http://www.cottontimes.co.uk/cottonpix/New%20Harmony%20plan.jpg>
- ŞEKİL 6**, <http://myhomepage.ferris.edu/~norcross/KCAH112web/Images/Early20century/33-64.jpg> ve <http://www.e-skop.com/images/UserFiles/images/Editor/nesne12-300.jpg>
- ŞEKİL 7**, http://static.designspiration.net/data/l/3283319329250_DCmi7TpF_l.jpg ve http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/9/98/Pruitt-igoe_collapse-series.jpg/240px-Pruitt-igoe_collapse-series.jpg
- ŞEKİL 8**, http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/3e/Egypt-12B-021_-_Step_Pyramid_of_Djoser.jpg/800px-Egypt-12B-021_-_Step_Pyramid_of_Djoser.jpg ve http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/b/bf/Notre_Dame_de_Paris_by_day.jpg/800px-Notre_Dame_de_Paris_by_day.jpg
- ŞEKİL 9**, <http://www.bisav.org.tr/images/yuvarlakmasa/445.jpg>
- ŞEKİL 10**, http://www.gezialemi.com/IMAGES_2/Fes_IstanbulShoppingFest_2011a.jpg
- ŞEKİL 11**, http://i.radikal.com.tr/644x385/2008/07/30/fft5_mf35133.Jpeg ve http://havadanemlakvideo.com/resimler/proje/orjinal_zorlu-centerin-son-havadan-goruntuleri-MTizMTY1OT.jpg
- ŞEKİL 12**, <http://emlakkulisi.com/resim/orjinal/MTA0MzY1Nj.jpg>
- ŞEKİL 13**, <http://www.yapihayat.com/Content/images/proje/610/21-133-2765-3279.jpg>

- ŞEKİL 14,** <http://v3.arkitera.com/UserFiles/Image/news/2011/04/08/zorlu.jpg> ve <http://v3.arkitera.com/UserFiles/Image/news/2009/09/18/zorluproje.jpg>
- ŞEKİL 15,** <http://www.omerkanipak.com/wp-content/uploads/2011/08/demiroren.jpeg>
- ŞEKİL 16,** <http://www.dahafazlamuzik.com/wp-content/uploads/2011/12/demiroren.jpg> ve <http://img137.imageshack.us/img137/1633/tuncay1975beyoglu0010fl.jpg>
- ŞEKİL 17,** <http://www.tarlabasiistanbul.com/page/2/> içinde ve http://i.radikal.com.tr/644x385/2011/11/23/fft5_mf861007.Jpeg
- ŞEKİL 18,** <http://www.magazinsortie.com/gundem/istiklal-caddesinde-buyuk-protesto-h3260.html> içinde
- ŞEKİL 19,** <http://www.gayrimenkulkulisi.com/img/haber/4537.jpg>
- ŞEKİL 20,** <http://www.gadarchitecture.com/wp-content/gallery/ortakoy/ortakoy4-copy.jpg>
- ŞEKİL 21,** <http://yeniprojeler.com/yeni-konut-projeleri-resimleri/bilgili-turizm-ve-gayrimenkul-yatirimlari-one-ortakoy-133042399392779779.jpg>
- ŞEKİL 22,** <http://emlakkulisi.com/resim/orjinal/MTI2NTY2MD.jpg>
- ŞEKİL 23,** <http://www.bilgiliholding.com/BilgiliHolding.Projeler.OneOrtakoy.asp?startPos=6> içinde
- ŞEKİL 24,** http://www.academia.edu/385896/The_Emergence_of_a_New_Urban_Brand_Dub_aization_Dubaification_ içinde ve http://gulfnnews.com/polopoly_fs/1.1084848!/image/1004604130.jpg_gen/derivatives/box_640/1004604130.jpg
- ŞEKİL 25,** <http://www.gazetecileronline.com/upload/resimler/haber/istanbul.jpg>
- ŞEKİL 26,** http://www.starsofistanbul.com/media/photo/2011/09/22/339_b.jpg
- ŞEKİL 27,** http://t0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcSu1iOM1LQNETPkMFpHvJib2B1h44BRl_He5b8neA3RBL_FoQb5CYZGP4oa8g
- ŞEKİL 28,** http://www.e-aris.com/_images/products/Name-Pendants/PDF2400-1.jpg
- ŞEKİL 29,** <http://v3.arkitera.com/UserFiles/Image/news/2008/06/27/tarla1.jpg>
- ŞEKİL 30,** http://www.yapi.com.tr/Uploads/HaberMedya/2012/haberler/90754_istanbul-480x268.jpg
- ŞEKİL 31,** http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/SitImages/Haber/mart2012/spor_baskent2012_13.jpg
- ŞEKİL 32,** <http://istanbul.gsb.gov.tr/HaberResimleri/istanbul-2020.jpg>

ŞEKİL 33, <http://i.sabah.com.tr/sbh/2011/07/06/Haber/370572358956.jpg> ve
http://i.sabah.com.tr/sb/fotohaber/ekonomi/tunelin_sonunda_isigi_goren_semtler/34kapa_k_d.jpg

ŞEKİL 34, <http://www.yapi.com.tr/YapiSektoruRaporu2012/index.html#/42/>

ŞEKİL 35, http://www.emlakhaberleri.com/resimler/haber/orjinal__turkiye-de-emlak-balonu-riski-var-mi__15_06_2012__10_39_48.jpg ve
<http://i.emlaktasondakika.com/Files/NewsImages2/2012/06/12/466x255/bb0aad4c-5896-48a2-aefb-901ed5b36385.jpg>